

Національна академія наук України
Інститут української мови

Лексикографічний бюлетень

Випуск 24

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО
КИЇВ – 2015

УДК 811.161.2'373'374

ББК Л 43 Лексикографічний бюлетень: Збірник наукових праць

Заснований у 1951 р.

Відновлений у 2004 р. випуском 10

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

С. Я. Єрмоленко, В. В. Німчук, К. Г. Городенська, С. О. Соколова,

В. Л. Іващенко, І. С. Гнатюк, *(відповідальний редактор),*

О. М. Тищенко, *(відповідальний секретар)*

Рецензенти

Т. А. Коць, *к. філол. н.*

Н. А. Яценко, *к. філол. н.*

До друку схвалила вчена рада

Інституту української мови НАН України

(протокол №15 від 22 грудня 2015 р.)

Л 43 **ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ БЮЛЕТЕНЬ**. Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – Вип. 24. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 160 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-433-0 (вип. 24)

Цей випуск містить матеріали Пленуму Наукової ради «Українська мова» «Формування джерельної бази сучасної української лексикографії», що відбувся в Інституті української мови 3 грудня 2015 року й був присвячений теоретично-практичним питанням у галузі джерел сучасної української лексикографії.

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Для науковців, студентів-філологів.

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ ПЛЕНУМУ НАУКОВОЇ РАДИ «УКРАЇНСЬКА МОВА» «ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ»

Вступне слово 7

Ірина ГНАТЮК

Шляхи формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної
української літературної мови 9

Євгенія КАРПІЛОВСЬКА

Лексична картотека і корпус як інструмент лексикографічного
моделювання слова 15

Марія СКАБ

Тексти релігійного стилю як джерело поповнення джерельної бази сучасної
української тлумачної лексикографії 23

Зінаїда КОЗИРЄВА

Реєстр сучасного загальномовного словника і лексикографічний стандарт 34

Ольга КОЧЕРГА

Чого неможливо знайти в загальномовному словнику 44

Ірина САМОЙЛОВА

Художня публіцистика як джерело емпіричного матеріалу для лінгвістичних
досліджень 49

Наталія СНІЖКО

Проблеми, здобутки і перспективи інтегрального дослідження розвитку
лексики української мови 56

Оксана ТИЩЕНКО

Лексикографічна інтерпретація нової та актуалізованої лексики в словниках
мови письменників 71

Тетяна ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО

Джерельна база авторської лексикографії: теоретичний і практичний виміри .. 77

**ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ:
ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА**

Марія Шведова

Проект «Базового словника російської мови» 83

Олена Дюндик

Етранжизми в сучасній українській мові 99

Інна Ренчка

Позначка «советизм» у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського 106

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Матеріали до «Словника римового гнізда лексеми *Україна*» 116

ПЕРСОНАЛІЇ

Лідія Тищенко

До 90-річчя Андрія Андрійовича Бурячка 143

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Служіння слову. Життєвий і професійний шлях лексикографа й фразеолога
В. М. Білоноженко 148

CONTENTS

MATERIALS BY THE RESEARCH COUNCIL PLENUM "UKRAINIAN LANGUAGE" "FORMATION OF SOURCE BASE MODERN UKRAINIAN LEXICOGRAPHY"

Foreword	7
Iryna GNATYUK	
Ways of formation of sources explanatory lexicography of modern Ukrainian literary language	9
Ievgeniia KARPILOVSKA	
Lexical Card Index and Corpus as a Tools of Lexicographical Modelling of Word	15
Maria SKAB	
Texts of religious styleasasource of replenishment of source base for modern ukrainian explanatory lexicography	23
Zinaida KOZYREVA	
Register of vocabulary and general language lexicographical standard	34
Iryna SAMOILOVA	
Art journalism as a source of empirical data for linguistic research	44
Natalia SNIZHKO	
Problems, achievements and prospects of the integral study of the vocabulary of the Ukrainian language	56
Oksana TYSHCHENKO	
Lexicographic interpretation of new and updated words in the dictionary language writers	71
Tetyana TSYMBALYUK-SKOPNENKO	
Source base of author's lexicography: theoretical and practical dimensions	77

**LEXICOLOGY, PHRASEOLOGY AND LEXICOGRAPHY:
THEORY AND PRACTICE**

Mariya Shvedova

The project of the Basic Russian dictionary 83

Lilia Didun

Peculiarities of identification the semantics of intensity by penetrating through factor in the phraseology with the common component at a fixed location 99

Olena Diundyk

Loanwords in modern Ukrainian language

Inna Renchka

The mark «sovietism» in the «Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language» by S. Karavanskyi 106

DICTIONARY MATERIALS

Larysa Movchun

The Material for the Rhyming Dictionary of the Lexeme “Ukraine” Nest 116

PERSONS

Lydia Tymenko

On the 90th anniversary of Andriy Burachok 143

Tetyana Tsymbalyuk-Skopnenko

To serve the word. Life and professional path of the lexicographer and phraseologist V. M. Bilonozenko 148

МАТЕРІАЛИ ПЛЕНУМУ НАУКОВОЇ РАДИ «УКРАЇНСЬКА МОВА» «ФОРМУВАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ»

Вступне слово

Цей випуск «Лексикографічного бюлетеня» присвячуємо висвітленню роботи пленуму Наукової ради «Українська мова» на тему «Формування джерельної бази сучасної української лексикографії», який відбувся 3 грудня 2015 року в Інституті української мови НАН України. Було обговорено актуальні проблеми функціонування української мови, її дослідження, зокрема визначення провідного напрямку розвитку сьогоденної лексикографії на надійній оновленій джерельній основі.

У засіданні взяли участь члени Наукової ради та завідувачі, професори кафедр української мови вищих навчальних закладів Вінниці, Житомира, Кам'янець-Подільського, Києва, Кривого Рога, Луцька, Ніжина, Рівного, Харкова, Херсона, Слов'янська, Тернополя, Умані, Чернівців. Нижче подаємо виступи доповідачів.

У обговоренні доповідей узяли участь чл.-кор. НАН України, д.філол.н., проф. **В. В. Німчук** (Київ), д. філол. н., проф. **В. С. Калашник** (Харків), д. філол. н., проф. **В. М. Мойсієнко** (Житомир), д.філол.н., проф. **М. С. Скаб** (Чернівці), д.філол.н., проф. **Н. О. Данилюк** (Луцьк), які наголосили на:

1) необхідності залучення до джерельної лексикографічної бази текстів авторів української діаспори, зокрема суспільно-політичної та наукової публіцистики;

2) збагаченні реєстрів майбутніх словників формулами мовленнєвого етикету та систематизації українських мовленнєвих етикетних одиниць у форматі спеціального словника;

3) важливості формування словопоказчиків у виданнях писемних пам'яток української мови, які слугували б джерельною базою для укладання історичних лексиконів;

4) потребі оцифрування пам'яток, що відкриває перспективи міжнародного співробітництва і водночас знімає багато питань, пов'язаних із ідентифікацією українськомовних пам'яток;

5) залученні до джерельної бази сучасної української лексикографії текстів різних стилів, але насамперед – живого мовлення, яке є живильним середовищем української мови;

6) повнішому представленні у сучасних українських словниках одиниць із текстів різних фольклорних жанрів та необхідності створення спеціальних словників мови українського фольклору;

7) новому прочитанні текстів української класичної літератури, зокрема Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, та ілюструванні ними вокабул, які належать до лексичного ядра української мови.

На Пленумі наукової ради «Українська мова» ухвалили:

Скоординувати зусилля фахівців Інституту української мови НАН України, кафедр вищих навчальних закладів України задля розширення співробітництва лінгвістів у створенні джерельної бази сучасної української лексикографії, обміну досвідом роботи, впровадження міжнародних лексикографічних стандартів для створення якісних словникових продуктів.

Підтримати розвиток авторської лексикографії в різних регіонах України, активізувати роботу щодо створення словників мови Лесі Українки, Івана Франка, перевидання Словника мови Тараса Шевченка, словників письменників та публіцистів Українського Півдня й Поділля, Полісся, Буковини й Тернопільщини, залучати до словників питому, незаслужено забуту лексику, фольклорні та діалектні джерела.

Долучити сучасні технології опрацювання текстів для конвертування здобутої інформації в лексикографічний формат.

Посилити лексикологічні дослідження з метою вивчення динамічних процесів у галузі семантики, звернувши особливу увагу на культурологічний та функціональний аспекти.

Активізувати лексикографічну критику.

Здійснити комплексний перегляд жанрової різноманітності української лексикографії.

Шляхи формування джерельної бази тлумачної лексикографії сучасної української літературної мови

Наша Лексична картотека вивисується на академічному піддашші, але в своєму вивисенні вона самотня і сумна. Самотня, бо приходили аспіранти, поважні вчені, письменники шукати слова. Тихо шелестіли картки, голосно було думкам! Тепер усі слова – у всемогутньому електронному всемережжі Сумна – бо всі слова вже знайдено й вписано. По-старому жити вона не хоче, а відповідати на поклики нової доби не має за що. Заходьте до старої картотеки! Думаймо про її майбутнє, бо це майбутнє наших нових словників і нових наукових студій!

Як відомо, однією з основних передумов успішного створення кожної лексикографічної праці є надійність джерел, на яких вона ґрунтується. Кількісна і якісна сторони джерел мають першорядне значення не лише для того контингенту слів, які складатимуть реєстр майбутнього словника, але й для встановлення й опису всіх необхідних у словниковій статті відомостей про слово.

Питання про словникові джерела, як наголошував свого часу Л.С.Паламарчук, на всіх етапах розвитку лексикографічної думки і її практичного втілення у конкретних працях було і залишається для словників відповідальним завданням. Аналізуючи свого часу відредагований Б. Д. Грінченком «Словарь української мови» О. О. Шахматов підкреслював, що «достоїнство словника у його повноті – абсолютній чи відносній – а це перебуває у залежності від обсягу і складу джерел словника».

Практика вітчизняної і світової лексикографії показує, що в створенні загальномовних словників, використовують два найзагальніші види джерел: по-перше, попередні словники цього ж або близького типу і, по-друге, Лексичну картотеку, тобто приклади вживання того чи того слова з художньо-літературних творів найрізноманітніших жанрів, із наукової літератури різного призначення, із періодичних видань, записів народної творчості, усного літературного мовлення тощо. Згідно із загальноприйнятою нині термінологією, словникові праці попереднього періоду слід уважати вторинними джерелами, а лексичні картотеки чи текстові бази даних – первинними джерелами словника.

Досвід лексикографій багатьох народів засвідчує, що в праці над філологічними словниками тлумачного типу джерельною основою служать

переважно картотеки національних мов, а при створенні перекладних загально-номовних словників вихідний лексичний матеріал залучають здебільшого із наявних у тлумачній лексикографії словників.

Отже, зрозуміло, що без достатньої джерельної бази неможливо приступати до створення великих академічних словників тлумачного типу. Тільки великий і переконливий ілюстративний матеріал дає можливість правильно подавати тлумачення значень слів, виокремлювати значення в словах багатозначних, подавати стилістичну характеристику тощо.

Довгий час надійною джерельною базою залишалася Лексична картотека Інституту української мови НАН України, яка за різними відомостями сягає від 6 до 8 мільйонів карток-ілюстрацій. Зоряними часами Лексичної картотеки були 2-а половина 50 –х рр. ХХ ст., коли тривала робота укладання Українсько-російського словника в 6-ти томах та 70-і рр. ХХ ст., в часи укладання 11-ти томного «Словника української мови». саме тоді її обсяг сягнув шести мільйонів одиниць. На цьому її можливості не були вичерпані. Як слушно зауважив В. М. Русанівський, вона ще може багато в чому прислужитися дослідникам української мови (з незавершеної передмови до 20-томного СУМа). Так, у добу незалежної України вона залишалася надійною основою для укладання фундаментальних академічних словників різних типів. Наприклад, на підготовчих етапах роботи над укладанням двотомного «Фразеологічного словника української мови» на базі Лексичної картотеки було створено Фразеологічну картотеку української мови, яка налічує близько 100 тис. одиниць.

І все ж, з виходом 11-томного «Словника української мови» темпи поповнення Лексичної картотеки значно уповільнилися. Наприкінці 80-х рр. у відділі лексикології та лексикографії почали формувати новітню картотеку української мови, або картотеку нових надходжень. Картотечні матеріали вже не вливали до загальної картотеки, а почали вміщувати в окремих шафах. На сьогодні ця картотека не перевищує 0.5 млн. карток. Вона також значною мірою морально застаріла, оскільки в наявних текстах, особливо публіцистичних, трапляється багато лексем і висловів часів перебування (90-і роки), які вже потрібно маркувати як *заст.* або *іст.*, а, можливо, й зовсім ігнорувати.

Але разом із тим у картотечі нових надходжень розписано тексти заборонених раніше письменників, сучасних творців художнього слова, письменників української діаспори, сучасна гуманітарна і науково-технічна література. Це художні тексти М. Грушевського, В. Винниченка, Б. Лепкого, Б. Антоненка-Давидовича, Б.-І. Антонича, І. Багряного, В. Барки, Є. Маланюка,

О. Ольжича, Т. Осьмачки, У. Самчука та ін. На цій джерельній базі укладено Додатковий том «Словника української мови» в 11-ти томах обсягом 220 а.а. з реєстром близько 60 тис. слів.

Слід визнати, що могутнім поштовхом до створення цього Словника і до формування його джерельної бази став Четвертий Міжнародний конгрес українців, що відбувся 1999 року в Одесі, і виступ на ньому провідних українських мовознавців Івана Вихованця, Анатолія Непокупного та Ореста Ткаченка. Виступ критичний. Про джерельну базу нових словників. Але критика виявилась конструктивною і стала рушієм поступу. Критикуючи відсутність багатьох цінних джерел у СУМі, автори все ж зауважують: «У своєму корпусі літературних джерел СУМ частково віддзеркалив ті хвилі реабілітації, які час од часу прокочувалися через спадщину українського письменства. Так, наприклад, з IV тому (1973) до Словника потрапили Микола Вороний, Михайло Драй-Хмара, Микола Куліш, з УІІ тому тому (1976) СУМу почали цитувати М. Драгоманова, В. Мисика, Є. Плужника, В. Поліщука...

Та даремно ми в усьому 11-томнику шукали б таких імен, як Х. Алчевська, В. Домонтович, В. Підмогильний, М. Семенко, О. Слісаренко, М. Хвилювий та багато-багато інших. А що вже говорити про письменників-емігрантів, котрі творили в умовах Польщі, Румунії, Чехословаччини та інших країн, як-от: Богдан Лепкий, Б.-Ігор Антонич, У. Самчук, Є. Маланюк, В. Винниченко. Уже самого цього переліку достатньо для того, щоб пересвідчитися в головному: джерельну базу СУМа було штучно обмежено».

До цього можемо додати, те, що знаємо від старших колег-лексикографів. Лише в першому томі СУМа цитували блискучу прозу Миколи Руденка, зокрема його твір «Остання шабля». З наступних томів цитування припинили. Накладено було заборону й на використання текстів Івана Чендея. обмежено цитували Пантелеймона Куліша і Павла Чубинського. У виступі «Про новий тлумачний словник української мови» згадувані вище мовознавці слушно зауважують: «За всієї доконечної необхідності збільшення питомої ваги в майбутньому академічному словникові української мови не тільки територіальних, а й соціальних діалектизмів одним з основних джерел його залишатимуться тексти творів української художньої літератури. І слід підкреслити, що у справі повернення до української культури колись вилучених із неї імен літературознавці завжди перебувають в авангарді, тоді як мовознавці пасуть задніх. У найвиразніший спосіб таке становище охарактеризував Ю. Шевельов, коли на I Міжнародному конгресі українців (Київ, 1990) заявив, що хоча вже багатьох із розстріляних письменників реабілітовано, та все ще залишається не реабілітованою їхня мова.»

Як зазначено в третьому виданні ЕУМ, «останнім часом Лексична карто- тека практично не поповнюється, оскільки основна роль у нагромадженні бази даних української мови переходить до електронної (комп'ютерної) лексикографії.

Відділ уже ставив перед собою завдання комп'ютеризації, що навіть відображено було в його назві. Працювала група Національного корпусу української мови, її керівник О. М. Демська підготувала індивідуальну монографію «Осно- ви національного корпусу української мови», в якій обґрунтувала ідею створен- ня мільйонного корпусу української мови, як початку великого корпусу текстів, теоретично обґрунтувала механізми та процедури його створення, які намагала- ся реалізувати в роботі групи. Ці спроби не були реалізовані через недостатність і матеріальної, і кадрової бази відділу лексикології та лексикографії.

Тому сьогодні знову гостро стоїть питання нової картотеки, яка б відо- бражала сучасний стан української літературної мови, її лексичне, а голо- вне, – семантичне багатство, яке творилося від її зародження та відображе- не в писемних джерелах XIX, XX і XXI ст. З багатющої скарбниці сучасної української літературної мови потрібно відібрати все цінне і життєздатне. Особливу складність становить формування джерельної бази XX століття. Адже укладачі сучасних нових і новітніх лексиконів української мови, не маючи достатньої джерельної бази, запозичують її з попередніх словників (а це, насамперед, 11-томний тлумачний СУМ) з відповідною поправкою на час, фільтруючи все, що походить із одіозних джерел (а це твори класиків марксизму-ленінізму, документи КПРС і КПУ, заідеологізовані тексти класи- ків української літератури XX ст., періодика й публіцистика, частково – на- укова й науково-популярна література. І таким чином з ілюстративного мате- ріалу сучасних словників «випадає» друга третина XX століття, а тлумачні словники, ілюстровані цитатами з текстів XIX ст. названо новими тлумачни- ми словниками української мови.

Але ж XX ст. – це Євген Маланюк і Володимир Свідзинський, Юрій Клен і Тодось Осьмачка, Микола Куліш і Євген Плужник, Богдан Ігор-Антонич і Борис Патон, Євген Сверстюк та Іван Дзюба, Роман Андріяшик, Григорій Тю- тюнник і Микола Вінграновський, Ірина Жиленко, Володимир Дрозд і Вале- рій Шевчук... Цей список можна продовжувати й продовжувати. А невідомі твори Павла Тичини і репресованих письменників, а українська діаспора! Та й XIX ст. у нашій лексикографії представлено з поправкою на радянські часи. Узяти хоча б тексти Пантелеймона Куліша.

Детального аналізу й перегляду потребує джерельна база 11-томного СУМа, що так і не стала предметом спеціальних студій. І тут маємо на увазі

не лише її критику, а й власне засади її формування. І тут, за висловом, Ліни Костенко, треба знімати мірку не з принижень, а з величі.

Саме тому науковці Інституту української мови НАН України приступають до формування лексичної бази даних як основи нових тлумачних словників. Ця справа потребує ретельного вивчення попереднього досвіду, нагромадженого українською лексикографією, і випрацювання чітких теоретичних засад.

Створення надійного лексико-фразеологічного ресурсу – необхідна умова для укладання нових тлумачних словників української мови, передусім тлумачного словника активного типу з середнім обсягом реєстру (80 – 100 тис. реєстрових одиниць), який подавав би лексичне ядро сучасної української мови.

Розширення текстової бази картотек – основи нових словників – та об'єктивний аналіз лексики на основі значного кола текстів здатні суттєво змінити усталену схему просторово-часового маркування лексики, уточнити її сучасні функціональні характеристики.

Розпочати цю роботу ми плануємо започаткуванням серії словників мови творів письменників і публіцистів ХХІ ст., а також видатних особистостей минулих століть, творчість яких була під забороною, а тому оригінальна, самобутня манера їхніх творів не була досі об'єктом лексикографічного опису. Саме з авторської лексикографії слід починати, бо саме студіювання мови окремого письменника, публіциста, мемуариста виводить нас на проблему слова поза словником. Кожна лексема, не зафіксована словниками, залишається і поза лінгвістичним інформаційним простором, вона не може бути використана в дослідницьких процедурах української мови чи в ширших славістичних студіях через їхню невідомість.

У найближчі п'ять років розгортатиметься робота зі створення Словників мови творів, Бориса Грінченка, Сергія Єфремова, В. Домонтовича, Катрі Гриневичевої, Григора Тютюнника, Миколи Вінграновського, Анатолія Дімарова, Євгена Сверстюка, Івана Дзюби, Мирослава Поповича, Євгена Пашковського, Оксани Забужко, Юрія Андруховича, перекладів Миколи Лукаша, Григорія Кочура, Андрія Содомори та ін.

До словників увійдуть усі без винятку неологізми в широкому розумінні, не засвідчені досі в тлумачних лексикографічних працях, а також актуальна, але досі не фіксована з певних причин лексика. Підготування цих словникових праць за допомогою новітніх методик лексикографування має дати реальну картину сучасного стану української літературної мови.

Лексична база даних сучасної української літературної мови – це не лише окремі, хоч і знакові постаті. Це мова в усьому її стильовому розмаїтті

(конфесійний стиль, фольклор, переклади). Це живильні джерела мовотворчості українського Півдня й Полісся, Буковини й Прикарпаття, Слобожанщини й Наддніпрянської України).

Створивши джерельну базу, яка б уміщувала тексти різних стилів та підстилів сучасної української мови, а також тих, що вносять у сучасну літературну мову місцевий колорит, відображають побут, реалії, духовне життя різних регіонів України, повернувши те, що було несправедливо забуте й замовчуване, ми зможемо створити нову джерельну базу сучасної української лексикографії, яка відсвіжить наші словники, перетворить гербарії слів на цвіт слова народного, у такий спосіб ми оновимо Лексичну картотеку – основу створення нових словників.

Переконані, що якими б сучасними й надсучасними не були технологічні засади збагачення картотеки – вона має мати як електронну, так і паперову версії, бо комусь зручніше працювати з монітором, а комусь – тримати в руках живу картку, зіставляти різні контексти слів, диференціювати значення, формувати отой неповторний пасьянс словникової статті на робочому столі. Упевнені, що той всемогутній і безмежний інтернет-ресурс ніколи не зможе замінити живого розуму лексикографа, бо політ думки не запрограмують ні найсучасніша програма, ні найдосвідченіший програміст.

Запрошуємо до спільної розмови Вас, шановних і знаних гостей, провідних мовознавців України, аби спільними зусиллями дійти істини щодо майбутнього Скарбниці українського слова, щоб і надалі могли б ми пишатися тим, що Лексична картотека Інституту української мови НАН України – це база не лише майбутніх словників, а й той осередок, де і молодий дослідник, і поважний науковець з кожного українського вишу може дібрати фактичний матеріал для дисертації чи наукових студій.

Iryna GNATYUK

Ways of formation of sources explanatory lexicography of modern Ukrainian literary language

Scientific article contains determining the direction of leading Ukrainian modern lexicography to secure renewed source basis.

УДК 811.161.2.373.374.

Лексична картотека і корпус як інструменти лексикографічного моделювання слова

Потреба в створенні нових словників національної мови залишається гострою, доки в суспільстві функціонує сама така мова. Словник як продукт узагальнення, осмислення живої мовної практики завжди, в кращому разі, на крок від неї відстає. Уточню, що веду мову про словники сучасної мови, проте і до словників історичних, етимологічних кожна доба і кожний етап розвитку суспільства висувають свої вимоги. Словники української мови, і тлумачні, і перекладні, і термінологічні, і іншомовних слів, що з'явилися в українській лексикографії за період незалежності України, беззастережно довели потребу в ґрунтовному, але водночас виваженому, вдумливому перегляді і їхніх реєстрів, і їхньої пояснювальної частини, і їхнього ілюстративного матеріалу. Словники нового покоління, про які сьогодні стільки точиться гострих дискусій у світі, передбачають не лише інші технології укладання й іншу форму їхнього існування в комп'ютерному середовищі. Вони передусім потребують нових форматів для представлення наслідків моделювання мови, і це завдання можуть виконати лише мовознавці. Запорукою успіху в створенні таких форматів є надійна джерельна база словників. Далі подаю деякі міркування стосовно того, якою вона має бути для здійснення різноаспектного моделювання української мови в сучасних академічних словниках, що впродовж ХХ століття і нині в українській лексикографічній традиції прийнято вважати еталоном словника для освіченої і культурної аудиторії.

Комп'ютеризація інформаційної сфери життя суспільства, автоматизація лексикографічної і, ширше, наукової діяльності визначили на сьогодні форму такої джерельної бази словників. Вона становить зведення інформації про українську мову в електронній (оцифрованій) формі, тобто у формі, придатній для роботи з нею у комп'ютерному середовищі. Завдяки такій новій формі представлення відомостей про мову комп'ютер дає в руки досліднику-мовознавцю й нові технології її опрацювання. Можливість зберігати в пам'яті комп'ютера великі масиви різноаспектної інформації, зокрема про слово як стрижневу одиницю української номінації й предикації, відкриває й нові можливості для маніпулювання інформацією, для її збирання з метою відповіді на певні завдання лексикографа. Зокрема, комп'ютеризація, як уже довела сучасна лексикографічна практика, якісно змінила образ лексичної

картотеки – основи для укладання словників, передусім тлумачних і, ширше, пояснювальних.

І це міркування ставить сьогодні перед українськими лексикографами перше важливе питання творення джерельної бази словників нового покоління: *якою має бути нова електронна лексична картотека української мови за змістом, за своїм наповненням, а не лише за формою*. Якщо номінація, предикація та оцінка становлять три засадничі складники мовної діяльності суспільства, то лексична картотека виконує роль моделі передусім першого з них – номінаційного корпусу, або словникового фонду (складу, запасу) мови. Отже, лексична картотека на сьогодні не лише не втрачає свого значення для лексикографа, а, навпаки, її значення зростає у зв'язку з як ніколи раніше інтенсивним розвитком і оновленням української мови, можливістю оперативно відстежувати й фіксувати зміни в ній і водночас узагальнювати їх, професійно осмислювати. Сьогодні лексична картотека дедалі більше із зведення ілюстрацій уживання слова перетворюється на зведення різноаспектних відомостей про системні та текстові характеристики слова, тобто картотека ілюстрацій набуває статусу картотеки «портретів» слів. Ідею створення саме такої картотеки підтримує і наш колектив. Більше того, ми запропонували своє бачення картотеки такого типу для нової української лексики у форматі параметричної лексичної бази даних і в нашому ідеографічному словнику нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» (К., 2013) подали формати «портретів» для різних типів лексичних інновацій: актуалізованої лексики, новотворів, неосемантизмів і новозапозичень.

На мою думку, така картотека сьогодні особливо актуальна саме для розв'язання проблеми оновлення корпусів українських словників: і їхніх реєстрів, і їхніх пояснювальних частин (різних форматів для різних типів пояснювальних словників: тлумачних загальномовних, термінологічних, словників іншомовних слів, тлумачно-словотвірних, ідеографічних тощо), і їхніх ілюстративних додатків, адже моделювання саме такої мобільної ділянки українського лексикону в сучасних словниках становить нині основну проблему для лексикографів. Для лексикографічного моделювання нової й оновленої, актуалізованої лексики недостатньо прикладів її уживання в контексті, ілюстрацій. Для адекватного подання форми, семантики й функціональних властивостей інновацій картотека має містити якомога вичерпнішу інформацію про весь спектр системних і текстових характеристик слова, про його місце у мовній свідомості сучасного носія української мови.

У рамках відомого трикутника відношень мовного знака Ч. Морріса для роботи лексикографа картотека має подавати відомості про слово у

площинах: 1) **семантики** (=відношення слова до дійсності, об'єкта позначення), 2) **синтактики** (=відношення слова до інших знаків у мові як знакової системі) та 3) **прагматики** (=відношення мовця до слова, його ставлення до нього як до складника знакової системи і означення поняття). У форматі «портрета» слова в новій лексичній картотеці кожній з таких площин-іпостасей слова мала б відповідати окрема зона (поле чи поля) інформації залежно від спектру її типів та їхньої складності (глибини структурування). Наприклад, у форматах нашого вищезгаданого ідеографічного словника нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» для моделювання «портрета» інновацій запропоновано 7 зон інформації: 1) **зона самої інновації** – об'єкта опису в картотеці із зазначенням можливих варіантів її написання чи наголошування, з визначенням типу такої інновації (актуалізоване слово, новозапозичення, новотвір чи неосемантизм) та хронології її побутування в українській мові за матеріалами словників і текстів; 2) **зона відмінювання слова** (за «Грамматичним словником української літературної мови. Словозміна» (К., 2011), який уклав колектив співробітників нашого відділу на чолі з В. І. Критською (відповідальний редактор словника – Н. Ф. Клименко). У цій зоні для слів, зареєстрованих у словниках до 1991 р., подано зразок відмінювання (код словозмінної парадигми) або зазначено, що вони невідмінювані, а для нової лексики за зразками, уміщеними в словнику, подано парадигму їхнього відмінювання з можливими варіантами; 3) і 4) **зони дефініцій слова**, відповідно, нової і старої (поданої у словниках до 1991 р.) для унявнення нових значень актуалізованих слів або так званих неосемантизмів, нових значень уже відомих слів на зразок *вертикаль, вимір, поле, простір, світ, формат, брудний, чистий*; 5) **зона синтагматики (сполучуваності) слова**, яка засвідчує предикацію, текстові властивості слова; у цій зоні з різним ступенем деталізації можна фіксувати типи сполук з описуваним словом, підкреслюючи передусім нові його сполучувальні властивості, зокрема внаслідок міжчастиномовних переходів (конверсії) або неосемантизації; 6) **зона парадигматики слова**, його системні властивості, відношення з іншими словами: синонімічні, антонімічні (градуйовані мезонімами, пор. у новому значенні 'законний' тріаду прикметників *білий – сірий – чорний* (зарплата, ринок, товари) або опозиції на зразок *науковий – білянауковий, науколоннауковий, квазінауковий, лженауковий, псевдонауковий – ненауковий, антинауковий*), омонімічні (пор. інновацію *альтернативний* у значеннях 'особа, яка перебуває на альтернативній військовій службі', 'особа з альтернативною, нетрадиційною сексуальною орієнтацією' і 'представник альтернативних галузей наукового знання або мистецтва (історії, літератури, музики, кінематографу)', гіперо-гіпонімічні (родо-видові, категорійно-розрядні)

відношення, наприклад, між словами *мережа* та *I(інтернет)* в їх новому значенні 'об'єднання комп'ютерів'; 7) *зона епідигматики (словотворення) слова*, його словотвірного потенціалу, який охоплює всі способи морфологічного й семантичного словотворення, реалізовані таким словом, у тім числі, каламбурне словотворення, різноманітна гра з ним у мовній практиці. Остання зона дуже важлива для української мови, оскільки словотворення втримує свої позиції провідного способу її номінації і захищає її основну типологічну рису – синтетизм, однослівність.

Такий різноаспектний «портрет» слова, звичайно ж, варто сформува-ти не лише для нової або оновленої лексики, а й для лексики, стабільно відтворюваної в українських текстах різних функціональних стилів, сталої в складі українського лексикону. Таке стабільне ядро українського номінаційного корпусу, функціонуючи в мовній діяльності сучасного суспільства, також неминуче, з одного боку, виявляє рухомість, змінюваність своїх властивостей, наприклад, у сфері словозміни й словотворення, а з другого, укладання нових словників неможливе без подання такого ядра, оскільки вони мають подати в цілому реальну картину функціонування мови: як її стабільного ядра, так і периферії й мобільної перехідної зони між ними.

Безперечно, що лексикограф не може зосередити свою увагу лише на мобільних ділянках лексикону, на мовних інноваціях. У цьому переконують і цифри, які вказують на співвідношення уже відомого обсягу загальномовного лексикону з масивами нової лексики, раніше не засвідченої у загальномовних словниках. Так, обсяги реєстрів словників нової лексики, як засвідчує досвід не лише української, а й у цілому слов'янської неології, не перевищують 6 тис. слів. Наприклад, наш уже згадуваний вище словник нової лексики вмістив близько 4 тис. нових слів, що з'явилися в українській мові за останні 22 роки. Відомий «Тлумачний словник російської мови кінця ХХ ст.: Мовні зміни» за ред. Г. М. Складяревської (СПб, 2000), описав 5,5 тис. слів і висловів, що поповнили склад російської мови за 12 років (1985-1997), а реєстр «Словника модних слів» Вл. Новікова, нещодавно виданого в серії «Словники для інтелектуальних гурманів» (М., 2012), налічує всього 138 слів.

Реєстри нових термінологічних словників, які представляють нові сфери суспільного життя, зокрема, сферу інтернет-комунікації, наприклад, «Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування» Е. М. Пройдакова і Л. А. Теплицького за ред. О. Л. Перевозчикової (К., 2006), уміщують 10-15 тис. нових термінів (слів і словосполук). Отже, відсоткове відношення реєстрів словників нової лексики до реєстрів загальномовних словників показує, що нові слова становлять не вище 10 % уже відомого словникового фонду (пор. з обсягом реєстру

СУМ-11 у близько 135 тис. слів), до того ж переважно це okazіональна або детермінологізована лексика, яка ще потребує випробування часом й аргументів доцільності її введення до реєстрів словників активного типу. А саме їх нам зараз бракує – словників одностомних на зразок виданого 2012 р. тлумачного «Словника української мови» за ред. В. В. Жайворонка, серії одностомних словників польської мови, наприклад, «Малого словника польської мови» за ред. Е. Соболя (1968 і 1993 років) або одностомного «Словника російської мови» С. І. Ожегова (1949, з 1992 – «Тлумачний словник російської мови» разом з Н. Ю. Шведовою) чи чотиритомного «Словника російської мови» за ред. А. П. Євгенєвої (1957-1961, 1981-1984), так званого МАС (малий академічний словник). Невідкладне завдання сучасної української лексикографії полягає в тому, щоб на основі сучасної лексичної картотеки створити якісні, ретельно вивірені за різнофункціональними текстами реєстри саме таких активних словників, обсяги яких не перевищували б 80-90 тис. слів. Адже те, що загальну мовну діяльність суспільства забезпечують саме такі активні словники, словники так званого середнього типу, з реєстрами обсягом у 50-100 тис. слів, є аксіомою і, на моє глибоке переконання, саме на їх створенні мають зосередити свою увагу не лише лексикографи, а й усі українисти, які своїми дослідженнями мови готують ресурси для таких словників, виробляють засади лексикографічного моделювання в них слова й інших мовних одиниць, виокремлюваних зі слова (морфемних і словотвірних) чи створюваних за його участю (синтаксичних, зокрема фразеологічних). Лише підготовка таких словників нового покоління відкриває шлях до укладання нових великих тлумачних словників, словників-тезаурусів мови, нащадків гордості української лексикографії ХХ століття – «Словника української мови» в 11-ти томах.

Доцільність окремого підрозділу загальної лексичної картотеки, у якому б накопичувалася інформація про зміни в словниковому складі мови і у мові в цілому, бачу ще й у тому, що такий модуль картотеки став би «полігоном» для підготовки ресурсу укладання нових словників. Відстежування функціонування нової лексики в текстах різних функціональних стилів, визначення ступеня її усталеності закладає підґрунтя для прийняття виваженого рішення про введення нової лексики до загальнономовного словникового фонду. Для цього лексикографи виробили вже низку кількісних та статистичних показників. Так, Н. З. Котелова запропонувала до словників-довідників нової лексики, які мають описувати слова, вже певною мірою усталені у мовній практиці протягом не менше ніж десятиліття, вводити такі неологізми, які стабільно функціонують у текстах протягом 3-4 років, а для контролю обстежувати тексти перших і останніх двох років (6: 5). Така методика, утім, була

розрахована на ручне опрацювання текстів. Сучасні комп'ютерні технології уможливають щорічне оброблення великих масивів текстів.

Міру коливання активності нової лексики протягом десятиліття як загальноприйнятого періоду формування нового покоління мовців спробували статистично змоделювати німецькі лексикографи С. Лібольд, Н. Тауберт і Т. Вольф – укладачі «Словника німецьких неологізмів» за ред. У. Квастхофа (8: 7-8). Вони обстежили функціонування нових слів і відомих слів з новими значеннями в газетних текстах протягом 1996-2006 рр. Для кожного року формувалися самостійні річні корпуси текстів обсягом не менше 2 млн слів і на них для кожного неологізму обчислювалася абсолютна частота вживання. Для зіставлюваності статистичних показників до корпусів відбиралися тексти тих самих газет і тієї ж тематики, тобто в такий спосіб забезпечувалася однорідність річних вибірок. У статтях словника до кожного слова додано гістограму, або графік розподілу частоти його вживання в текстах по роках. Завдяки цьому читачі словника, передусім дослідники мови, одержують картину зростання, спаду чи стабілізації активності уживання того чи того нового слова. Наприклад, гістограма до слова **Euro** засвідчує його перебування на далекій периферії німецького газетного лексикону до 2002 р., коли євро було введено в грошовий обіг Німеччини як її нова державна валюта. Відтоді цей неологізм, як засвідчує гістограма, демонструє стабільність функціонування.

Утім, встановлюючи ступінь активності у мові певного неологізму, слід, крім кількісних і статистичних, брати до уваги і якісні його характеристики, а саме: його роль у структурі мовної системи і тексту, його функціональний потенціал у них. Таку методику опрацювання нової лексики наш колектив реалізував у вже згаданому вище словнику «Активні ресурси сучасної української номінації». Вона дає можливість лексикографу з'ясувати роль певного неологізму у вербалізації поняття, що набуває значущості в свідомості мовця, дає змогу побачити його не ізольовано, а в складі цілісного поняттєвого поля мови.

Сьогодні мовознавці, передусім лексикографи, дедалі більше уваги приділяють так званому інтегральному моделюванню мови. Це не лише передбачає тісний зв'язок словника і граматики (1), а й вивчення функціонального потенціалу слова в тексті і в системі мови (3-4). У зв'язку з цим особливого значення набуває творення корпусів мови та їх використання в укладанні словників нового покоління. Нині україністи нарешті одержали у вільному доступі корпус українських текстів, який створив колектив працівників лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка на чолі з д. ф. н. Н. П. Дарчук (5). В основу морфологічної та синтаксичної розмітки (анотування) текстів цього корпусу покладено системи автоматичного морфологічного та

синтаксичного аналізу українського тексту, створені у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України під керівництвом д. ф. н., проф. В. С. Перебийніс (з 1962 до 2011 р. цей відділ працював у складі Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України). Корпус налічує нині близько 50 млн. слововживань у текстах художнього, публіцистичного, наукового й офіційно-ділового стилів, має широкі хронологічні рамки (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) і глибоко структурований інтерфейс для пошуку інформації про слово в текстах (2).

Однак корпус можна розглядати як певну внормовану, збалансовану, кодифіковану модель мовної діяльності суспільства. Він аж ніяк не може претендувати на повноту подання її картини, яким би потужним не був (сьогодні, наприклад, Британський національний корпус (7) налічує понад мільярд слововживань). Більше того, інтерфейс корпусу унаочнює вже наявні знання про мову і не налаштований на виявлення змін у ній.

З огляду на це, крім корпусу, лексикограф має спиратися на якомога ширшу й розмаїтішу текстову базу, як в електронній, так і в традиційній паперовій формі, доки не розв'язано проблему оцифрування вже наявних текстів. Ми сьогодні маємо різноманітні електронні бібліотеки українських текстів (художніх, газетно-журнальних, наукових, офіційно-ділових, навчально-освітніх), проте 1) їхня якість і адекватність паперовим оригіналам (у разі наявності) потребують перевірки і 2) такі бібліотеки далеко не повні і не збалансовані за спектром стилів мови, показовістю їх представлення, типами текстів, їхньою хронологією.

Отже, картотека і корпус становлять модель наших знань про, відповідно, номінацію і предикацію у мові, про мовну систему і мовну діяльність спільноти. Для лексикографа вони являють собою «сполучені посудини», оскільки картотека в обговореному вище форматі «портрета слова» дає образ шуканої в тексті інформації про нього, а корпус як збалансована й кодифікована модель текстів дає уявлення про спектр уживання слова, характер його функціонування у тій чи тій сфері мовної діяльності суспільства або певного мовного осередка чи й окремого мовця. Водночас конкретна лексична картотека (картотека для створення певного словника) і корпус перебувають у ширшому просторі відомостей про мову: конкретна картотека є варіантом фундаментальної, зведеної картотеки-скарбниці мови, а корпус становить вибірку за певними критеріями з усієї сукупності наявних на сьогодні українських текстів. Взаємодія картотеки і корпусу, їх взаєможивлення є запорукою створення реальної картини складу і функціонування української мови в словниках нового покоління.

Література

1. Апресян Ю. Д. Некоторые следствия из единой модели языка для машинных фондов // Машинный фонд русского языка: идеи и суждения. – М.: Наука, 1986. – С. 90-108.
2. Дарчук Н. П. Комп'ютерне анотування українського тексту: результати і перспективи. – К.: Освіта України, 2013. – 543 с.
3. Карпіловська Є. А. Передмова // Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздишева Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – С. 6-17.
4. Карпіловська Є. А. Функціональний потенціал конкурентних моделей словотворення: параметри стабільності похідних // Функціональні аспекти словаутварення: Дакл. IX Міжнар. наук. канф. Камісії па славянскому словаутваренню пры Мыжнар. камітэце славістаў (Мінск, 9-14 кастрычніка 2006 г.). – Мінск: ВТАА «Права і эканоміка», 2006. – С. 92-101.
5. Корпус текстів української мови – www.mova.info
6. Котелова, Н. З. Предисловие // Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов; Под ред. Н. З. Котеловой. – М.: Рус. язык, 1984. – С. 3–12.
7. BNC – British National Corpus – www.natcorp.ox.ac.uk
8. Deutsches Neologismenwörterbuch. Neue Wörter und Wortbedeutungen in der Gegenwartssprache / Hrsg. von U. Quasthoff unter Mitarbeit von S. Liebold, N. Taubert, T. Wolf. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007. – 699 S.

Ievgeniia KARPILOVSKA

Lexical Card Index and Corpus as a Tools of Lexicographical Modelling of Word

The conception of modern multiparametrical lexical card index – the so-called card index “portraits of words” – unlike of traditional card index of quotations is considered. Such card index of new type should include information about the system and text properties of words that would fully reflect their semantics, syntagmatics, paradigmatics, epidymatics, chronology, pragmatics. It should interact with the language corpus and broad base of texts for the modelling of real state of modern lexicon.

Keywords: modelling of language, lexicon, lexical card index, corpus, card index “portraits of words”

УДК 811.161.2'373.43

Тексти релігійного стилю як джерело поповнення джерельної бази сучасної української тлумачної лексикографії

Загальновідомо, що повнота реєстру словника, семантична структура слів, їхня стилістична та функціональна характеристики залежать від обсягу джерел, використовуваних для створення картотеки загальномовних тлумачних словників.

Нашою метою є обґрунтувати потребу та прокоментувати обсяг залучення текстів релігійного стилю для формування картотеки загальномовного тлумачного словника української мови.

Намагаючись висвітлити тему повно і системно, ми звернулися до класифікації жанрово-стильової структури релігійного стилю О. Мирончука [16: 5], який виокремлює в ньому 15 підстилів: 1) біблійний, 2) літургійний, або богослужбовий, 3) патрологічний, або святоотцівський; 4) агіографічний, або житійний, 5) проповідницький, або ораторський; 6) науково-богословський; 7) церковно-правовий; 8) публіцистичний (точніше було б – релігійно-публіцистичний; 9) канцелярський (уточнимо – церковно-канцелярський); 10) катехізичний, або навчально-релігійний; 11) паломницький; 12) церковно-полемічний; 13) художньо-релігійний; 14) епістолярний (точніше – церковно-епістолярний), 15) усно-розмовний (додамо – на релігійну тему).

Оскільки мова йде про загальномовні тлумачні словники, то із текстів названих підстилів, очевидно, не потрібно залучати для формування картотеки науково-богословські праці (6) – вони мають бути предметом розгляду в богословських термінологічних словниках; церковно-правові документи (7) та канцелярські справи (9), думаємо, повинні стати джерелом картотеки юридичних термінологічних словників; тексти паломницького підстилю (11) та тексти церковно-полемічного підстилю (12) звичайно публікують у засобах масової інформації, про які йтиметься вище; усно-розмовний підстиль (15) широко представлено в художній літературі дорадянського, порадянського часу та літературі діаспори. Використання текстів, що належать до інших підстилів релігійного стилю і які обов'язково потрібно залучати для створення картотеки загальномовного тлумачного словника, коротко прокоментуємо.

Тексти біблійного підстилю. Безумовно, Біблія мала б обов'язково входити до списку джерел і як одна з найвпливовіших книг, яку найбільше читають, і як прекрасний зразок перекладної літератури.

На сьогодні маємо сім повних перекладів Святого Письма українською мовою: переклад П. Куліша, що вийшов після його смерті в 1903 р. у Відні, у якому окремі книги переклали І. Нечуй-Левицький та І. Пулюй; переклад І. Огієнка (митрополита Іларіона), здійснений у 20-30-х роках ХХ ст. і виданий 1962 р.; переклад о. І. Хоменка (Плюти) 1963 р. видання; переклад патріарха Філарета (Денисенка), виданий Київською патріархією УПЦ Київського патріархату 2004 р.; переклад Українського Біблійного Товариства, здійснений ієромонахом о. Рафаїлом (Р. Турконяком) і виданий 2011 р.); переклад Олександра Гижі (завершений 2006 р., уперше вийшов у червні 2013 р. онлайн, ще не надрукований); переклад Нового Світу, повністю надрукований українською 2014 р. Біблія в перекладі П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуй-Левицького, Біблія І. Огієнка, Біблія О. Гижі та Переклад Нового Світу відповідають канону протестантських церков (містять 66 книг); Біблія в перекладі І. Хоменка відповідає канону Римо-Католицької церкви (містить 74 книги); Біблія в перекладі Філарета відповідає канону Православної церкви (містить 77 книг); Біблія в перекладі Р. Турконяка частково відповідає канону Православної церкви (містить 76 книг, відсутня лише одна книга).

Використання тексту Біблії як бібліографічного джерела, за нашими спостереженнями, дало б можливість не лише удосконалити реєстр словника, а також уточнити семантичну структуру деяких слів і стилістичні ремарки, а також замінити ілюстративний матеріал.

Причому реєстр словника, на наш погляд, при цьому суттєво не змінився б, оскільки, як ми зауважували раніше [41: 182], „Словник української мови“ в 11-ти томах [45] досить повно відображає релігійну та церковну лексику української мови (ця тематична група слів займає таке важливе місце у світогляді українців і так широко використовується, що, незважаючи на вимушені атеїстичні позиції укладачів, її просто не можна було не включати до реєстру словника).

Пізніше [40: 238-240], проаналізувавши примітки, зроблені І. Огієнком (митрополитом Іларіоном) у його перекладі Біблії [1], ми виявили, що всі апелятиви, подані в них, наявні й у СУМ-11: *блажен, амінь, алілуя*, немає лише слова *шеол*: „Шеол – за старозавітною вірою, це місце перебування душ людських по смерті, той світ – грецьке ад” [Старий Заповіт, с. 509].

Суттєвої зміни із залученням Біблії до джерел, на наш погляд, зазнала б семантична структура окремих слів. Для таких значень, які широко функціонують в українському біблійному тексті чи то під впливом старовірської мови, чи то під впливом грецької, потрібно ввести позначку *бібл.* (біблійне слово, вираз), що, власне, зроблено у „Словнику української мови“ у 20-ти томах [46].

До слів, семантичну структуру яких варто було б уточнити, належать слова *серце* (у біблійній мові *серце* часто визначає розум – див. примітки на с. 6, 213, 435, 547, 635, 636, 647, 664, 712 у Старому Заповіті та на с. 267 у Новому Заповіті, а на с. 767 Старого Заповіту читаємо: „у біблійній мові *нирки* та *серце* – розумовий центр”); *сини* („у біблійній мові – це діти взагалі” с. 719 Старого Заповіту, у СУМ-11 є значення „нащадки, молоде покоління”, однак біблійне значення дещо інше – це діти по відношенню до Бога-Отця); *чаша* („у біблійній мові – це доля” – див. примітки на с. 547, 552, 614, 735 Старого Заповіту); *дорога* („у біблійній мові – це життя, вчинки, поступовання, життєва путь” – с. 540, 541, 659, 761 Старого Заповіту; аналогічне значення можуть мати слова *путь*, *стежка* – с. 761); *ходити* („у біблійній мові це жити” – с. 540, 659 Старого Заповіту) та інші.

Наш аналіз лексеми *душа*, яка в СУМ-11 має 5 значень: „1. Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини. 2. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Почуття, натхнення, енергія. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3. *розм.* Про людину (найчастіше при визначенні кількості). 4. *перен., чого.* Саме основне в чому-небудь, суть чогось; // Центральна фігура чого-небудь. 5. *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї” [45, III: 445–446], показує, що першим і окремим має бути подано релігійне значення. До речі, саме його подано першим в історичних словниках, лише словники радянського періоду подають його як відтінок до значення „внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями”, що можна розцінювати як викривлення, зумовлене впливом атеїстичної ідеології радянської політичної системи, адже, без сумніву, це значення слова *душа* є широко вживаним, причому не лише в богословській літературі, яку зовсім не залучали до формування картотеки словника, але й у творчості Б. Лепкого, І. Багряного та інших письменників, що змальовували життя з позицій християнина.

Крім того, лексема *душа* має значно більше значень, ніж це зафіксовано у словнику. Так, у мовно-семантичному нарисі „*Душа*” митрополит Іларіон (І. Огієнко) виокремлює 12 значень цього слова [17: 18–21]. І навіть якщо окремі з них є рідко використовуваними в тексті Біблії, то таке як *душа* – „життя” мусило б бути в тлумачному словнику (до речі, І. Огієнко подає його в аналізі першим). У перекладі Біблії ми бачимо його 13 разів у примітках як у текстах Старого, так і Нового Заповіту. Це, наприклад, коментарі до таких

висловів: *І сказав Господь до сатани: „Ось він у руці твоїй, – тільки душу його бережи!”* (Йова, 2: 6); *А приходька не будеш тиснути, бож ви познали душу приходька, бо самі були приходьками в єгипетськім краї* (Вихід, 23: 9); *Хто душу свою зберігає, той погубить її, хто ж за Мене погубить душу свою, – той знайде її* (Матв., 10: 39).

У згаданому нарисі І. Огієнко зауважує: „Людина складається з двох частин, – з матеріальної частини, тіла, і частини духової – душі. Разом вони складають одну цілу істоту. Але „душа” – це основа життя людини: є вона – тіло живе, нема – тіло вмирає. Тому так часто замість „життя” у Святому Письмі маємо „душа”, а в мові це позосталося й тепер”. І далі: „...найчастіше „душа визначає „життя”, без розрізнення, духове чи тілесне, скоріше спільне” [там само: 19]. У нашій монографії ми подали можливий варіант словникової статті лексеми *душа* [42: 159], хоча і в СУМ-20 залишилося ще старе радянське тлумачення цього слова.

Із включенням Біблії до списку лексикографічних джерел будуть, на наш погляд, уточнені й стилістичні ремарки окремих слів. Так, зокрема, потребує уточнення стилістичний коментар слова *хліб*, яке в біблійній мові часто означає їжу взагалі (с. 47, 378, 660 Старого Заповіту), а таке значення в Словнику має позначку *перен., розм.* [45, XI: 79], а не *бібл.*

Про те, що не вся фразеологія включена до Словника української мови в 11-ти томах, говорив на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 110-тій річниці від дня народження І. Огієнка 1992 р. у Львові, М. Демський. Учений був подивований, чому в тлумачному словнику української мови немає таких фразеологізмів як *шукати душу* та ін., „які ні формою, ні семантично не виламуються з кола українських фразем. Їх невключення до СУМу призвело до збіднення фраземного корпусу сучасної української мови й до звуження її виражальних можливостей” [6: 74]. Окрім наведеного М. Демським гебрейського фразеологізму *шукати душу* в значенні „чигати на життя, прагнути чисті смерті, намагатися вбити”, який І. Огієнко неодноразово пояснює у примітках як у тексті Старого Заповіту, так і Нового Заповіту, варто було б включити до реєстру, на наш погляд, і фразеологізми *долучити душу свою до даму свого* – „померти, бути похованим”, *питати про мир* – „привітати, поздоровити”, *увійти у дні* – „стати похилого віку”, *ситий днями* – „нажившись, похилого віку”, *дім плачу, дім жалоби* – „двинтар, кладовище” та інші усталені вирази.

Ми опрацювали примітки і до інших перекладів Святого Письма, зокрема І. Хоменка [37], патріарха Філарета [3] та Р. Турконяка [2]. За нашими спостереженнями, примітки, подані у перекладі Біблії І. Огієнком порівняно

з іншими є найпридатнішими для використання лексикографами (вони стосуються переважно семантики слів), примітки ж до інших перекладів мають більше культурологічний характер.

Досліджуючи проблеми функціонування в українській мові біблійної фразеології та її відображення у словниках, ми проаналізували, як біблійна фразеологія української мови співвідноситься з українськими перекладами Святого Письма (зважали, насамперед, на формальні вияви як з погляду структури, лексичного наповнення, так і фонетичного оформлення аналізованих крилатих слів та виразів). Для цього біблійні вислови із трьох наявних сьогодні словників біблійних фразеологізмів [12; 13; 50] ми порівняли із біблійними текстами (матеріалом дослідження стали вислови, що мають своєю основою першу книгу Мойсеєву – Книгу Буття).

Зауважимо, що наявні словники української біблійної фразеології фіксують не всі біблійні вислови, навіть широко вживані в сучасній українській мові. Так, наприклад, жоден із словників не засвідчує вислів *жива душа*, який вважають біблійним і від якого утворені *ні одна (жива) душа, ні однієї живої душі*. Цей вислів знаходимо на перших сторінках Святого Письма, де про четвертий день створення світу написано (цитуємо за перекладом І. Огієнка): *І сказав Бог: „Нехай вода виройть дрібні істоти, **душу живу**, і птаство, що літає над землею під небесною твердю”. І створив Бог риби великі, і всяку **душу живу** плазуючу, що її вода виройла за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її* (Бут. 1: 20-21). Далі про п'ятий день: *І сказав Бог: „Нехай видасть земля **живу душу** за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її* (Бут. 1: 24). Ще далі про шостий день: *І земній усій звірині і всьому птаству небесному, і кожному, що плазує по землі, що **душа в ньому жива**, – уся зелень яринна на їжу для них* (Бут. 1: 30). І нарешті: *І створив Господь Бог людину з пороку земного. **І дихання життя вдихнув у ніздрі її, – і стала людина живою душею*** (Бут. 2: 7). А ще далі: *І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до **живої душі** – воно ймення йому* (Бут. 2: 19). Аналізовані словники не фіксують й інших одиниць, поданих у відомих сьогодні лексикографічних працях (див. нашу статтю [43: 107–114]), очевидно, пропущених стійких висловів в аналізованих словниках біблійних крилатих слів та виразів можна знайти ще більше.

Не вдаючись до детального опису наших спостережень над тим, як біблійна фразеологія української мови співвідноситься з українськими перекладами Святого Письма (це було предметом окремої статті, яка знаходиться у друці), ми зупинимось лише на висновках: жоден український текст Біблії

не використовує усіх зафіксованих словниками фразеологізмів: найбільше відмінностей знаходимо в тексті П. Куліша, трохи менше – в І. Хоменка, інші три переклади – І. Огієнка, патріарха Філарета та Р. Турконяка – використовують найбільше фразеологізмів, наявних в українських лексикографічних джерелах. Отже, для розширення картотеки загальнономовного тлумачного словника, на наш погляд, варто використовувати чотири основні українськомовні тексти Святого Письма – переклади І. Огієнка, І. Хоменка, Р. Турконяка та Патріарха Філарета (переклад О. Гижі, який ще не опубліковано, та переклад Нового Світу, який є перекладом з англійської мови і поширюється виключно серед Свідків Єгови, очевидно, не матимуть великого впливу на українську мову).

При відборі та поясненні слів та виразів із текстів Біблії, та й не тільки, варто використовувати й студії, присвячені біблійним текстам, наприклад, цікаві лінгвістичні зауваження І. Огієнка щодо смислового обсягу лексичних одиниць, що були надруковані у журналах „Слово істини” та „Віра й культура” (див. [49]), статті сучасних лінгвістів, зокрема праці В. Німчука [24; 25; 26; 27], матеріали конференцій, присвячених проблемам взаємодії української мови і релігії [47; 52; 21 (уміщено матеріали конференції „Українська мова і сфера сакрального“, Чернівці, 2010); 22 (уміщено матеріали конференції „Українська мова і сфера сакрального“, Чернівці, 2013)] та спеціальні словники [35; 36; 44; 53].

Тексти літургійного, або богослужбового, підстилю. Варто, очевидно використати православні та греко-католицькі молитовники, де вміщено основні молитви та тексти Служб Івана Золотоустого та Василя Великого [19; 29; 20; 30].

Тексти патрологічного, або святоотцівського, підстилю. Львівське видавництво отців-василіян „Місіонер“ у серії „Духовна спадщина святих Отців“, а видавництво Монастиря Монахів Студитського Уставу „Свічадо“ в серії „Джерела Християнського Сходу“ видають переклади творів святих отців українською мовою, наприклад, св. Антонія Великого [38], св. Єфрема Сирійського [39], Никодима Святогорця [23] та ін.

Тексти агіографічного, або житійного, підстилю. Нещодавно побачили світ вибрані „Життя святих“ св. Димитрія Ростовського у перекладі Патріарха Філарета [7].

Тексти проповідницького, або ораторського, підстилю. Звичайно, потрібно опрацювати проповіді найвизначніших українських релігійних діячів [8; 9; 28; 10; 11; 31; 48; 32], зокрема й твори А. Шептицького („Пастирські послання до духовенства й вірних Станіславівської єпархії“ (1899–1904),

„Про Російський Католицький Екзархат“ (1927), „Про обрядові справи“ (1931), „Вірність традиції“ (1931), „Праця над з'єднанням Церков“ (1940), „Про обряди“ (1941), „Як будувати Рідну Хату“ (1941) тощо.

Тексти релігійно-публіцистичного підстилю можна знайти у таких основних засобах масової інформації: місячник „Православний Вісник“ – виходить із 1946 р. українською мовою (з перервою листопад 1962 р. – липень 1968 р.) у Львові і з 1971 р. в Києві як орган екзарха Російської православної церкви для України (УПЦ МП); газета „Голос православ'я“ (УПЦ КП); журнал „Рідна церква“ (Українська Автокефальна Православна Церква); греко-католицьке аналітичне видання „Патріярхат“; часопис „Католицький вісник“, у якому висвітлюють події не тільки римо-католицької, але й греко-католицької церкви, та багатьох інших. Також можна використати електронні ресурси: Офіційний інформаційний ресурс Української Греко-Католицької Церкви (2004–2015), Офіційний веб-сайт Української Православної Церкви (МП), Офіційний веб-сайт „Церква.info“ УПЦ КП тощо.

Тексти катехізичного, або навчально-релігійного, підстилю – це звичайно катехізиси та книги закону Божого [4; 18; 5; 33] (остання – це переклад книги „Законь Божій для семьи и школы со многими иллюстраціями составилъ протоіерей Серафимъ Слободской“, видання 1967 р. в Джорданвіль, Нью-Йорк) із доповненнями про історію Української Православної Церкви.

Тексти художньо-релігійного підстилю. Таких книг, на жаль, небагато, серед них: оповідання Н. Пуряєвої про відомих релігійних діячів [34], „Християнські легенди“ [51], переклади християнських легенд Сельми Лагерлеф [14; 15] тощо.

Тексти епістолярного підстилю – листи визначних церковних діячів, наприклад, А. Шептицького, І. Огієнка та ін.

На наш погляд, для розширення джерельної бази загальномовного тлумачного словника української мови насамперед мали б бути опрацьовані тексти, що стосуються християнства як найпоширенішої релігії в Україні, інші ж релігії достатньо представлені в художніх текстах, особливо сучасних, постмодерністських, у яких інтелектуалізація виражено дуже широко, а тому використано основні терміни буддизму, іудаїзму та інших релігій.

Уведення текстів релігійного стилю до списку джерел мало б значення як наукове, лінгвістичне, так і виховне. Ілюстрації – вислови релігійного характеру – несуть у собі величезний духовний потенціал і справляють благотворний вплив на читача. Так, прекрасними ілюстраціями в сучасному словнику української мови могли б бути приповіді Соломонові, заповіді Божі, окремі вислови із притч Ісусових, апостольських послань тощо. А отже, користувачі

мали б не лише джерело мовної наукової інформації, а й джерело духовного натхнення, яке б оздоровлювало душу.

Література

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена (переклад І. Огієнка).

2. Біблія : Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту. – Четвертий повний переклад з давньогрецької мови / переклад ієромонаха о. Рафаїла (Романа Турконяка). – К. : Українське Біблійне Товариство, 2011. – 1214 с.

3. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. Видання Київської патріархії УПЦ Київського патріархату. – К. : Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1416 с.

4. Божа наука: Катихизм / під ред. А. Шептицького. – Совместное предприятие „Лесинвест. ЛТД“ СССР–Швейцария совместно с малым Советско-Швейцарским предприятием „Радуга-2“.

5. Влодек П. Закон Божий : посібник для недільних шкіл та сім'ї / П. Влодек. – Мукачево, 1994. – 576 с.

6. Демський М. Фраземіка в Євангелії Матвія у перекладі І. Огієнка й І. Хоменка / Мар'ян Демський // Іван Огієнко (незабутні імена української науки) : тези доп. Всеукр. наук. конф., присв. 110-річчю від дня народження проф. Ів. Огієнка. – Львів, 1992. – Ч. 1. – С. 70-74.

7. Життя святих (вибрані) українською мовою викладені за повчанням Четрьох Міней св. Димитрія Ростовського : у 7-и томах. – К., 2006-2008.

8. Іларіон (митрополит Вінніпегу і всієї Канади). Християнство і поганство. Чого на світі спокою немає : Проповіді / митрополит Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1961. – Ч. I. – 64 с.

9. Іларіон (митрополит Вінніпегу і всієї Канади). Навчаймо дітей своїх української мови : Проповіді / митрополит Іларіон. – Вінніпег : Віра й культура, 1961. – Ч. II. – 63 с.

10. Ісіченко І. (архієпископ). Мій дім буде домом молитви : Проповіді / архієпископ І. Ісіченко. – Харків-Львів, 2006. – 431 с.

11. Ісіченко І. (архієпископ). Майте любов поміж собою : збірка проповідей / архієпископ І. Ісіченко. – Львів-Харків : Святогорець, 2010. – 453 с.

12. Коваль А. П. Спочатку було слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

13. Колоїз Ж. В. Слово Благівісті : словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : І.В.І., 2002. – 96 с.

14. Лагерлеф С. Вифлеємська ніч : Різдвяні легенди / пер. М. Лемик ; Сельма Лагерлеф. – Львів : Свічадо, 2012. – 112 с.
15. Лагерлеф С. Хустина святої Вероніки : Християнські легенди / пер. О. Думанська ; Сельма Лагерлеф. – Львів : Свічадо, 2012. – 104 с.
16. Мирончук О. Я. Назви чинів святості в історії релігійного стилю української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Олександр Якович Мирончук ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К., 2014. – 20 с.
17. Митрополит Іларіон. Душа: Мовно-семантичний нарис / Митрополит Іларіон // Віра й культура. – 1966. – Ч. 8-9. – С. 18-21.
18. Митрополит Михаїл. Поширений катехизис православної віри Христової. – Кенсінгтон, США – К. : Воскресіння, 1992. – 175 с.
19. Молитовник. – К. : Воскресіння, 1997. – 512 с.
20. Молитовник християнської родини. – Жовква : Вид-во оо. Василян, 1988. – 746 с.
21. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – 314 с.
22. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧНУ, 2013. – Вип. 659 : Романо-слов'янський дискурс. – 112 с.
23. Никодим Святогорець. Невидима боротьба / пер. з рос. Б. Матковський. – Львів : Свічадо, 2000. – 212 с.
24. Німчук В. Християнство й українська мова / В. Німчук // Українська мова. – 2001. – № 1. – С. 11–30.
25. Німчук В. Українська мова – священна мова / Василь Німчук // Людина і світ. – 1992. – № 11 – 12. – С. 28–32; 1993. – № 1. – С. 35–38; 1993. – № 2–3. – С. 38–44; 1993. – № 4–5. – С. 14–18; 1993. – № 6–7. – С. 26–31; 1993. – № 8–9. – С. 20–24; 1993. – № 10–12. – С. 26–31.
26. Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / Василь Німчук // Українська мова. – 2012. – № 3. – С. 3–30.
27. Німчук В. Лексеми *раб* і *слуга* в українських перекладах Нового Завіту / Василь Німчук // Українська мова. – 2011. – № 1. – С. 3–27.
28. Патріарх Філарет. Проповіді : у 2 т. / Патріарх Філарет. – К. : ВВ УПЦ Київського патріархату, 1999. – Т. 1. – 434 с. ; К. : Вид. відділ УПЦ КП, 2000. – Т. 2. – 447 с.
29. Православний молитовник. – К. : УПЦ КП, 2004. – 101 с.
30. Прийдіте поклоніться. – Рим, 1991. – 1023 с.
31. Проповіді Блаженнішого Володимира Митрополита Київського і всієї України Предстоятеля Української Православної Церкви (аудіокнига).
32. Проповіді блаженнішого Любомира (Гузар) // електронний ресурс

33. Протоієрей С. Слобідський. Закон Божий : підручник для сім'ї та школи / С. Слобідський. – [вид. третє]. – К. : Вид. відділ УПЦ КП, 2003. – 654 с.
34. Пуряєва Н. Наталія Пуряєва про Омеляна Ковча, Івана Павла II, Олександра Меня, Далай-ламу XIV, Валерія Марченка : оповідання / Наталія Пуряєва. – К. : Грані-Т, 2012. – 160 с. (серія „Життя видатних дітей“).
35. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів : Свічадо, 2001. – 160 с.
36. Релігієзнавчий словник / [за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика] ; Укр. асоціація релігієзнавців. Відділення релігієзнавців Ін-ту філософії НАН України. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 390 с.
37. Святе Письмо Старого та Нового Завіту : повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. – Перевид. сьоме. – Вид-во Отців Василяян „Місіонер”, 2005 (переклад І. Хоменка).
38. Святий Антоній Великий. Настанови про життя у Христі / пер. з рос. Дам'яна Кічі. – Львів : Місіонер, 2002. – 191 с.
39. Святий Єфрем Сирійський. Подвижницькі настанови / пер. з рос. Наталії Кочан та Дам'яна Кічі. – Львів : Місіонер, 2001. – 2381 с.
40. Скаб М. В. Біблія як лексикографічне джерело / М. В. Скаб // Біблія і культура : зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 238-240.
41. Скаб М. Богословська термінологія у „Словнику української мови” / Марія Скаб // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф. – Львів, 1998. – С. 178-183.
42. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери : монографія. – Чернівці : Рута, 2008. – 560 с.
43. Скаб М. В. Фразеологізми з релігійним компонентом в українських словниках / М. В. Скаб // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті : теорія, практика, типологія (м. Київ, Ін-т укр. мови, 12-13 травня 2011 р.) / відпов. ред. І. С. Гнатюк. – К., 2011. – С. 107-114.
44. Словник біблійного богослов'я / під ред. Ксав'є Леон-Дюфура та ін. ; пер. з другого франц. видання ; заг. ред. С. Мудрого, ЧСВВ. – Рим – 1992. Львів : Місіонер, 1996. – 934 с.
45. Словник української мови : в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
46. Словник української мови : у 20-ти томах. – К. : Наук. думка, 2010–2016.
47. Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій : матеріали Всеукр. наук. конф. – Львів, 1998. – 351 с.
48. Твори патріарха і кардинала Йосифа / зібрані о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів. – Т. I – XIV. – Рим, 1979–1985.

49. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) : життєписно-бібліографічний нарис / Зиновій Тіменик. – Львів, 1997. – С. 193-222.
50. Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник / укл. : Л. П. Будівська, З. С. Сікорська. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2007. – 76 с.
51. Християнські легенди. – Львів : Свічадо, 2006. – 160 с.
52. Християнство й українська мова : матеріали наук. конф. – Львів : Вид-во Львів. Богосл. Академії, 2000. – 514 с.
53. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – 560 с.

Maria SKAB

**TEXTS OF RELIGIOUS STYLE AS A SOURCE OF REPLENISHMENT
OF SOURCE BASE FOR MODERN UKRAINIAN EXPLANATORY LEXICOGRAPHY**

The article touches upon the necessity and volumes of texts of religious style which are used in order to form the catalogue for the general explanatory dictionary of the Ukrainian language. The author draws a conclusion that it is absolutely necessary to include the Bible texts translated by Ohiyenko I., Khomenko I., Turkonyak R. and patriarch Filaret as well as liturgical, patristic, hagiographic, preachy, religious-journalistic, educational-religious, belles-lettres-religious and church-epistolary texts into the source base of the dictionary.

Keywords: general explanatory dictionary, source base of the dictionary, genre-structure of the religious style, the Ukrainian language.

УДК 811.161.2.'374.2

Реєстр загальномовного словника і лексикографічний стандарт

Динамічні зміни в лексичній системі сучасної української мови зумовлені зовнішніми (бурхливий розвиток наук, політичні події, розвиток спорту, зрушення в мистецьких сферах, науково-технічний прогрес – виробничий та побутовий, зміни в освіті, харчовій галузі, медицині) та внутрішньомовними чинниками (перегляд наявного лексичного фонду під кутом зору усунення російськомовних калюк, активізація питомих словотворчих ресурсів, активізація пасивної лексики, іншомовні запозичення на позначення слів і понять – нових і вже відомих). Тенденцією до демократизації літературної мови пояснюється вистання лексичних одиниць розмовного різновиду української літературної мови (*суру, федерали, дерибан*). Спостерігається також зворотний «орозмовлюванню» мови процес – використання книжної, актуалізованої лексики (*фронда, реконкіста, хартія, варвари, тампліери*).

У вживанні застарілої лексики поєднуються два різні процеси: активізація її використання (*латифундисти, батраки, заробітчани*) та актуалізація значення слова для нейтральної номінації (*губернатори, уїзди, комісари*).

Конкуренція синонімічних номінацій виникає внаслідок різноспрямованих процесів називання: неозапозичення і актуалізація пасивного фонду (*мер, градоначальник, міський голова; хостел, нічліжка, (г)отель*).

Джерелом поповнення сучасної української літературної мови є: 1) нові слова, утворені за наявними (рідше – за новими) дериваційними моделями і типами; 2) активізовані лексичні одиниці, що функціонували на периферії словникового складу; 3) актуалізовані слова, що зазнали переорієнтації; 4) семантичні інновації тощо. Використання лексичних одиниць розмовного різновиду української літературної мови, а також зворотний «орозмовлюванню» мови процес – вживання книжної, актуалізованої лексики пояснюється тенденцією до демократизації літературної мови. У вживанні застарілої лексики поєднуються два різні процеси: активізація її використання і актуалізація значення слова для нейтральної номінації. Конкуренція синонімічних номінацій виникає внаслідок різноспрямованих процесів називання: неозапозичення і актуалізація пасивного фонду. Швидкими темпами відбувається нині термінізація (зростання питомої ваги спеціальної лексики, наприклад, внаслідок розвитку наявних терміносистем виникає потреба в спеціалізації

окремих термінів, розмежуванні близьких, але нетотожних понять) та детермінізації (заміна точних значень книжних слів значеннями менш точними і перехід їх зі сфери спеціальної до розмовної, насамперед через ЗМІ) загальнолітературної мови.

Кодифікацію, нормалізацію і подальше вдосконалення норм офіційної мови дослідники залічують до основних напрямків мовної політики будь-якої держави [1], наголошуючи, що ознакою нормативності й кодифікованості літературної мови є практика створення лексикографічних праць [2: 3], оскільки словник є найзручнішою формою узагальнення результатів теоретичного осмислення і всебічного опису мовних явищ і фактів і «стає метою і підсумком дослідницької праці» [3: 42]. Словник є одним з головних засобів здійснення науково обґрунтованої мовної політики і підвищення мовленнєвої культури. Сучасні тлумачні словники, передусім академічні, це ґрунтовні нормативні посібники, укладання і вдосконалення яких потребує скрупульозної дослідницької роботи. Мовна політика щодо динамічного характеру норм літературної мови полягає в її кодифікації – встановленні правил слововживання в словниках і граматиках.

Завдання словника – відобразити лексико-семантичні зміни, що відбуваються в мові. Адже створення словників як найзручнішої форми узагальнення результатів теоретичного осмислення і всебічного опису мовних явищ і фактів є ознакою нормативності і кодифікованості літературної мови. Формування лексику нового літературного стандарту української мови вимагає нині від лексикологів і лексикографів посиленої уваги як до визначальних процесів слововживання, так і до принципів і форм лексикографічного опрацювання сучасного словникового складу. Нова українська лексикографія задовольняє усі сфери суспільного життя: науку, освіту, виробництво, медицину тощо. Отже, виваженим шляхом розбудови і нормалізації українського літературного лексику з огляду на динамічні процеси, які його формують на сучасному етапі, має бути принцип розумної збалансованості між традицією і потребами в нормативному оновленні. Український лексикон потребує обережного опрацювання, вироблення мовознавцями надійних рекомендацій щодо його подальшого вдосконалення, щоб не розірвати історичних традицій у розвитку української літературної мови, адже саме стрижневі традиції забезпечують повагу до неї з боку суспільства.

Основою укладання тлумачного словника будь-якого обсягу і критерієм відбору слів до нього є якомога повніша картотека з творів художньої, публіцистичної, науково-популярної тощо літератури. В українській лексикографії склалася добра традиція формування реєстру словника з паралельним

добором джерел для його ілюстративної частини. Традиційним залишається й завдання словника – адекватний опис системи загальноновживаної лексики на сучасному етапі.

Пошук нових виражальних засобів для нової цільової установки, зорієнтованої на масову аудиторію і створення загальнонаціонального комунікативного і культурного простору, спричинився до втрати наприкінці минулого століття художньою літературою як методу естетичного самовираження особистості своєї нормотворчої значимості і перехід цієї функції до ЗМІ (передусім усних), зорієнтованих на масового споживача (читача / глядача). Таким чином, з кінця ХХ ст. мова ЗМІ з масовим вторгненням розмовної стихії в найрізноманітніших формах її реалізації стає еталонним, нормотворчим чинником, «що впливає на формування норми сучасної літературної мови, а також на рівень етнічної мовної культури в цілому» [4: 101].

Сьогодні висуває перед словниками української мови головне завдання – бути посібником з культури української мови, підручником і порадником при її вивченні.

Окреслено кілька напрямків, які потребують особливої уваги при підготовці лексикографічних праць, серед яких особливе місце займають актуалізація реєстру словника і посилення принципу нормативності при оцінюванні мовних фактів.

Оскільки сучасний лексичний вибух спричинений науково-технічною революцією і науково-технічна термінологія є найважливішим джерелом поповнення словникового складу української мови, поява нових понять і термінів на позначення досягнень науки і техніки потребує перегляду, систематизації та кодифікації значного за обсягом лексичного матеріалу. При створенні словників тлумачного типу цілком природно постає питання про відбір спеціальної лексики до його реєстру (які терміни і на яких підставах мають до нього включатися). Особливо актуальне це питання сьогодні, коли відбувається активне поповнення словникового складу термінологією різних областей науки, техніки, виробництва, а особливо зі сфери інформаційних та комп'ютерних технологій, проте оптимальних принципів і надійних критеріїв відбору термінів до тлумачного словника лексикографія досі немає. Питання про місце спеціальної лексики в загальномовних словниках одне з найскладніших в сучасній лексикографії. Одні терміни, щойно з'явившись, швидко поповнюють склад загальнолітературної мови, інші можуть так ніколи і не вийти за межі професійного вжитку. З питанням відбору спеціально-термінологічних мовних новацій до тлумачного словника літературної мови пов'язані діаметрально протилежні точки зору, а саме: які з них належать

загальнолітературній мові, а які вузькоспеціальному вжитку. Наявність діаметрально протилежних позицій сигналізує про необхідність чіткого формулювання принципів засад тлумачного словника щодо спеціальної термінології. Не схиляючись до жодної з крайніх точок зору, дослідники слушно зауважують: «Словник включає до свого складу ту частину спеціальної термінології, яка, входячи до складу тієї чи іншої термінологічної системи, є разом з тим частиною системи загальнолітературної мови» [5: 12]. Тобто з розподіленої за різними терміносистемами лексики до загального тлумачного словника слід включати ту її частину, яка є водночас частиною загально-вживаної лексики і дає уявлення про вплив спеціальних галузей знань на соціальний прогрес, рівень матеріальної і духовної культури народу.

Вагомим аргументом для включення терміна в словник літературної мови є його поява на сторінках художньої літератури і публіцистичних творів. Звідси ніби випливає, що всі терміни, засвідчені у творах письменників, мають вводитися в словник, що загрожує перетворити його на довідник зі спеціальної термінології. Проте твори деяких письменників переобтяжені вузькоспеціальними термінами через втрату їх авторами відчуття відмінності між професійною лексикою і словами загальнонародної літературної мови або внаслідок надмірного захоплення відтворенням реалістичного зображення професійного буття натуралістичною точністю.

Словниковий реєстр поповнюють спеціальні слова:

1. Уже відомі в загальному вжитку терміни і засвідчені творами відомих майстрів: (*магнето, магнітер, т(х)еквондо, мо(у)ндіаль*).

2. Терміни на позначення родових понять якої-небудь спеціальної області знань (напр., *амід* (хім.) служить загальною назвою аміногрупних кислот).

3. Маловживані в загальній мові, але особливі за морфологічною структурою складні терміни, частини яких є словами загальної мови (*повітророзподільник, повітросушник* – ВТС, 999; *землевоз* – 456; *водовимірювач, водовитуск* – 198). Від повноти і багатства картотеки, наповненості її матеріалами з художньої літератури і публіцистичних творів залежить рішення укладачів про включення / невключення до словника термінів на позначення застарілих виробництв (*магнітола, магніторадіола*).

Свідченням міцного входження термінологічної одиниці в літературну мову є широке вживання в літературі (науковій, науково-популярній, публіцистичній, художній, мемуарній) і власне мовні ознаки перетворення терміна на лексичну одиницю загальнолітературної мови (вживання у складі порівнянь, стійких образних, жартівливо-іронічних вживань, поява нетермінологічних значень), напр.: *вена, геморої, маразм, котел, акліматизуватися* тощо.

Прагнення до якомога повнішого відображення мовної дійсності сформувало критерії відбору термінологічних одиниць до загальнономовного словника, а саме:

- суспільна значимість (актуальність) термінів науки і техніки (сфера інформаційних і комп'ютерних технологій);
- врахування структурних умов, що сприяють адаптації терміна до системи літературної мови (словотворчі і термінотворчі моделі);
- вивчення сфери функціонування спеціальної лексики.

Необхідною умовою того, щоб термін став компонентом певної термінологічної системи, є його чітка дефініція, позбавлена енциклопедичності, яка тлумачить значення терміна, а не описує позначуване ним поняття.

Термінологічний фонд сучасної української мови також активно поповнюється за рахунок термінів-словосполучень – багатоконпонентних, але семантично цілісних утворень.

Утворені від власних назв і лексикографічно кодифіковані терміни в українській мові найчастіше вживаються у формі двослівних сполук, де прізвище виступає у ролі присвійного прикметника (*Лапласове перетворення* – ВТС, 606) чи семантичного суб'єкта у формі родового відмінка іменника (*Ніколя призма* – УРЕ, *Лапласа рівняння* – УРЕС), або, оминувши стадію словосполучення, відразу з'являються у вигляді однослівного терміна (*ампер, вольт, кюрі, ват* – ВТС), або зазнають скорочення (*фарад* – ВТС, 1528, *кулон* – 595, *ніколь* – ВТС, Орф-9, ВЗОС, СІС, ССІС) чи входять до складних термінів як одна з основ (*кулонометр* – ВТС, 596 і *кулон-метр* – 595, *вольтаметр* і *вольтметр* – 201, *вольт-ампер* – 201) чи складова словосполучення (*міжнародний кулон* – ВТС, 595), або твірної основи термінів (*дарвінізм* – ВТС, 221, *месмеризм* – 661). Намагання узалежнити написання через дефіс поширеної групи аналітичних форм з невідмінюваною власною назвою у препозиції, уподібнюючи її морфологічну природу до аналітичних прикметників не підтверджується практичною лексикографією, пор.: *кюрітерапія* (ВТС, 601), *рентгенапарат, рентгенапаратура* (ВТС, 1213) і *рентген-еквівалент* (там само).

Будь-який тлумачний словник декларує принцип дотримання сучасних правил орфографії як у дефінітивній, так і в ілюстративній частинах, тобто графічне оформлення слова підпорядковане останнім нормам Правопису або написанням, зафіксованим в останньому виданні найбільш авторитетного Орфографічного словника. До спірних, суперечливих або й неправильних написань слів у тлумачних словниках (не тільки в ілюстраціях, а і в заголовках словникових статей) спричиняється як недостатня нормалізація

правописного кодексу, так і непослідовне дотримання орфографічних норм, на що нерідко хибують також орфографічні словники.

Не сприяє якості видань, зокрема лексикографічних, і так звана революція у видавничій справі та редагуванні, коли в комп'ютеризаційному зав'язатті ігнорується класична, перевірена століттями технологія роботи з текстом.

Головний принцип графічного оформлення слів у словниках тлумачного типу – неухильне дотримання норм. Український правопис в основному впорядкував написання слів. Проте внаслідок динамічних мовних процесів на сучасному етапі на письмі зустрічається багато правописно не нормалізованих слів. Суперечності, породжені різнобоям у графічному оформленні таких слів, можуть поставити під сумнів вартісність усього лексикографічного видання.

Натепер орфографія більшості давніх запозичень кодифікована (закріплена новітніми словниками). Сучасне орфографічне варіювання іншомовних слів в українському лексиконі слід пов'язувати з правописними правилами, що уможливають факультативне написання, нечіткістю формулювань деяких з чинних правил або відсутністю правил правопису певних лексичних груп.

Останнім часом українською мовою з англійської запозичені назви нових понять (*грант, бартер, дивіденд*), нових реалій і предметів (*пазл, памперс, ксерокс*), нових професій (*іміджмейкер, провайдер*) тощо. Вторинні найменування, запозичувані українською літературною мовою, поповнюють переважно галузеві терміносистеми (*суїцид* (мед.) – *самогубство, евальвація* (фін.) – *оцінка, бренд* (екон.) – *ярлик*). Важливою проблемою є входження в українську мову нових іншомовних слів та їхній правопис. Складний і багатосторонній процес формальної і семантичної адаптації («обробки», «націоналізації») запозичуваного слова до його стабільного функціонування в мові-реципієнті як повноправної одиниці нової мовної системи тривалий у часі, що створює неабиякі проблеми для лексикографічної практики. Орфографія багатьох іншомовних неологізмів останнього часу остаточно не стабілізувалася – нормативний механізм вибору варіантів багатьох слів не діє. Лексикографічна фіксація неологізмів засвідчує, з одного боку, продовження традиції попередніх століть, з іншого, демонструє певні особливості. Традиційна орієнтація на звучання етимона (практична транскрипція) є визначальною. Формальне (фонематичне, орфографічне, графічне) варіювання залежить головним чином від внутрішніх причин, як-от: використання різних способів – транскрипції і транслітерації для передавання одного прототипу (*супервайзер – супервізор* < англ. supervisor), варіантність у передаванні

чужої фонетичної одиниці (*уїкенд* – *вікенд*). Посилило варіативність правописне закріплення передачі [g] і [h] однією літерою [г] (*хакер* – *гакер*), а також неусталені орфографічні норми для написання запозичень разом, через дефіс чи окремо. При цьому найважливішим залишається етап первісного нормування чужомовного слова при його першій лексикографічній фіксації.

Основними причинами орфографічного варіювання слів на сучасному етапі є: а) допуск деякими орфографічними правилами факультативного написання слів; б) нечітке формулювання деяких орфографічних правил; в) відсутність правил для написання деяких груп слів. Звідси лексикографічно кодифіковані варіанти *інавгурація* (НСЗ: 88; ВТС: 494) і *інаугурація* (ВТС: 494), *гакер* (ВЗОС: 122) і *хакер* (ВЗОС: 752), *хакер* (ВТС: 1555; Орф-9: 950; НСІС: 642), *хоспіс* (ВТС: 1571; ВЗОС: 760), *хоспис* (Орф-9: 960; НСЗ: 266).

У лексикографічних працях трапляються порушення правописних норм адаптації нових запозичень фонетичного характеру (*т'ютор* (замість *тьютор*) (НСЗ, 254), *конс'ерж*, *конс'ержка* (замість *консьерж*, *консьержка*) (НСЗ, 114); *нієло* і *нієло* (ВТС), *інтерв'юєр* (СУМ, СУМ-12, УРС) і *інтерв'юєр* (ВТС, Орф-9, ССІС), *оварієктомія* (ВТС, 825), *артерієктазія*, *артерієктомія*; *меркуриметрія*, *меркуріфікація* (НСІС, 378) замість *меркуриметрія*, *меркурифікація*; *бодіблдинг*, *бодіблдер* (РУС I, 106), *бодіпірсинг* (РУС I, 166); *бєбісітер* (ССІС, 99), *бодіблдер*, *бодігард*, *бодіблдинг* (ССІС, 113), *праймеріз* (НСІС, 491) всупереч зафіксованому орфографічним словником нормативному написанню *бодиблдер*, *бодиблдинг*, *бодигард* (УОС, 63), *праймериз* (УОС-9, 668); *скудетто* (НСЗ, 232) (замість *скудето*), *офф-лайн* (НСІС, 442) (замість *офлайн*); *мінімаркет* (НСЗ, 152), *мініскерт* (НСЗ, 153).

Дискусійною проблемою в сучасному українському мовознавстві залишається проблема словотвірного освоєння нових запозичень – слів, основ та неоформантів. Пор. різнобій у поданні таких лексичних одиниць у лексикографічних джерелах: *бізнес-еліта*, *бізнес-індустрія*, *бізнес-карта*, *бізнес-каталог*, *бізнес-клас*, *бізнес-клуб*, *бізнес-ландшафт* тощо і усталене *бізнесмен* (ВТС, 80; УОС-9, 59; ВЗОС, 48; НСІС,), але *бізнесвумен* (УОС-9, 59; НСІС,), *бізнес-леді* (ВТС, 80; УОС-9, 59; ВЗОС, 48) тощо.

Непослідовність у словотвірному освоєнні однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць спричиняє словотвірна і правописна неврегульованість нових запозичень – морфем та словотворчих формантів, що маркують інтенсивність ознаки, професійності (*тон-*, *він-*, *бліц-*, *біт-*, *біч-* та ін.) – функціональних аналогів уже словотвірно освоєних іншомовних префіксів *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *екстра-*, *ультра-* та українських *над-*, *за-*, які всупереч українській традиції писати префікси інтенсивності разом у нових

запозиченнях і новотворах пишуться через дефіс, пор. у лексикографічних джерелах: послідовно *бліцвізит*, *бліцкриг*, *бліцопитування*, *бліцтурнір* (ВТС, 88), *бліцкриг*, *бліцкриговий*, але *бліц-візит*, *бліц-вікторина*, *бліц-інтерв'ю*, *бліц-операція*, *бліц-опитування*, *бліц-таксі*, *бліц-турнір* (ВЗОС, 52); *топ-менеджер*, *топ-менеджмент*, *топ-модель*, *топ-модельний* (УОС-9, 884), *top-hit* (НСІС, 599); *віп-гість*, *віп-зал*, *віп-зона*, *віп-клієнт*, *віп-клуб*, *віп-ложа*, *віп-обслуговування*, *віп-персона* (УОС-9, 143); *бігбенд*, *бігборд*, *бігмак* (УОС-9, 58), *бігмак* (НСІС, 90), але *біг-бенд*, *біг-біт*, *біг-борд* (ВТС, 79), *біг-бенд*, *біг-біт* (ВЗОС, 47), *біг-бізнес* (НСІС, 90); *бічламар* (ВЗОС, 51), *бічбол* (УОС-9, 6), але *бічволей* і *біч-волей* (там само), *біч-рок* (ВЗОС, 51); *бодибілдер*, *бодибілдинг*, *бодигард* (УОС-9, 66), *бодибілдинг* (ВЗОС, 54), *бодіпірсинг* (РУС I, 166), але *боді-арт*, *боді-пірсинг* (УОС-9, 66), *боді-арт* (ВЗОС, 54), *боді-стайлінг* (РУС I, 166), *ретро-мода* (УОС-9, 740), але *ретростиль* (там само).

Різномбій у написанні з переважанням дефісної форми поширюється навіть на слова, які в мові-донорі пишуться разом або окремо, напр.: *біг-борд* «великий рекламний щит з автономним освітленням» (ВТС, 79) (англ. *bigboard*), *біг-бенд* «великий джазовий окрестр із 17-20 музикантів» (ВТС, 79) (англ. *big bend*), *біг-біт* «форма популярної музики з акцентованим ритмом і яскраво вираженим звучанням басової партії» (ВТС, 79) (англ. *big beat* – НБАРС I, 228), *боді-арт* «напряв авангардизму в живопису: розмальовування фарбами людського тіла» (ВТС, 90) (англ. *body art*), але *бодибілдинг* «мистецтво формування свого тіла; культуризм» (ВТС, 90) (англ. *body-building*) і т. ін.

Сучасні тенденції в граматичній структурі української мови також відбиті сучасними словниками, напр., у межах родової категоризації всупереч чинному правопису відбувається визначення роду невідмінюваних запозичених іменників загальних назв за т. зв. метаіменниками (узагальненими назвами), напр., *броколи*, *кольрабі* (капуста), *урду*, *гінді* (мова) і под., *івасі*, *путасу* (риба) – ж.р., *цунамі*, *торнадо* (вітер, ураган) – ч.р. і под.; або ж розрізнення за родом залежно від позначуваного предмета: *фіджі* – ж. (мова), ч. (народ), що фіксується словниками, напр.: *сек'юриті* – ж. (охоронна фірма), ч. (охоронець) (УОС, 797). Однак і цей критерій не дотримується послідовно. Скажімо, сучасні орфографічні словники кваліфікують *бароко* як іменник середнього роду (УОС, 45), а *рококо* – чоловічого (УРС, 776), хоч ССІС тлумачить обидва слова як напряв, тобто іменник ч.р. (до речі, це стосується не лише запозичень, помітне також коливання у визначенні роду іменників із суф. -иш- і закінченням -е (*вовчище* – ч.р. (УОС, 152), *свекрушище* – ж. і с.р. (УОС, 792), *бабище* – с.р. (УОС, 36) та ін.). Пор. ще випадки тиражування помилок попередників: *недбальство* у СУМі помилково

визначене іменником жіночого роду; ВТС автоматично дублює цю помилку (754); так само іменник с. р. *нутро* в обох словниках кваліфікується ч. р.

Правописна невпорядкованість іншомовних запозичень негативно позначається на функціонуванні українських назв: нерідко трапляються неправильні написання питомих слів, особливо в рекламних оголошеннях, на взір *спорт-клуб, авто-мийка* тощо.

Зasadничий принцип нормативної лексикографії не зводиться до штучного консервування мовних пережитків чи безапеляційного пуризму щодо новотворів і силової уніфікації варіантів. Завдання лексикографа-нормалізатора полягає в урахуванні передусім функціональної значимості і культурно-історичного змісту конкретної мовної одиниці. Виваженим шляхом розбудови і нормалізації українського літературного лексикону з огляду на динамічні процеси, які його формують на сучасному етапі, має бути принцип розумної збалансованості між традицією і потребами в нормативному оновленні. Український лексикон потребує обережного опрацювання, вироблення мовознавцями надійних рекомендацій щодо його подальшого вдосконалення, щоб не розірвати історичних традицій у розвитку української літературної мови, адже саме стрижневі традиції забезпечують повагу до неї з боку суспільства.

Література

1. Гердт А.С. Введение в этнолингвистику / А.С.Гердт. – СПб., 2005. – 456 с.
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови // Мовознавство. – 2007. – № 4-5. – С. 3-12.
3. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М., 1981. – 375 с.
4. Нешименко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы. Тенденции развития // Вопр. языкознания. – 2001. – № 1. – С. 98-132.
5. Сороколетов Ф.П. Лексико-семантическая система и словарь национально-го языка // Современность и словари. – М.: Наука, 1978. – С. 4-19.

Словники, довідники

- ВТС** Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К. – Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.: іл.
- ВЗОС** Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови. – К. –Ірпінь, 2004.
- НСЗ** Нові слова та значення. Словник. / Укл. Л.В.Туровська, Л.М.Василькова, відп. ред. Л.О.Симоненко. – К.: Довіра, 2008. – 272 с.

- РУС** Російсько-український словник у 4-х томах / Ред.колегія: Гриценко П.Ю. (голова), Гнатюк І.С., Головашук С.І. та ін. – К.: Знання, 2011.
- СССР** Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006.
- СУМ** Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
- УП** Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови – стереотип. вид. – К.: Наук. думка, 2004. – 240 с.
- УОС** Український орфографічний словник / За ред. В.Г.Скляренка. – К.: «Довіра», 2009.

Zinaida KOZYREVA

Register of vocabulary and general language lexicographical standard

In article the basic tendencies and directions of development of a modern Ukrainian lexicon are defined. The author pays attention to some aspects of it process in sphere of word usage and word-formation. Key words: Lexicon, replenishment and lexicon reduction, doublets, loans speaking another language.

УДК 811.161.2.373.374.

Чого неможливо знайти в загальному словнику

Цей допис є спробою проаналізувати реєстри українських загальномовних словників з погляду користувача, що має оприлюднювати друком висліди своєї фахової праці й хоче це робити на належному мовному рівні. Такий користувач не є мовознавцем, не переймається мовознавчими проблемами і ставиться до словника здебільшого як до довідника з нормативної лексики, а часом і як до підручника з літературної української мови. Помилки та прогалини словників спричиняють появу помилок та прогалин у науковій та технічній мові, що збіднює й спрIMITивлює не лише фахову, а й загально-вживану мову.

Головна проблема реєстрів українських словників – їхня несамостійність. Джерелом лексики є здебільшого українські відповідники слів з російсько-українських словників, тому в переважній більшості українських реєстрів бракує слів, що не мають однослівних російських (чи, останнім часом, англійських) відповідників. Брак слова у словнику подекуди змушує автора фахової статті чи книжки (часто на вимогу редактора) вживати багатослівні конструкції чи кальки з інших мов (здебільшого з російської), що ускладнює розуміння суті й робить текст кривим і непрозорим. Водночас теперішні російсько-українські словники й досі не позбулися багатьох вад, що про них ще 1970 року писав Іван Світличний у відгуку на тритомовий російсько-український словник [1]. Більшість зауваг Світличного, на жаль, актуальні й тепер. Торкнімося деяких із цих проблем під кутом зору українськомовного дописувача ХХІ сторіччя. Зупинімося зокрема на прикметниках.

1. Прикметник *український* в переважній більшості словників фігурує як етнічний та етнографічний термін. Типові сполуки – *українська мова, українська вишиванка, українська пісня* тощо. Як наслідок в літературі та журналістиці у сполуках, що мали би відбивати реалії України як незалежної держави, домінує скалькований прикметник «вітчизняний» – «вітчизняний виробник», «вітчизняна освіта» тощо. У звіті про міжнародну нараду можна побачити щось на кшталт «наші представники обстоювали інтереси вітчизняного бізнесу». Українським словникам давно вже час відмовитися від застарілих стереотипів і подавати сполуки типу *українська наука, українська промисловість, український бізнес, українські інтереси* тощо.

2. Останнім часом у зв'язку з перебудовою українських силових структур актуальним і широкоживаним стало слово *поліція* та його похідники. Незрозуміло чому, від нього найчастіше утворюють прикметника «поліцейський» і так само називають людину, що працює/служить у поліції (хоча «жінка-поліцейський» звучить досить кумедно). У СУМі слово «поліцейський» подано як основний прикметник, а природне *поліційний* подано з позначкою «рідковживане». У пізніших словниках цю позначку здебільшого знято, але все одно *поліційний* у найкращому разі фігурує на другому місці або не фігурує зовсім. Чи не час повернути прикметникові, утвореному за властивою українською моделлю, його законне основне місце й водночас вживати назву працівника/працівниці поліції *поліціант/поліціантка*? (Завважмо принагідно, що *науковця* та *військового/воєнка* знайдеш далеко не в кожному словнику, їх заступили «вчений» та «військовослужбовець», а замість *кораблів* та *літаків* (разом з *літальними апаратами*) скрізь фігурують «судна» – чи є на то вагомні підстави?)

3. Брак прикметників, утворених від наукових та технічних термінів, призводить до появи ярих мовних покрутів та невиправданих кальок та запозичень навіть у настановах з користування звичайними побутовими приладами, не кажучи вже про описи складніших процесів та пристроїв. Українському інженерові чи науковцеві бракує прикметників до слів *стовп, колона, траскторія, мережа, орбіта, електроліт, електроліз, вежа, цюгла, антена, швидкість, темп, приклад* тощо, тощо. І це ще півбїди. Носій мови може сам утворити прикметника, хоча часом із цього приводу виникають палкі дискусії. Значно гірше, коли форма прикметника відбиває відмінність семантики: *місячний* термін (тут місяць – проміжок часу) за *місяцевим* календарем (а тут місяць – небесне тіло); *сонцевий* день – проміжок часу, *сонячний* день – безхмарний, сприятливий до спостереження неба; *квадратова* дошка/дужка (їдеться про форму) – *квадратне* рівняння (другого степеня); *термінна* сполука – *термінологічна* нарада; *кристалічна* ґратка (елемент структури) – *кристаловий* чип (мікросхема на кристалі); *металічний* блиск (характеристика, пов'язана зі структурою) – *металевий* посуд (зроблений з металу); *деревна* структура – *дерев'яний* будинок. Вилучення одного з варіантів призводить до втрати гнучкості у висловлюванні думки. Інститути в нас «науково-дослідні» (ніби вони є об'єктом дослідів) замість *дослідчих* чи *дослідницьких*, ради «вчені» замість *наукових* (ніби члени дорадчих чи наглядових рад є невігласами, що їх нічого не (на)вчили). Такі заміни слів (а отже й понять) відбувалися протягом тривалого часу під впливом різних чинників, здебільшого позанаукових, потім їх було оголошено «традицією», і «маємо те, що маємо».

4. Незручність утворювання в російській мові прикметників від іменників типу «напряжение», «давление», «плотность», «нагрузка» тощо призвела до втрати в українських словниках не лише прикметників *напруговий, тисковий, густинний, навантаговий* тощо, а й відповідних вкрай продуктивних складених прикметників, що їх українська мова утворює природним чином: *короткозамкнене коло, високонапругова лінія, високотискова камера, низькотискові умови, середньогустинне середовище, безнавантаговий режим* тощо. Натомість маємо багатослівні сполуки, як-от «камера високого тиску» тощо. Не знайдеш у загальномовних словниках і слів типу *рівнорозподілений* (ресурс), *сильнонеоднорідний* (матеріал), *слабкотурбулентне* (повітря), *електроноспричинений* (процес), *прямотоковий/протипотоківий* (теплообмінник тощо), *протоковий* (отвір тощо), *рівномірнорозмінний* (рух), *противаговий* (чинник, тягар), *реальночасовий* (репортаж), *твердотіловий* (прилад), *багато-/мало-/кількачастинкова* (взаємодія), *розніможзідні/рознімонеззідні* (з'єднувачі, прилади). До речі, в жодному з відомих мені тлумачних словників немає чіткого пояснення відмінностей між словами *згода* (домовленість людей, наслідок *узгоджування* підходів та думок) та *згідність* (сумісність приладів тощо, наслідок *узгіднювання* стандартів на деталі та апаратуру, чи несуперечливість рівнянь, тобто наявність спільного розв'язку), отже, годі чекати чітких дефініцій відповідних прикметників.

5. *Присвійні прикметники*. У іменних терміносполуках треба відрізнити терміни, пов'язані з іменем автора відкриття чи винаходу (Рентгенове проміння, Кулонів потенціал) від похідників, пов'язаних із розвитком науки та використанням авторських результатів (рентгєнівська апаратура, кулонівські поправки). Запроваджене в російській мові й змавповане в чинному українському правописі правило писати складники терміносполук з малої літери не витримує критики з будь-якого погляду, його неодмінно треба скасувати. Тоді сполуки Лапласове рівняння та рівняння Лапласа, Банахова алгебра та алгебра Банаха будемо писати однаково, з належною пошаною до імен видатних науковців.

6. *Процесові прикметники*. Загальномовні словники подають слова цього типу вкрай непослідовно й недостатньо. Жоден словник не містить усіх трьох прикметників із відомого ілюстраційного прикладу Євгена Мейнарівича «*обертальний момент надає обертового руху обертному валові*». Можна заперечити, що цей приклад незрозумілий людині, що не має справи з технікою. Але ж його можна подати й загальнозрозуміло, як-от: «*обертальний механізм регулює, а обертальний поштовх урухомлює обертні двері, що починають обертаний рух*». У будь-якому разі хоча б до загальнозрозумілих

дієслів словник має подавати похідні прикметники, що висловлюють активну здатність, тобто здатність спричиняти чи виконувати дію (*обертальний* – призначений чи здатний обертати), пасивну здатність, тобто здатність бути підданим дії (*обертний* – такий, що його можна обертати) та нейтральні (*обертний* – пов’язаний з обертанням). Такі трійки не завжди є повними, це залежить від семантики вихідного дієслова, зокрема від того, чи йдеться про примусовий, чи самочинний процес (*морозильна камера* – *незамерзлий розчинник*), значення таких слів треба обговорювати з фахівцями, а тлумачення мають бути зрозумілі нефахівцям. Але словники повинні містити якнайбільше прикметників, що є складниками словосполук типу *розв’язувальний алгоритм* – *розв’язна проблема*; *контрольовальна інституція* – *контрольний зразок* – *контрольовна реакція*; *регульовальний механізм* – *регульовна стрілка*; *розтягувальна сила* – *розтягова деформація* – *розтяжний шнур*; *проникливе проміння* – *проникне середовище* тощо.

Окрему проблему становлять прикметники зі значенням активної здатності, що в російській мові мають відповідниками лише активні дієприкметники. Їх словники або перекладають активними дієприкметниками, або не перекладають взагалі. Як писав у згаданій вище статті про словник 1968 року Іван Світличний [1, 470], “...саме найважчий з перекладацького погляду момент термінології, на жаль, лишився поза межами Словника”. Словники не містять дуже потрібних процесових прикметників, як от складників сполук *дифундівний елемент*, *домінівний механізм реакції*, *променівний висилач*, *йонізовне проміння*, *пульсівне джерело*, *резонівний контур*, *реактивний газ*, *всеохопний аналіз/розгляд*, *гравітвна маса*, *вібровний язичок*, *осцилівний член рівняння*, *сцинтилівна речовина*, *дрейфівна крига* й багатьох інших. Ці прикметники утворено за відомою моделлю (*керівний*, *руйнівний*, *панівний*, *рятівний*, *гальмівний*), але замість них реєстри подають активні дієприкметники, що мандрують від словника до словника (їх цілком можна назвати *мандрівними* дієприкметниками). Автори фахових праць знають, якого саме слова потребують, але за браком нормальних прикметників у словниках змушені поступатися тисковим редакторів і тулити в текстах неохочі каструвати словосполучення. Прив’язаність (аби не сказати прикутість) редакторів наукових видань до наявних (точніше, відомих їм) нормативних словників спричиняє брак питомих українських слів та словосполук у текстах, отже, вони не потрапляють до лексичних картотек та корпусів, звідти до словників, отже, редактори викреслюють їх з оригінальних наукових текстів, отже ... (див. початок речення). Допоки ходитимемо уздовж замкненого кола?

Тим часом в Інтернеті заанонсовано створення *Великого електронного словника української мови* (ВЕСУМ), «...що міститиме слова української мови з парадигмами відмінювання. Окрім граматичної інформації, словник пропонує заміни слів-покручів, подає розрізнення омонімів з відмінними парадигмами, позначки рідковживаних слів тощо. Відкритість словника означає, що будь-хто може користуватися цим словником на свої потреби, й водночас будь-хто може (і мусить!:) вносити пропозиції щодо вдосконалення словника» [див. https://github.com/arysin/dict_uk/blob/master/doc/announcement.md].

Будемо сподіватися, цей проєкт небайдужих українців допоможе істотно доповнити й усучаснити реєстри українських словників і посприє співпраці та координації дій мовознавців та носіїв мови, що переймаються її розвитком.

Література

1. Світличний І. Новий словник. Який він? Російсько-український словник у трьох томах. – К.: Наукова думка, 1968. У зб. «Серце для куль і для рим», К.: Радянський письменник, 1990. – сс. 462-492. (вперше надруковано під іншим прізвиськом у журналі «Жовтень», 1970, ч. 7).

Olha KOCHERGA

Wordlists of Ukrainian dictionaries in view of nonlinguists' requirements

Wordlists of Ukrainian dictionaries are considered in view of the needs of a non-linguist users. Typical lacking technical adjectives are indicated, the necessity to fill in the gaps is substantiated.

УДК 811.161.2.'374

Художня публіцистика як джерело емпіричного матеріалу для лінгвістичних досліджень

Значну частину матеріалів для укладання лексикографічних праць становить лексика текстів публіцистики. Дослідники виділяють три основні групи публіцистичних текстів: інформаційні (як-от: замітка, репортаж, інтерв'ю, звіт), аналітичні (як-от: стаття, коментар, огляд, кореспонденція, рецензія, відкритий лист, журналістське розслідування) та художньо-публіцистичні (як-от: замальовка, нарис, есе, памфлет, публіцистичне оповідання, портрет (політичний, літературний), фейлетон, етюд). Так, до літературних джерел «Словника української мови» в 11 т. залучено газетно-публіцистичних і художньо-публіцистичних текстів – з понад 37 назв періодичних видань і понад 29 назв публіцистики інших жанрів авторства А. Бучми, О. І. Білецького, П. К. Саксаганського, Л. М. Новиченка та ін. (за даними рубрик «Газети і журнали» і «Наукова та науково-популярна література. Літературна критика. Мистецтво. Посібники та підручники. Довідники. Мемуари» у списку скорочень літературних джерел Словника). Зазначимо, що у Словнику для ілюстрування функціонування реєстрових одиниць і фразем охоплено публіцистичні твори українських діячів літератури, прізвища яких названо в рубриці «Художня література» (О. Т. Гончар, О. П. Довженко, П. А. Загребельний, М. Т. Рильський, М. П. Драгоманов, А. Ю. Кримський та ін.).

На сучасному етапі розвитку художньої публіцистики увагу звертають на такі імена, як Ю. Андрухович («Берлін. Сторінки щоденника», «Рим, 26.01.07»), О. Бойченко («Щось на кшталт Шатокуа», «Шатокуа плюс»), Ю. Винничук («Легенди Львова», «Таємниці львівської кави»), О. Гірник («Гавриїл Костельник. Ultra posse. Вибрані твори»), Д. Дроздовський («Два крила дерманського міфу», «Гоголівське питання і транскультурність»), В. Єшкілев («Воццекурґія Бет»), О. Забужко («Хроніки від Фортінбраса», «З мапи книг і людей»), Ю. Макаров («R2U»), К. Москалець («Людина на крижині», «Гра триває»), В. Овсієнко («Світло людей»), В. Павлів («Вакансія для Лідера», «Націоналізм без націоналістів»), Т. Прохасько («Есеї»), В. Цибулько («100 тисяч слів про кохання, включаючи вигуки»), Р. Чопик («Ессе Ното: добра звістка від Івана Франка») (див., напр., [3; 9; 10]). Дослідження різних мовних фактів, які дають тексти художньої публіцистики сьогодення, є незаперечним для розуміння і вивчення процесів, що відбуваються в українській літературній мові початку XXI ст.

Водночас для досягнення об'єктивного відображення лексичного складу сучасної української літературної мови, зокрема у тлумачних словниках значного обсягу, варто звертатися й до текстів найбільш визначних за своїм суспільним впливом авторів, творчий доробок яких завдяки своїй культурно-соціологічній детермінованості став знаковим для останніх чотирьох десятиків літ минулого сторіччя. Проте через низку політично-суспільних чинників їхні твори не залучали як літературні джерела ні до «Словника української мови» в 11 т., ні до інших словників, ні до лінгвістичних досліджень різного спрямування. «Повернення в сучасне культурне і мовне життя України багатьох текстів, чимало з яких завдяки змістовій актуальності та довершеності форми набули в українському суспільстві широкого визнання, вплинуло на аксіологію літературної мови в цілому та оцінку її норм. Новизна текстів поєдналася із суспільними трансформаціями й оновленням, що посилило увагу до таких текстів та мовних відмінностей-інновацій, зафіксованих у них» [4: 240]. Серед таких текстів є й належні представникам українського шістдесятиництва як феномену національно-культурного, літературно-мистецького відродження, зокрема публіцистам, літературним критикам І. Світличному, І. Дзюбі, Є. Сверстюку, М. Коцюбинській. Зазначимо, що нині серед імен, твори яких слугують джерелами ілюстративного матеріалу в тлумачному «Словнику української мови» у 20 т., названо імена І. Дзюби, Є. Сверстюка.

Розглядаючи значення публіцистики в соціокультурному розвитку України й інших країн, Й. Д. Лось пише: «Те, що публіцистика – вартості не найнижчого порядку (матеріального й вітального), а найвищого (духовно-релігійного), доводять нині Євген Сверстюк, Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Сергій Кримський, Іван Дзюба. Зберігаючи духовно-енергетичні ресурси попередників, вони концентровано бачать суть маршруту історії. Таємниця їхніх зв'язків з добою, а іноді з прийдешніми часами не в тому, що вони пристосовують своє натхнення до потреб моменту, а в тому, що у своїй добі відкривають вічні правди, які неминуче згодом адаптує собі суспільство» [9: 40].

Метою нашої розвідки є на матеріалі публіцистичних текстів І. М. Дзюби окреслити і схарактеризувати елементи мовної діяльності автора – новації, спираючись на критерій рівня адаптації та ступеня відтворюваності в мові.

На такі параметри новизни (нульовий, мінімальний рівні адаптації, нульовий, мінімальний ступені відтворюваності) індивідуально-авторських, оказіональних утворень пропонує зважувати Ж.В. Колоїз, опрацьовуючи питання статусу неологізму та його співвідношення з оказіоналізмом, диференційних ознак оказіональних утворень [7: 57 – 62]. Узагалі Ж. В. Колоїз виділяє чорити рівні адаптації, за її висловом, матеріальних репрезентантів: нульовий, мінімальний,

середній і високий, відповідно чотири ступені відтворюваності в комунікативному просторі: нульовий, мінімальний, середній і високий. Матеріальні репрезентанти нульового рівня адаптації і нульового ступеня відтворюваності є неповторними «і неповторюваними!», унікальними, новими, ще не апробованими узусом [7: 57]. Новизна матеріальних репрезентантів мінімального рівня адаптації і мінімального ступеня відтворюваності очевидна, «вони остаточно ще не визначилися зі своїм місцем у «мовному просторі», «шукають» усі можливі шляхи, щоб повністю пристосуватися до нього» [7: 58].

Лексичний матеріал дібрано зі збірника «З криниці літ», що містить статті 60-х, 80-х, 90-х рр. написання, 2000 р., роздуми, передмови до книжок, доповіді на конференціях [5].

Про адаптованість і відтворюваність у різних мовних ситуаціях авторської новації може свідчити факт її співвіднесеності як похідної одиниці з узуальним твірним словом. З огляду на словотворчі засоби і способи, за допомогою яких утворено похідні одиниці від твірних, лексичні одиниці об'єднано в групи: суфіксальні, префіксальні, префіксально-суфіксальні, композитні, юкстапозитні.

Суфіксальні одиниці:

архетипічний (← *архетип*; синоніми *архетипний*, *архетиповий*) (тут і далі в дужках подано кодифіковані твірні, спільнокореневі слова, спільнокореневі синоніми), *багатосторонність* (← *багатосторонній*), *бюрок* (← *бюро*), *вигнанство*, *вигнанський* (← *вигнанець*; синоніми *вигнанництво*, *вигнанницький*), *вселюдськість* (← *вселюдський*), *гротескований* (← *гротеск*), *загрожений* (← *загрозити*), *емоціоналізований* (← *емоція*), *занапащеність* (← *занапащений*), *заперечник* (← *заперечний*), *мелодраматик* (← *мелодраматичний*), *месництво* (← *месник*), *німецькість* (← *німецький*), *оновний* (← *оновити*; синонім *оновлений*), *персоналізовано* (← *персоналізований*), *поривавчий* (← *поривати*), *пошукуваний* (← *пошукувати*), *самопародійність* (← *самопародійний*), *софістикований* (← *софістика*), *співміряти* (← *співмірність*), *теоретизований* (← *теоретизувати*), *устосування* (← *устосований*); компаративні утворення: *аморфніший* (← *аморфний*), *заповненіший* (← *заповнений*), *масштабніший* (← *масштабний*), *послідовніший* (← *послідовний*), *природніший* (← *природний*), *спонтанніший* (← *спонтанний*), *стихійніший* (← *стихійний*), *драматичніше* (← *драматично*), *незмирненніше* (← *незмирненно*), *патетичніше* (← *патетично*).

Префіксальні одиниці:

виспеціалізований (← *спеціалізований*), «*передромантик*» (← *романтик*), *передромантичний* (← *романтичний*), *преромантизм* (← *романтизм*),

преромантичний (← *романтичний*), *передшевченківський* (← *шевченківський*), *роззлостити* (← *злостити*), *усвятити* (← *святити*).

Префіксально-суфіксальні одиниці:

дезапологізація (← *апологія*), суперлативні утворення: *найінтернаціональніший* (← *інтернаціональний*), *найістинніший* (← *істинний*), *найприхильніший* (← *прихильний*), *найсуперечливіший* (← *суперечливий*).

Композитні одиниці:

всевічний, всечутний, культуротвірний (синонім *культуротворчий*), *однородіжся* (пор. *бездоріжжся*), *правопочуття, ранньоромантик, ранньоромантичний, загальноромантичний, «козакофільський», самоототожнюватися, саморозгортання, світопояснювальний, стилетвірний* (синонім *стилетворчий*), *царськоросійський; благородно-розбійницький, географічно-територіальний, діалектично-полілогічний, перетворювально-виховний, політично-національний, політично-психологічний, пояснювально-оцінювальний, суб'єктивно-узагальнений, чуттєво-імпровізаційний*.

Юкстапозитні одиниці:

кара-мста, опоненти-заперечники, востократ (пор. статтю у «Словнику української мови» в 11 т. на слово **крат**: у сто (тисячу) крат 'у сто (тисячу) разів' [11, IV: 329]).

Наведені зразки авторських новацій утворено за продуктивними типами з іменниковими суфіксами **-ість** (на позначення якості, властивості), **-ізації/ї/**, **-анн(я)** (на позначення опредметненої дії), **-ник, -ик** (на позначення назв суб'єктів стану), **-ок** (на позначення зменшеності), **-ств-** (на позначення збірності), прикметниковими суфіксами **-ов-, -н-, -ськ-, -іш-**, дієслівним суфіксом **-а(я)-**, дієприкметниковими суфіксами **-ова-, -ен-**, з префіксами **ви-, дез-, пре-, у-**.

Відповідно є підстави прогнозувати мінімальний рівень адаптації і мінімальний ступінь відтворюваності для більшості розглянутих лексем, а згодом і вищі рівні та набуття ними в мові статусу узуальних. Вони мають «прозору» семантику, мотивовану основою твірного слова. Зауважимо, що в лексикографічній практиці опрацювання таких груп слів, як-от компаративи, суперлативи, композити, юкстапозити, різняться своїми підходами. Одним із важливих чинників, який беруть до уваги, тут виступає тип словникової праці: чи тлумачний (коли, напр., композити, юкстапозити можна подавати і в окремій статті, і в межах статті з реєстровим словом – частиною складного слова), чи орфографічний (пор., напр., великі за кількістю ряди статей із основою **само**, префіксом **пре-** [13: 783 – 788; 681 – 683]), чи авторський словник, що презентує мову творів письменника.

Показовим стосовно наближення новоутворення до межі okazіональності / узуальності є його вживання в текстах різного авторства. Пор. вживання прикметника *передшевченківський* у статті І. Дзюби: <...> *український романтизм і передшевченківської, і шевченківської доби хоч і розвивався <...> під впливом західноєвропейського, польського і російського <...>, але багато в чому й відрізнявся від них* [5: 334];

у підручнику з української літератури: *Перший період, передшевченківський (кінець XVIII – перші десятиріччя XIX ст.) – становлення нової української літератури, формування літературної мови* [1: 4];

у путівнику по фондах відділу рукописів Архіву рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України: *Передшевченківський період української літератури відображено у фондах Павла Білецького-Носенка, Лева Боровиковського, Миколи Гоголя, Петра Гулака-Артемівського* [2].

Для дієприкметника *гротескований* зафіксованими спільнокореновими словами є *гротеск, гротескний, гротескність, гротескно, гротесковий, гротесковість* [13: 199]. На дієслово *гротескувати* – словотвірну базу для дієприкметника – натрапляємо в статті В. Коскіна «Актор із комедійною зовнішністю і драматичним еством»: – *Треба голосом форсувати, гротескувати жести* [8]. У реченні з тексту І. Дзюби дієприкметник *гротескований* виконує атрибутивну функцію: *Бачимо схожу схему: спершу гротескований виклад неслухних звинувачень на свою адресу* [5: 304]. У предикативній функції використаний у рецензії Д. Шульги на роман О. Ірванця «Хвороба Лібенкрафта»: *І начебто критиковані автором реалії сучасного життя вправно гротесковані <...>, але чому без фірмової Ірванцевої саркастичної іронії чи то іронічного сарказму?* [14].

Варто відзначити, що в дослідженнях і сучасних, і написаних у попередні роки висловлюють думку про складнощі і навіть про неможливість установлення авторства слова. Низка дослідників пропонує вислів *індивідуально-авторський, авторський, новотвір* сприймати як елемент (презентант, показник) ідіостилю того чи того автора.

Інший дієприкметник *софістикований* формально утворений за властивим для таких форм суфіксальним типом на **-ова-**. Контекст: *Так, той же Джакомо Леопарді в «Роздумах італійця про романтичну поезію» піддавав сумніву народність романтизму як надто софістикованого, теоретизованого напрямку* [5: 318] – засвідчує, що в цьому випадку інновацію *софістикований* утворено швидше за все за аналогією до словоформи *теоретизований*. Вочевидь, порівняно з дієприкметниками *гротескований, теоретизований* новотвори *софістикований* і також *емоціоналізований* перебувають на нульовому рівні адаптації.

З певним застереженням можна говорити про нульовий ступінь відтворюваності таких авторських новацій, як *найінтернаціональніший, аморфніший, масштабніший, самоототожнюватися*. Пор., напр., наведення таких слів, прислівника *найінтернаціональніше* як ілюстративного матеріалу в праці «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» з посиланням на джерела відбирання матеріалу [6: 46 – 47, 155].

До індивідуально-авторських новотворів із нульовим рівнем адаптації можна зарахувати слова *виспеціалізований, найістинніший, «козакофільський», «передромантик», преромантизм, преромантичний*.

Очевидним є те, що чим більшим буде інвентар прикладів-ілюстрацій того самого новотвору з різних джерел, серед них і з художньої публіцистики, тим об'єктивніше можна буде вказати на його реальне функціонування, спрогнозувати входження в сферу мовної узуальності чи залишення як факту індивідуально-авторської словотворчості, подати семантику, лексикографічний опис.

Література

1. Антофійчук В. І. Нова українська література [текст]: кінець XVIII – перші десятиріччя XIX століття: підручник / Володимир Антофійчук. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011. – 600 с.
2. Архів рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України // Режим доступу: www.ilnan.gov.ua/index.php/pro-instytut/pidrozdily/
3. Балаклицький М. А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика» / М. А. Балаклицький. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с.
4. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія (м. Київ, Інститут української мови, 12 – 13 травня 2011 р.) / Відпов. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. – К., 2011. – С. 238 – 249.
5. Дзюба І. М. З криниці літ: тритомовик. Т. II / Іван Дзюба. – К.: Обереги : Гелікон, 2001. – (Сер. «Українська модерна література»). – 848 с.
6. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – 336 с.
7. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація: Монографія / Ж. В. Колоїз. – К.: Акцент, 2007. – 311 с.

8. Коскін В. Актор із комедійною зовнішністю і драматичним еством / Володимир Коскін // Демократична Україна. – 2011 // Режим доступу: dua.com.ua >2011/045/arch/17.shtml/
9. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації: У 2 ч. – Ч. 1. / Й. Д. Лось. – Львів: ПАІС, 2008. – 376 с.
10. Мирошкіна Н. В. Українська есеїстика як феномен соціальних комунікацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соціальних комунікацій» / Н. В.Мирошкіна. – К., 2012. – 17 с.
11. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
12. Словник української мови: у 20 т. – Т. 1 – 6. – К.: Наукова думка, Український мовно-інформаційний фонд, 2010 – 2015.
13. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Склярєнка. – Вид. 9-е, переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
14. Шульга Д. Вірус Ірванця. Читацька рецензія на роман Олександра Ірванця «Хвороба Лібенкрафта» / Дмитро Шульга // life.pravda.com.ua/book/2010/11/30/

Iryna SAMOILOVA

Art journalism as a source of empirical data for linguistic research

The article underlines the importance of journalistic texts as a source of empirical data for linguistic research. The lexical neoplasms in media texts by Ivan Dziuba were considered. In accordance with the methods of derivation of the extracted words are combined into groups. To identify the types of derivational affixal derivatives for the specified source words. Lexemes were considered, which are formed on the same type, but with different temporal perspectives on adaptation in the language.

УДК 811.161.2`374

Проблеми, здобутки та перспективи інтегрального дослідження розвитку лексики української мови

Наше сьогодніня позначене активним утвердженням **методології інтегрального дослідження** лексичного складу мови. Для з'ясування закономірностей розвитку лексики української мови на значних хронологічних відтинках учені застосовують теорію систематизування лексичних одиниць за комплексами парадигматичних, синтагматичних та словотвірних характеристик. У вітчизняному й зарубіжному мовознавстві теорія системного дослідження лексики представлена працями Ю.С. Апресяна, Є. Бартмінського, Л.А. Булаховського, А.А. Бурячка, В.О. Винника, Ю.М. Караулова, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, М.М. Пешак, В.С. Русанівського, Ю.С. Степанова, Л.О. Струганець та ін. дослідників.

Сучасний етап інтегрального вивчення мовних систем позначений створенням нових фундаментальних лексикографічних праць синтетичного типу, серед яких шеститомний Ідеографічний словник російської мови за ред. Н.Ю. Шведової, Етимологічний словник української мови в 7-и томах за ред. О.С. Мельничука, ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» за ред. Є.А. Карпіловської, кореневий словник Є.А. Карпіловської, одностомний словник української мови за ред. В.В. Жайворонка, Великий зведений орфографічний словник сучасної української мови за ред. В.Т. Бусла та ін.

Інтегральними, або синтетичними вважають такі словники, в яких «за об'єкти опису й пояснення править не окрема мовна одиниця, а сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільними ознаками форми, змісту або вживання у мовленні» (КСК: 5). Електронні інтегральні словники відтворюють динаміку мовної системи та її норм, забезпечують теоретичні дослідження фактичним матеріалом про закономірності стратифікації лексики, співвідношення активного й пасивного фонду, загальноновживаної й термінологічної лексики тощо, тобто увиразнюють особливості й закономірності розвитку мови як складного системно-структурного утворення, що забезпечує пізнання, комунікацію, художню творчість мовців тощо. З використанням методології інтегрального упорядкування лексики створюється нині новий 20-томний Словник української мови. Комп'ютерні технології дозволять збирати й досліджувати значні за обсягом масиви лексики, а внаслідок

інтегрально-ідеографічного моделювання з'являється можливість створювати нові лінгвістичні об'єкти, які відтворюють структурно-функціональний лад мови певних часових зрізів та об'єктивують динаміку лексико-граматичної системи в діахронії, на значних хронологічних відтинках.

Сподіваємося, що на ниві активної розбудови сучасних інтегральних досліджень лексики **новий академічний Зведений словник** лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст., який завершують укладати співробітники відділу лексикології та лексикографії, матиме належне використання та визнання, і основне, – забезпечить перспективу системного вивчення закономірностей розвитку української мови (від часів І. Котляревського до наших днів) та розбудову макронаукової парадигми знань, що поєднає досягнення міжгалузевих наук (лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвоконцептології та ін.) і базується на здобутках інтегральної лексикографії. Зведений словник містить реєстри 20 відомих лексикографічних праць різних за типами та часом створення, тому він є інтегратором уже здобутих знань, а також основою та знаряддям для розбудови наступних системних досліджень.

Новий академічний зведений словник – це універсальний інтегральний словник, що відтворює багатомістові здобутки народу-творця, визначних письменників, учених, а також вітчизняних і зарубіжних лексикографів, кожен з яких віддав значні духовні й розумові здібності задля збереження й розвитку словникової скарбниці мови. Усі лексикографи – минулих епох і сучасні – вважали і вважають слово елементом Вічності, засобом зв'язку між попередніми та прийдешніми поколіннями, тому сукупний досвід, відтворений Зведеним словником, це, в першу чергу, **скарбниця української духовності й культури**. Це загальнонаціональне надбання й результат категоризації і концептуалізації українцями внутрішнього і зовнішнього світу.

Кожен рядок новоствореного зведеного словника – це історія утвердження слова – питомого чи запозиченого – в мовній системі, а також розгорнута історія способів лексикографування слова різними авторами у словниках різного типу й часу створення. Нижньою межею лексикографічного відтворення історії слів української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. є словник української мови П.П. Білецького-Носенка, укладений на початку XIX ст. й опублікований В.В. Німчуком 1966 р. Лексичний склад сучасної української мови відтворений у Зведеному словнику Українським орфографічним словником (за ред. В.Г. Скляренка), Великим зведеним орфографічним словником та Великим тлумачним словником української мови (за ред. В.Т. Бусла). Інноватикон представлений словником нових слів та значень Л.В. Туровської та Л.В. Васильковою. Запозичена лексика відбита словником іншомовних

слів О.С. Мельничука. Новітню іншомовну лексику аналізуємо за Сучасним словником іншомовних слів, укладеним О.І. Скопненком та Т.В. Цимбалюк-Скопненко. Вагоме місце посідають перекладні та тлумачно-перекладні словники, зокрема Словарь української мови Б.Д. Грінченка, Українсько-англійський словник К. Андрусишина і Я. Кретт, Малорусько-німецький словник З. Кузели та Я. Рудницького та ін. Залучено матеріали енциклопедичних словників. Отже, зібрана й упорядкована різноаспектна інформація про розвиток лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. Інтегральний характер словника визначається інтегральним характером його вокабулярію та систематизуванням лексикографічних параметрів різних словників. Кожна лексична одиниця супроводжується граматичними та функціонально-стилістичними маркерами, позначено наголоси, відбиті усі нюанси графічного відтворення варіантів слів, в тому числі й на сучасному етапі розвитку мовної системи.

Динамічний стан сучасної мовної системи Зведений словник відтворює переліками слів, що відрізняються наголошуванням у різних лексикографічних джерелах (*акінезія, аплазія, асиметрія, анізометрія, асфіксія*) та написанням (*аква-аеробіка і аквааеробіка, блиц-візит і блицвізит, аля фуришет, а-ля фуришет і аляфуришет*).

Складна **історія асимілювання** слів упродовж віків представлена у словникових статтях Зведеного словника вертикально упорядкованими переліками варіантів. Для певної частини слів такі переліки є досить детальними (як-от для слів *ангел, агрус, бавовна, боклага, бусурман, бескед, верблюд, полуниця* та ін.). Вони відтворюють об'єктивний стан конкурування варіантів слів протягом віків і забезпечують об'єктивне підґрунтя теоретичному осмисленню динаміки мови та мовних норм. Систематизування варіантів – це з'ясування механізмів розвитку мови та таких важливих традиційних проблем, як сутність слова, сутність мови, мовна норма, співвідношення домінанти й варіанта, заголовкове слово, лексикографоване слово тощо. Укладання зведеного словника – це постійний пошук відповідей на ці питання і це формування потужної бази даних для наступних інтегральних досліджень динаміки й динамізму мови. **Варіювання слів**, за визначенням Яна Горещького, відтворює динамізм мови [3: 9], її постійну напругу, виявляє шляхи утвердження домінанти серед варіантів.

Інтегрування даних про історію запозичення слова *бавовна*, яке за даними ЕСУМ прийшло з німецької мови через посередництво чеської та польської мов (ЕСУМ: I, 107), у Зведеному словнику ілюструє складний процес асимілювання слова, відтворює історію зміни його форми й семантики. У

Словнику української мови П.П. Білецького-Носенка (поч. ХІХ ст.) засвідчені варіанти слова **бавовна**: *бáвельна, бáвильна, бáвольна, бáвульна* зі значенням «хлопчатая бумага» (БН: 48). У Словнику Б.Д. Грінченка (поч. ХХ ст.): *бáвольна, бáвина і бáвуна* зі значенням «хлопчатая бумага, вата» (Гр: 16). У сучасній українській мові слово бавовна має 4 значення (ВТС: 51). Сучасні словники засвідчують активне творення похідних з основою *бавовн-*: *бавовнозавод, бавовноткацтво, бавовняно-лавсановий, бавовняно-люцерновий* та ін. Варто зазначити, що переліки давніх форм слів часто збігаються з тими, що подані укладачами Етимологічного словника української мови, але реєстр слів сучасної української мови об'єктивує розвиток словотвірних гнізд чи поняттєвих груп слів на сучасному етапі. Отже, **новизна** Зведеного словника полягає у повномасштабності й різноаспектності зібраного матеріалу.

Компоненти словотвірних рядів у структурі Зведеного словника позначені маркерами *разом з, при та окр. і при*, які забезпечують інтегрування інформації про дериваційні властивості слів і є основою моделювання українського словотворення. Детальне моделювання дериваційних відношень слів здійснюємо за матеріалами перекладних словників УНС та УАС, автори яких використали прийоми гніздового упорядкування лексичних одиниць. Зіставлення структури словотвірних гнізд, відтворених в УНС та в УАС, поглиблюють наші знання про динаміку розбудови системи похідних слів. В УНС, наприклад, маємо тільки одне похідне слово *автоматичний* під вихідним *автомат*, а в УАС – 3 похідних: *автоматичний, автоматизм, автоматичність*. Слово *звислий* в УНС має теж одне похідне (*звисість*), а УАС реєструє кілька однокореневих слів: *звисло, звисистий, звисність, звисник*.

Зведений словник детально відтворює процес асимілювання складних слів, творення нової лексики з використанням інтернаціональних терміно-елементів (*біо-, гідро-, еко-, гео-, нео-* та ін.), засвідчує гібридні слова тощо. За сторінками Зведеного словника простежуємо ті закономірності динаміки українського лексикону, яким присвячені сучасні фундаментальні праці колективу авторів за редакцією Н.Ф. Клименко та Є.А. Карпіловської (монографія «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [5], ідеографічний словник нової лексики), нова монографія О.О. Тараненка «Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови» [15] та ін. Яскравим прикладом відтворення багатьох динамічних змін слугує фрагмент Зведеного словника від *агро* до *агусі*. Тут і історія складних слів з основою *агро-*, які детально аналізує Н.Ф. Клименко у зіставленні з основою *земл-*, нові назви зі словників ВТС, ВЗОС, Орф-9 (*агроєкосистема, агробіогеоценоз, агрозоотехнік, агрозоотехніка, агрополітика, агропродукція*,

агрохімікат, агроценологія) та ті, що подані в 11-томному СУМі (*агробіолог, агробиологія, агробаза, агроділянка, агрокомплекс*), написання *агро-* з літерою *г*, що позначає щільний задньоязиковий звук у словах *агрокурс, агронавчання, агроправило*, відібраних з Українсько-німецького словника З. Кузелі та Я. Рудницького, велика кількість варіантів слова *агрус* (*агрес, агрест, агрис* та ін.), паралельне вживання *г* і *г* (за даними різних словників) у словах *агу, агування, агувати, агусеньки, агусі. Агусі* – у словниках ВТС, ВЗОС, Орф-94, Орф-9, *агусі* – у словниках СУМ, Орф-75, Гр, УРС, Орф-9. Отже, життя українства, його архетипи й нові тенденції, закономірності концептуалізації довкілля й стратифікації лексики, утвердження норм слововживання й правопису – це ті важливі моменти, яким присвячено Зведений словник української мови кінця XVIII – поч. XXI ст.

Зіставлення реєстрів давніх і сучасних словників, охоплених Зведеним словником, відтворює співвідношення давнього, нового та інертного фондів лексики. Наукові засади дослідження цих фондів обґрунтовує нині В.В. Німчук у праці «До проблеми про об'єкт і зміст курсу «Історія української літературної мови» [7]. За матеріалами Зведеного словника простежуємо традиційно активну розбудову іменникової системи, зокрема її потужного термінологічного фонду й системи емоційно-оцінної лексики, в першу чергу, найменувань людей; виявляємо помірний розвиток інших частин мови. За спільним реєстром аналізованих словників (СУМ, ВТС, Орф-75, Орф-94, Орф-9, ВЗОС, ОЕ, БН, Ж, Гр УНС, УАС, УРС) будуємо **модель лексичного ядра мови**. Повномасштабну модель лексичного ядра мови зможемо одержати після завершення редагування Зведеного словника. Нині констатуємо, що спільним реєстром для лексичних одиниць, об'єднаних літерами **а, б, в, з** і частини **п**, є 386 слів, серед яких:

іменники: *агрус, англієць* (у БН – *англіянин*), *аптека* (у БН – *обтека*), *аптекарь* (у БН – *обтекарь*), *аркуш, аришин, баба, бабак, бибинець, бабуна, бабуся, бавити, бавовна, бавовняний, багатир, багаття, багач, багнище, багно, бадилля, базар, бакалія, бандура, бандурист, барвінок, барило, батіг, батько, баштан, баюра, бджола, безталання, бесіда, битва, бік, білка, благовісник, блоха, блошниця, бовдур, богомілья, божевілля, болото, бондар борошно, борщ брехня, брехун, брунька, будинок, бузок, бур'ян, бусурман, вареник, варта, вдячність, ведмідь, верблюд, вертеп, верша, весілля, вечеря, вечір, вихор, забава, завада, завірюха, завіт, закон, запаска, засік, збіжжя, зброя, збруя, згряя, змова, зневага, зозуля, зоря, зуб та ін.; **прикметники:** *англійський, аркушевий, бавовняний, безталанний, бідний, білий, блакитний, богомільний, брехливий, важкий, вартовий, весільний, заздрісний, залізний,**

збройний, звичайний, зелений, злидений, злий, злосливий та ін.; дієслова: бавити, бажати, базікати, балакати, бачити, бенкетувати, бити, бігати, білити, благати, брати, бряжчати, бубоніти, бурхати, бурчати, везти, вередувати, верещати, витати, забажати, завдати, залицятися, зарікатися, здолати, здужати, зміцнити, зробити та ін.; прислівники: абияк, байдуже, близько, вельми, завжди, заздалегідь, зенацька та ін.

За матеріалами давніх словників відтворюємо, в першу чергу, ту частину лексичного складу мови, яка складає нині пасивний фонд мови. Варті уваги ті забуті, загублені слова, які певний час перебували лише на сторінках давніх словників, а зараз оживають на сторінках Зведеного словника і частково відновлені укладачами сучасних орфографічних словників. У низці праць ми подавали переліки слів, які свого часу не були введені до 11-томного СУМ [11–14]. За підрахунками М.М. Пилинського таких слів – 25 тисяч [9]. Серед них реєстрові одиниці Словаря української мови Б.Д. Грінченка: *збірслов* зі значенням «словник», *збіросвіт* – «точка, в якій сходяться промені світла», *збігайло* – «улеслива людина», *зайдисвіт* – «волоцюга», *зазнайбіда* – «бідолаха», *замерзляки* – «бурульки», *засадич* – «хліб», *зсипа* – «кошик», *злюбини* – «обряд сватання» та ін.

Серед забутих слів багато прислівників, які, звичайно є надлишковими в сучасній літературній мові, проте вони вкрай важливі для реконструкції історії розвитку мови. Зі Словника Б.Д. Грінченка добираємо такі надлишкові форми прислівників: *забезвинно, забезневинно, забіч, завалисто, заввишечки, завгеть, завздалегідь, завглибки, завжди, завстаршки, завчасто, завсюди, захолодка*. У структурі Зведеного словника вони мають лише один індекс. Загальну систему прислівників, змодельовану за матеріалами аналізованих словників, поповнюємо сьогодні за Українсько-англійським словником К. Андрусишина і Я. Кретт: *азбучно, акцентовано, анемічно, арбітражно, ароматично, асексуально, астрологічно, атлетично, атонічно, виправдально, виснажено, високодостойно, високодушно, високолетно, високомудро, витруджено, вичорнено, забрехано, завадливо, зависло, звеличено, звучально, згорнено, землисто, зенітно, зернисто, зигзагувато, зігріто, зігноровано, зіллясто, зіпсуто, злучно, злющо, знеохочено, знужденіло, золотодайно, золотоцвітно, поконвічно, полігамічно, політехнічно, поліфонічно, поліційно, половинно, помирено, понадхмарно, попідземно, посесійно, посмагло, поспіло та ін.* Сотні таких прислівників в Українсько-англійському словникові К. Андрусишина і Я. Кретт позначені знаком астериску і кваліфікуються як можливі, потенційні. В структурі Зведеного словника частина таких прислівників має два індекси (УАС та Орф-9), що вказує на їх функціонування в сучасній

українській мові: *амбітно, антропологічно, аполітично, артикуляційно, архітектурно, ахроматично, високоавторитетно, височенно, задиракувато, залесливо, золотосяйно* та ін.

Варто зазначити, що перекладні словники (УАС та УНС) є багатим джерелом вивчення українських відповідників до іншомовних слів. До українських слів відсилають автори УНС при лексикографуванні таких лексичних одиниць як: *абзац – відступ, абонемент – передплата, аеродром – літальне поле, аероплян – літак, акомпаньямент – супровід, активний – діяльний, алюміній – глинець, амортизатор – відпружник, ангідрид – безводник, артерія – б'ючка, астма – дихавиця, генеалогія – родовід, декольте – виріз, дентальний – зубний, еквівалент – рівновартник, репродуцент – відтворювач, хлорофіл – зеленець* та под.

Зведений словник подає також розлогі словотвірні ряди, в першу чергу, за матеріалами УАС та УНС. Отже, кожна сторінка Зведеного словника – це скрупульозне відтворення динаміки розвитку українського лексикону й української лексикографії. Можливо, це і є ті сторінки тезауруса, про які мріяв свого часу Л.В. Щерба, наголошуючи на необхідності лексикографічного відтворення історії виникнення та функціонування слів. На основі хороших історичних словників, – зазначав учений, – можемо відтворити історію лексичного складу й поняттєвої структури мови, простежити, як кожне слово виникло, як розвивалося, коли перейшло до пасиву [16: 295]. Проте, для повного втілення задуму визначного вченого, на нашу думку, сьогодні слід виконати ще один різновид роботи – збагатити лексичний тезаурус семантичною інформацією, хоча б родовими й видовими ідентифікаторами значення слів, які подані в тлумачних словниках, на основі яких в автоматизованому режимі можна буде моделювати гіперо-гіпонімічну структуру змістової сфери мови. У такий спосіб забезпечимо дослідження етапів та закономірностей розгортання провідних ідей мовомислення народу упродовж кількох століть, вийдемо на рівень узагальнення знань з української концептології, укладемо антологію концептів українського мовомислення та словник констант української культури.

М.Ф. Алефіренко порівнює долю слів з долею людей, проте, наголошує учений, доля слів є набагато складнішою й дивовижнішою, ніж доля людей. Слова є свідками життєвого шляху людей різних поколінь. «Розвиток мовних значень краще, ніж будь-яка хроніка, відбиває долі людей, їхні інтереси, звичаї, вірування, способи мислення» [1: 7]. Дивовижні історії розвитку українського лексикону постають зі сторінок Зведеного словника. Сьогодні ми піднімаємо ту частину давньої лексики, яка була важливою для попередніх

покоління, але з часом стала пасивною чи забутою. На основі давніх слів з потужною народною енергетикою та прозорою внутрішньою формою реконструюємо звичайі й уподобання українців минулих епох, визначаємо традиційні, забуті та нові способи категоризації дійсності. Фонд давньої лексики, зібраної зі сторінок словників П.П. Білецького-Носенка, Є. Желехівського, Б.Д. Грінченка, Д.І. Яворницького, виявляє потужне традиційне творення емоційно-оцінних назв **людини**, серед яких *ледар, баглий, байдала, бадич; буркало, буркун, бурчун; верзило, бовдур, довгеля; гладуля, буруля*; давні назви **їжі** (*бараболінник, валюх, вергун, верчик, буцик, брусик* та н.), назви **посуду** (*варильник, водяничик*); назви свійських **тварин** (бадя «ледачий віл», буян «неслухняний віл», *багрії* «сіро-білий віл», *барна* «темно-сірий віл», *барнуля* «червоно-бура корова»); назви **податків** та повинностей (*покошевне* і *покошещина* (у БН зі значенням «податок з млина, один ківш зерна з кожної мірки»), *покушевне* і *покушещина* (у БН – «податок з того, що продавали в бочках») та ін.

Зведений словник засвідчує традиційне теоцентричне спрямування українського мовомислення. Аналіз тієї частини лексики, яка охоплена словами з першим компонентом **бог-** та його варіантами, виявляє продуктивність богословської лексики у минулому і активне її поповнення сучасними лексемами. У зведеній таблиці, яку ми уклали на основі аналізованих словників, а також першого тому 20-томного СУМ, СУМЖ (за ред. В.В. Жайворонка) та кореневого словника Є.А. Карпіловської, охоплено 177 слів (від слова *Бог* до *богуміллячко*): *Бог, богдай, богиня, богобійний, богобійність, богоборчий, богобоязкий, богобудівник, боговидець, боговідступник, боговподоблення, боговтілення, богоданий, богодухновенний, богозневага, богозневажник, боголюбно, Боголюдина, Богомати, богомілець, богомільно, богомудрий, богонатхнений, богообраний, богопоклоніння, богослів'я, богохранимий, богошукання* та ін. [12: 69–72]. В 11-томному СУМі зафіксовано 50 слів, майже третина від аналізованих. У нових словниках (ВТС, Орф-9, СУМ-20) зареєстровані лексеми *боговтілення, боговшанування, богопоклоніння, богоодкровення, богонетхнення, богознання*. Окрім того, за Словником А.М. Нелюби «Словотворчість незалежної України» виявляємо слова *богобагатство* та *богопахнути*. У словниках Є. Желехівського, Б. Грінченка та словнику К. Андрусишина та Я. Кретт зареєстрована лексема **божо**: «1. По божьому. 2. О душевном состоянии: хорошо, приятно, сладостно» (Гр: 82). В УАС до прислівника *божо* додається також стійке сполучення слів *жити по-божьому* (УАС: 37). У Словнику Б.Д. Грінченка знаходимо назву рослини *божа благодать*, дитячі назви Бога, стійкі сполучення слів *Бозя калачі везе* та *Бозя сваритьсЯ* зі значенням

«Так кажуть дітям, коли грім гримить», *Піти до Бозі* («Піти до церкви») тощо. Таким чином, за зведеним реєстром, макро- та мікроструктурними характеристиками давніх і нових словників моделюємо історію богословської й сакральної лексики в українській мові XVIII – поч. XXI ст. Зі сторінок Словника української мови Д. І. Яворницького, 160-літній ювілей якого святкуємо цьогооріч, дізнаємося, що слово *безбожченко*, яке зафіксоване тільки в цьому джерелі, позначає не ту людину, яка не вірить в Бога, а «человека без національного чувства» (Я: 18). Такі приклади переконують, що лексичний тезаурус містить важливу лінгвістичну, культурну й мовно-аксіологічну інформацію й слугуватиме наступним інтегральним дослідженням розвитку мови, духовності й культури.

І, основне, Зведений словник може бути вагомим підґрунтям розбудови текстово-ілюстративного фонду, адже саме на його основі можна визначати новизну слова та створювати нові індекси для реєстрації авторів нової та актуалізованої лексики. Кожен письменник чи учений може мати власний індекс в новій інтегральній лексикографічній системі, яка поєднуватиме здобутки формування генерального реєстру лексичного складу мови XVIII – поч. XXI ст. з текстово-ілюстративним фондом.

Створення універсальної лексикографічної системи, яка об'єднує лексичний і текстовий фонди, має відбуватися поетапно. Важливими етапами інтегрування лексичного й текстово-ілюстративного матеріалу вважаємо такі: 1) формування на основі Зведеного словника нової інтегральної лексикографічної системи «Структура та функціонування українського лексикону XVIII – поч. XXI ст.», база даних якої буде поповнена семантичною та функціонально-стилістичною інформацією; 2) створення навігаційної системи, яка передбачає зв'язки між показниками форми, змісту та функціонування лексичних одиниць; 3) системне опрацювання даних з метою підготування нових типів словників; 4) формування нових словників (тлумачного активного типу, загальнономовного ідеографічного, словника варіантів слів, неологічних та авторських словників тощо). Інтегрування лексичного й текстового фондів забезпечить інтегрально-ідеографічне моделювання закономірностей українського мовомислення, сприятиме поглибленню теорії лексикології, лексикографії, семасіології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології тощо. Переходимо до активної розбудови макронаукових досліджень на основі досягнень інтегральної лексикографії.

Створення інтегральної лексикографічної системи передбачає ґрунтовне вивчення метамови академічного тлумачного словника, який найбільш повно й об'єктивно відображає структуру й функціонування мови як системи

[8]. Із врахуванням принципів комплексного відтворення структури та функціонування мови укладено сьогодні ідеографічний словник за ред. Є.А. Карпіловської та Словникові матеріали «Нові й актуалізовані слова та значення» за ред. О.М. Тищенко. В обох словниках наявна інформація про місце слова в системі мови й узусі, здійснена семантико-граматична параметризація, паспортизовані ілюстрації тощо. Отже, поступово утверджується формат інтегрально-ідеографічного упорядкування лексики у нерозривній єдності з ілюстративним матеріалом. Проблема полягає в тому, щоб поєднати значення кожного слова (ЛСВ) з тією ілюстрацією, якою воно найкраще розкривається.

Досвід 11-томного академічного Словника української мови визначає і структуру наповнення текстово-ілюстративного фонду. Такий фонд повинен містити усі стильові різновиди мови, які забезпечать інтегральне дослідження мови як органічного поєднання раціонального й образного. Структура досліджуваних текстів повинна забезпечити моделювання **цілісної картини світу**, яку М.В. Пименова визначає як суму теоретичних (філософсько-наукових), позатеоретичних (релігійно-художніх) та донаукових форм пізнання [10: 34]. Якщо в базі даних будуть представлені усі стильові різновиди, то модель функціональних властивостей мови відповідатиме сучасному розумінню сутності мови та її функцій, яке відбито у визначенні В.В. Колесова. Мова, – зазначає учений, – це «загальна цілісність і системна єдність усіх знаків, категорій і структур мовленнєвої діяльності, необхідних для створення, зберігання та використання ментальних образів (мислетворча функція), спілкування (комунікативна функція) та художньої творчості (естетична функція) народу» [6: 7].

Особливої уваги заслуговує опрацювання текстів відомих письменників-учених. Упевнена, що усі, кому пощастило мати поетичні твори ученого-граматиста І.Р. Вихованця, переконані, що текстові ілюстрації ученого будуть окрасою нового тлумачного словника. А.П. Загнітко у передмові до поетичної збірки Вихованця «Славень зажуреній мамі» наголошує, що творчість Івана Романовича визначається найважливішим концептом нашого життя – **ЛЮБОВ** [2: 9]. **Любов, життя, сім'я, краса довілля, думка, слово, мова, рідний край** – це ті концепти-образи, навколо яких зосереджуються роздуми автора про Вічність, людину як центр Всесвіту, гармонію розуму й краси. Визначний теоретик-граматист постає зі сторінок своїх поезій як тонкий лірик і неперевершений художник, естет. Весняний розквіт світу поет малює й озвучує. «Художники весни і музиканти готують фарби трепетні і звуки» – проголошує автор, і деталізує цей процес такими художніми засобами:

акорди весни, засинене весною небо, вітер-скрипаль, ударила весна березнем по струнах, горобці.. змахом крил розбруньковілих бризкають весною у зашарілий світ, ..шуганням-мерехтінням здиблених дієзів у замузичену весняну рань. Симфонія весни, оркестр життя, мажорні, сонячні гами – усе задля того, щоб відтворити образи: «бринить-переливається краса», «гречками-хвилями всміхається земля», «земля пливе музично-океанно», «фортисимо стрясає світ», «дерев зеленоніжні камертони», «озерами ніжності хлюпає в серце Волинь» та ін. Іван Романович активно поповнює неолексикон словами різних частин мови: іменниками (медовість, трояндність, безжур'я, дощів'я, цютлив'я, замрія, безліс, славень, срібнодзвоння, зеленодум'я), прикметниками та дієприкметниками (весняносяйний, злotosяйний, святомудрий, зеленоніжний, зеленотишній, сумнавий, розвеснілий, розбруньковілий, завеснений, засонцений, занебеснений), прислівниками (думно, кленово, твердинно, титанно, хвилинно, замрійно, невабом, океанно, музично-океанно, жовтолисто). Учений і поет утверджує мовні норми й традиції національного мовотворення, а також навчає нас творити нові слова й нові художні образи. То ж рубрику «Мова творів визначних учених» слід вважати однією з найважливіших в інтегральній лексикографічній системі. Це той блок інформації, який сприймається як «зразок суспільного спілкування» (за визначенням С.Я. Єрмоленко) [4: 420], підкреслює сутність поняття **мовна норма** і є **нормою літературної мови** (за визначеннями М.М. Пилинського, В.В. Німчука, К.Г. Городенської, О.О. Тараненка та ін. учених).

Заслугує на увагу й та частина науково-термінологічної літератури, якою була збагачена вітчизняна наука початку минулого століття. Деякі термінологічні словники нині перевидаються (в тому числі й «Словник зоологічної номенклатури. І. Назви птахів» М.В. Шарлемана), але ще велика кількість народних назв птахів залишається поза лексичними базами даних. Більше того, сучасні загальномовні словники (в силу свого призначення) не реєструють деяких орнітологічних назв (*маковій, макодзьобик* та ін.), які були зібрані Л.А. Булаховським у праці «Славянские наименования птиц», яка вважається фундаментальною в розбудові слов'янської ідеографії [11]. Українська орнітологія оперує десятками слів для позначення птахів певного виду. Учені підраховали, що найбільшу кількість народних назв має найменша співоча пташка *волове око* (80 слів), дятел – 61, іволга (вивільга) – 48, одуд – 47, крячок – 36, чайка – 32, індик – 25. Хотілося б такі назви мати в єдиному інтегральному реєстрі. В 11-томному СУМ, за нашими підрахунками, зареєстровано лише 280 назв птахів. Назв риб, до речі, в СУМі – 146, назв жуків – 44, назв метеликів – 25.

Зведення різних груп лексики в єдиній інтегральній лексикографічній системі із застосуванням прийомів ідеографування забезпечить створення такої бази даних, яка дозволить моделювати структурно-функціональний лад мови в усій складності його вияву. Це шлях до об'єктивування динаміки мовної системи та мовних норм, закономірностей концептуалізації та категоризації дійсності, а отже до створення нових ґрунтовних досліджень мовних та культурних досягнень українців. Інтегральне моделювання актуалізує важливі традиційні лінгвістичні проблеми та визначає нові, переконує в необхідності глибокого всебічного аналізу усіх розрядів лексики та розбудови текстово-ілюстративного фонду мови.

Джерела

- АРСУН** Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А.Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк; Відп. ред. Є.А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
- БН** Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / Підгот. до вид. В. В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
- ВЗОС** Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004. – 896 с.
- ВТС** Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
- Гол** Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів: 1994. – 461 с.
- Гр** Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка. – Т. I–IV. – К., 1907 – 1909.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: В 7-и т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. – Т. I–VI. – К.: Наукова думка, 1982 – 2012.
- Ж** Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Т. I–II. – Львів, 1886.
- КСК** Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: гнізда з вершинами-омографічними коренями / Є.А. Карпіловська. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2002. – 912 с.
- НСЗ** Нові слова та значення: словник / Інститут української мови НАН України; уклали: Л. В. Туровська, Л. М. Василькова. – К.: Довіра, 2009. – 271 с. – (Словники України).
- НАСЗ** Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) Кер. проекту і відп. ред. О.М. Тищенко, авторський

- колектив: В.О. Балог, Н.Є. Лозова, Л.О. Тищенко, О.М. Тищенко. [Ін-т української мови НАН України] – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 280 с.
- ОЕ** Орфоепічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. М. М. Пещак, В. М. Русанівський, Н. М. Сологуб, В. В. Чумак, Г. М. Ярун. – К., 2001.
- Орф-75** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. – К., 1975.
- Орф-94** Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К.: Вид-во “Довіра”, 1994. – 864 с.
- Орф-09** Український орфографічний словник / уклали: В. В. Чумак [та ін.]; за ред. В. Г. Склярєнка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с. – (Словники України).
- СІС** Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1986.
- СНУН** Словотворчість незалежної України. 1991–2011: Словник / Укладач А. Нелюба. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 608 с.
- ССІС** Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2006.
- СУМ** Словник української мови. – Т. I–XI. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
- СУМЖ** Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – 1320 с.
- СУМ-20** Словник української мови: [в 2-ти т.] – Т.1: А–Б / [укладачі: Шевченко Л.Л., Чумак В.В., Ярун Г.М., Шевченко І.В., Бугаков О.В., Білоноженко В.М.]. – К.: Наук. думка, 2010. – 912 с.
- УАС** Українсько-англійський словник / Уклад. К. Андрусішин і Я. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990. – 1163 с.
- УНС** Українсько-німецький словник / Уклад. З. Кузеля і Я. Рудницький. – Лейпциг, 1943. – 1494 с.
- УРЕ** Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. – К., 1977–1985.
- УРЕС** Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. – К., 1967–1968.
- Я** Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. –Т.1 (А-К). – 408 с.

Література

1. Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Вихованець Іван. Славень зажураєній мамі : поезії / Іван Вихованець ; передмова Анатолія Загнітка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 116 с.
3. Горецький Ян. Динамічність і динаміка в мові [переклад з словацької М.М. Пещак] / Ян Горецький // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 7–10.
4. Єрмоленко С.Я. Норма мовна / С.Я. Єрмоленко // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. – С. 420–421.
5. Клименко Н.Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2008. – 336 с.
6. Колесов В.В. Язык, речь, ментальность в XVIII веке / В.В. Колесов // Человек. Язык. Культура: сборник научных статей, посвященных 60-летию юбилею проф. В.И. Карасика: в 2-х ч.; отв. соед. В.В. Колесов, М.Влад. Пименова, В.И. Теркулов. – Киев: Издательский дом Д. Бураго. – Изд. 2-е, испр. – Часть 1. – С. 7–15.
7. Німчук В.В. До проблеми про об'єкт і зміст курсу «Історія української літературної мови» / В.В. Німчук // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 161–173.
8. Пещак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики: монографія / М.М. Пещак. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 200 с.
9. Пилинський М.М. Словник Б. Грінченка. Міфи і факти // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 25–32.
10. Пименова М.В. Концептуальные исследования. Введение : учеб. пособие / М.В. Пименова, О.Н. Кондратьева. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2011. – 176 с.
11. Сніжко Н.В. Зведений словник лексики української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. в інтегральних дослідженнях та компаративістиці / Н.В. Сніжко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – К.: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. – Вип. 27. – С. 174–185.
12. Сніжко Н.В. Сакральна лексика в загальномовному тезаурусі / Н.В. Сніжко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Вип. 569. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 67–74.
13. Сніжко Н.В. Системний підхід до вивчення динаміки лексичного складу української мови кінця XVIII – поч. XXI ст. / Н.В. Сніжко // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 110–127.
14. Сніжко Н.В. «Словарь української мови» за ред. Б.Д. Грінченка в інтегральному моделюванні розвитку лексики та лексикографії / Н.В. Сніжко //

Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н. І.С. Гнатюк. – К., 2013. – Вип. 22. – С. 19–30.

15. Тараненко О.О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX – XXI ст.) : Монографія / О.О. Тараненко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

16. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

Natalia SNIZHKO

Problems, achievements and prospects of the integral study of the vocabulary of the Ukrainian language

Author determined the importance of the new academic summary index of vocabulary of the Ukrainian language late XVIII – early XXI century for the development of modern integrated studies of the dynamics of language system. The methodology proposed for a systematic study of vocabulary of collected 20 old and new dictionaries, lexical modeling kernel language, discharges of active and passive vocabulary, the ratio of general vocabulary and terminology, stylistically neutral and marked, filling conceptual groups, variant and synonymic series and so on. It is outlined an approach to determine ways of building electronic language thesaurus and its illustrative text-fund.

УДК 811.161.2.373.374.

Лексикографічна інтерпретація нової та актуалізованої лексики в словниках мови письменників

Лексикографічна інтерпретація мови певного автора (письменника, науковця, публіциста) з погляду нової та оновленої лексики, фразеології, поза-словникової лексики завжди актуальна. Відсутність фіксації таких одиниць спричиняється до певних прогалин у дослідженні мовних процесів та нормалізуванні мови, зокрема створення фундаментальних словників.

Отже, закономірною є потреба у словникових матеріалах авторської мови (далі – Матеріали), що дають змогу відбити певний етап розвитку мови, зокрема її лексичного складника, на матеріалі первинних джерел. Призначення таких матеріалів – зібрати та систематизувати нові явища в українській лексиці, не засвідчені лексикографічними джерелами, зокрема й продемонструвати якісні, кількісні зміни відносно вже наявного в узусі або зафіксованого в словниках.

Суттєвою в цьому контексті є форма зв'язку інформації в Матеріалах з інформацією в інших лексикографічних джерелах. Цей зв'язок можна увиразнити, зокрема, на рівні паспортизації реєстрових одиниць. В основу таких Матеріалів покладено досвід роботи над словниковими матеріалами «Нові й актуалізовані слова та значення», виконані у відділі лексикології та лексикографії» (2010).

Призначенням Матеріалів – зібрати та систематизувати нові явища в лексиці певного автора, не засвідчені лексикографічними джерелами, дати їй тлумачення, створити підґрунтя для комплексного неологічного словника, а згодом – для фундаментального словника української мови. Необхідно зафіксувати потік стихійного мовного життя, продемонструвати факти народження нових одиниць, їхні зміни, входження до мови.

Лексикографічна межа, від якої вважаємо слово новим чи нефіксованим. Дібрані лексеми зв'язуємо з одиницями реєстрів українських словників, які вийшли до 2015 р. включно. Насамперед це «Словник української мови» в 11 т. (1970–1980), «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, галузеві термінологічні словники, «Український орфографічний словник» (2009), «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2009), а також різноманітні словники нової лексики. Для відстежування актуалізованої лексики залучено корпус словників кінця XIX – поч. XX ст., підготовлений

київським видавництвом «К.І.С.»: насамперед, «Російсько-український словник» за ред. А.Ю. Кримського та С.О.Єфремова (1924–1933). Деякі з цих а також інші джерела лягли в основу словника зведеного типу «Лексикографічне відтворення динаміки українського лексикону: кінець XVIII – початок XXI ст.», що виконано у відділі лексикології та лексикографії Інституту української мови і також залучено до аналізу.

Неологізми, уже зафіксовані в словниках тлумачного типу, не розглядаємо. Виняток становлять одиниці з ще не зафіксованим новим значенням, відтінком чи формою – неосемантизми.

Якість реєстрових одиниць. До словників уходять:

а) неологізми в широкому розумінні. Це не засвідчена досі в лексикографічних працях запозичена та питома лексика, напр.: загальноновживана, як-от: **ВАЛЕНТІНКА**; стилістично, емоційно забарвлена лексика: **БАДЯЖНИЙ**; термінологічна (перев. загальноновживана): **АКТИНОБАКТЕРІЇ**, зокрема, значну частку становить суспільно-політична: **АНТИЄВРОПЕЙСЬКИЙ**;

б) графічні кириличні відповідники запозичених скорочень, звукові аббревіатури: **ЕСЕМЄС**;

в) нові (або досі не фіксовані) значення відомих слів: **ДОКУМЕНТУВАТИ**, *ую, уєш, недок. і док., що. Супроводжувати цитату, вислів або іншу інформацію даними про її джерело*;

г) нові або ще не фіксовані поширені форми слів: **БІГУДІ**: *у бігудях (розм.)*;

г) засвідчені, напр., в орфографічних словниках чи в реєстрах слів, але не витлумачені одиниці, напр: **АВТІВКА**;

д) авторські новотвори: **БІЛО-РОЗСІНЕНИЙ**;

е) скорочення, зокрема запозичення латиницею, які поширилися в українській мові у вигляді адаптованих кириличних варіантів: **VІP-ПЕНСІОНЄР**; **VІP-ПЕНСІОНЕР**;

є) фразеологізми й сталі терміносполуки;

ж) не фіксована досі з певних причин, але поширена в сучасних джерелах (окрім застарілої лексики, вжитої, скажімо, у художніх творах з метою відобразити певну епоху), напр. **ГРӨУЛІНГ**, **РАЙАДМІНІСТРАЦІЯ**.

Характер лексикографічної інтерпретації. Спосіб організації реєстрових одиниць – традиційний алфавітний. Словникова стаття побудована як тлумачна із необхідними елементами – граматичними й стилістичними характеристиками, тлумаченням, ілюстрацією. Додаткові специфічні елементи – графічні позначки – характеризують активізацію чи пасивізацію слова, його першу фіксацію тощо. За основи взято традиційну лексикографічну тлумачну практику.

У пропонованих словникових статтях опрацьовано актуалізовані лексеми, зафіксовані, але не витлумачені в інших словниках одиниці, а також ті, що набули нового, ще не зафіксованого, значення. Суттєвою в цьому контексті є форма зв'язку інформації в Матеріалах з інформацією в інших лексикографічних джерелах. Цей зв'язок виявляється на рівні паспортизації реєстрових одиниць позначками ˇ, *, **, •, ••, → :

ˇ **слово, словосполuku** раніше вже зафіксовано в певному лексикографічному джерелі, але з іншим значенням або без тлумачення.

Якісні особливості ранішої фіксації слова розкриваємо позначками при скороченнях словників-джерел:

- **слово** зафіксоване в інших лексикографічних джерелах без тлумачення, у Матеріалах уперше витлумачено його значення;

- * **слово** вже зафіксоване й витлумачене в лексикографічних джерелах, а в Матеріалах наведено нове, не зафіксоване досі, значення;

- ** **слово** зафіксоване в інших лексикографічних джерелах з тим самим значенням, однак у Матеріалах розширено чи скориговано його грамагичну, стилістичну, ілюстративну, тлумачну характеристики тощо;

→ **повернене з пасиву** слово. Знак актуалізації ставимо після позначки про його фіксацію;

- * **слово** зафіксоване в іншому словнику без тлумачення, однак його значення, що впливає із перекладної частини словника, синонімів та ін., відрізняється від поданого в Матеріалах.

Для лексем і сталих словосполук, у яких виявлено **нові значення, форми** та ін., у дужках після назви словника наводимо зафіксовані раніше значення, форми написання, наголошування, функціональні обмеження та ін. для ілюстрування відмінностей, які ми фіксуємо в Матеріалах. Значення подаємо узагальнено, одним-двома словами в дужках через кому, джерела розділяємо крапкою з комою. Якщо в кількох словниках значення цілком збігаються, наводимо їх після всіх цих джерел у дужках (а такі джерела – через кому). Коли поряд із наведеними словник фіксує ще й інші значення, то наводимо їх після слова «ще». Значення омонімів позначаємо римськими цифрами.

Порядок подання джерел визначаємо як хронологічний з елементами семантичного: а) перекладні словники поч. ХХ ст.; б) тлумачні словники кінця ХХ – поч. ХХІ ст. (їх, відповідно, подаємо залежно від кількості й характеру значень); в) лексикографічні джерела нетлумачного типу кінця ХХ – поч. ХХІ ст. Якщо тлумачні словники не пов'язані між собою поданням значень, то всі джерела подаємо хронологічно.

Наводимо кілька пробних словникових статей, розпрацьованих за цим принципом:

АДМІНРЕСУРС˘, у, ч. Скор.: адміністративний ресурс – засоби (організаційні, матеріальні тощо) вирішення адміністративних, управлінських завдань. // *несхв.* Засоби управління, які високопосадовець використовує (перев. незаконно) для досягнення власних цілей. – *Малоймовірно, що звозили когось. Вони ж вже не при владі – адмінресурсу не залишилось звозити учнів, – я мала на увазі організаторів зустрічі з Ліною Костенко з фонду «Ренесанс» на чолі з колишнім губернатором Арсеном Аваковим* (ЛБ-У, 15.02.11). ССУМ**˘; Орф-2009˘

БОГОЯВЛЕННЯ˘, (Б велике і б мале) (реком.: Б велике), я, с., рел. Явлення Бога людям у видимій формі як знак. *Якщо скористатися сакральною формулою, то можна сказати: ми не знаємо, коли буде богоявлення. Але ми точно знаємо місце, де воно відбудеться* (Yandex, 5.04.11). ВТССУМ* (Б велике: свято Водохреща); Орф-2009˘ (Б мале).

БЮДЖЕТНИЙ˘, а, е, розм. За доступною ціною, недорогий. *Бюджетний ноутбук.. Мобільний комп'ютер перестав бути елементом престижу і тепер доступний користувачам з різним достатком* (Дешевше, 29.01.11). СУМ*, МНЛ*, ВТССУМ*, ВТССУМ(Б)* (стос. до бюджету); Орф-2009˘.

ЗАЧИТАНИЙ˘, а, е. Захоплений читанням. *У Львові розрізняли кав'ярні двох типів: віденські та варшавські. Перші були зручні для самотників, які приходили почитати пресу.. У варшавських .. важко уявити зачитаного одинака* (Дніпро, 2010, №5, 132). СУМ*, ВТССУМ*, ВТССУМ(Б)* (прочитаний, заявлений від читання, не повернутий власникові (про книжку); Орф-2009˘.

КАВ'ЯРНЯНИЙ˘ →, а, е. Стос. до кав'ярні. *Кав'ярняна культура швидко заповонила Львів, прийшовши до нас із європейських салонів* (Дніпро, 2010, №5, 132). СУР˘.

КАВУВАТИ˘ →, у'ю, у'єш, недок. Пити каву, смакуючи. *Студи ходили не лише кавувати, але й на особливий настрій, який створювався саме в пізній час, коли кав'ярню огортали сутінки* (Дніпро, 2010, №5, 134). Грінч˘; РУС(Кр-Єф)˘; СУР˘.

ПОЁТКА˘ →, и, ж. Жінка – автор поетичних віршованих творів; поетеса. *Здається, ці два означення – полька й поетка – найважливіші для пані Віслави* (Дніпро, 2010, №5, 139). Грінч˘; РУС(Кр-Єф)˘; ПрС˘; СУМ*, ВТССУМ(Б)** (заст.: поетеса); Орф-2009˘.

ПРОМОЦІЯ˘² (див. **прёмо**), її, ж. Популяризація, рекламування, просування товару, ідеї, особи тощо; промощн, промотування. *Критик підходить до відеопоезії як до відеокліпу, але чому тоді не як до рекламного ролика (адже відеопоезія наразі хороша промощія конкретного автора)?* (Дніпро,

2010, №5, 154). РУС(Кр-Єф)***, Грінч** (підвищення); СУМ* (переведення до вищого розряду); ССІН* (заст.: присудження вищого наукового ступеня); УЛ-ХХ*; ДПСУЛ*.

Вважаємо, що ретельний аналіз авторських текстів за цією методикою виявить численні й цікаві приклади нових явищ в українській лексиці. Словникові матеріали як вторинне джерело буде посередником між первинним джерелом – авторським текстом – та вторинним джерелом вищого рівня – академічним загальномовним словником української мови.

Лексикографічні джерела

- ВТССУМ** Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Н. Клічак, наук. ред. В. В. Жайворонок. – К.: Вид. Дніпро, 2009. – 1329 с.
- ВТССУМ(Б)** Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2007. – 1736 с.
- Грінч** Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907 – 1909.
- ДПСУА** Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кисляк Л. П. – К.: Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 335 с.
- МНЛ** Мазурик Д. Нове в українській лексиці. Словник-довідник. – Львів: Світ, 2002. – 130 с.
- Орф-2009** Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Складенка. – К.: Довіра, 2009. – 1011 с.
- ПрС** Правописний словник [Ел. ресурс] / Укл. Г. Голоскевич – К., 1930 (або: Нью-Йорк ... Львів, 1994) / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- РУС(Кр-Єф)** Російсько-український словник. За ред. А. Кримського та С. Єфремова. – К.: Держ. вид-во України – УАН, 1924–1933. – т.1–3. Електронна версія: (підготував О. Телемко) – К: К.І.С., 2007 [Ел. ресурс] / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.
- ССІН** Сучасний словник іншомовних слів / Укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 1017 с.
- ССУМ** Шитов А. Словник скорочень української мови. – 2011. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://ukrskor.info>.
- СУМ** Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970–1980.
- СУР** Словник українсько-російський [Ел. ресурс] / Укл. Ніковський А. – К., 1927. / Режим доступу: <http://www.r2u.org.ua>.

УЛ-XX Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Видавн. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

Oksana TYSHCHENKO

Lexicographic interpretation of new and updated words in the dictionary language writers

In the article the factors of create vocabulary of language writers grounded, proposed basic principles of lexicographical creation, found selection criteria of registered lexicographical creation and fixing. Keywords: lexicography, materials vocabulary of writers.

УДК 811.161.2.373.374.

Тетяна Цимбалюк-Скопненко

Джерельна база авторської лексикографії: теоретичний і практичний виміри

У вітчизняній лексикографії теоретичні питання джерельної бази авторського словникарства належать до мало розроблених, незважаючи на чималі здобутки в цій галузі. До певної міри це звучить парадоксально, адже наша новітня національна лексикографія взагалі починала розвиватися саме з авторських словників. На нашу думку, першою спробою авторської лексикографії в історії *нової української філологічної традиції* цілком доречно можна вважати доданий до першого видання «Енеїди» Івана Котляревського (1798 р.) українсько-російський словник перекладного й тлумачного типу на 972 слова. Щоправда, такий погляд на цю працю ще не став загальнопоширеним. Ясна річ, що з позицій нашого часу це видання не можна використовувати без критичного аналізу й належного коментування, але сам факт залишається досить показовим. Водночас у науковій літературі можна знайти твердження, що в українському словникарстві першими спробами в галузі авторської лексикографії були два словнички мови Шевченкових творів, укладачем яких став Нестор Малеча. Це «Словничок Шевченкової мови» (1916 р.) – словопоказчик, що містить майже всю лексику українських віршів Т. Шевченка (близько 7 000 слів), та «Українсько-руський словничок до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» (1917 р., близько 3 500 слів) з вибіркоvim реєстром лексем, що були незрозумілі для російських читачів [6: 373]. Така думка, вірогідно, утвердилася через те, що розглядані два словники вийшли друком як окремі видання. Скажімо, П. Горецький у своїй монографії 1963 р. досить докладно розглядає словники мови письменника, назвавши першими зразками цього жанру в українській лексикографії саме згадані праці Н. Малечі [3: 163–164, 220–222]. І хоч між щойно окресленими двома вихідними пунктами майже столітня відстань – відповідно їх розділяє й ціла епоха розвитку української гуманітаристики, – проте не буде перебільшенням твердження, що сучасне словникарство, навіть з явною перевагою двомовних перекладних словників на різних етапах розвитку, без авторської лексикографії годі собі уявити. Цілком справедлива думка, що авторська лексикографія – це одна з підвалин історії літературної мови та арсенал для побудови цілісної картини письменницького стилю, бо «визначити характер і ступінь впливу письменника на літературну мову, на процес її розвитку можна лише за умови освоєння і осмислення принципів його творчого методу» [5: 134].

Отже, чому теоретичні питання авторської лексикографії випали з центру уваги наших словників?

По-перше, авторська лексикографія, хоч і відіграла й відіграє важливу роль у розвитку української філології, але ніколи не була на передньому плані, бо завжди протягом нашої історії виникали пекучі потреби: користувачі не могли без перекладних словників, орфографічних, тлумачних, фразеологічних, діалектних тощо. Загальномовне своєю поважністю переважало індивідуальне, хоч ніде так загальномовне не заломлюється, як в індивідуальному. За всі останні двісті років *жодного разу не був окреслений*, не те що бодай частково реалізований, план *суцільного* лексикографічного та фразеографічного опису канону національної літератури *певного періоду*, хоч творчість окремих видатних письменників була об'єктом вивчення в цій галузі. (Завдання ускладнюється ще й тим, що процес формування згаданого канону активно триває й у наш час). Іншими словами, ми й досі ще далеко не тільки від створення корпусу авторських словників бодай одного покоління письменників, а й навіть від його теоретичного й прогностичного осмислення. Спробуємо провести аналогію. У 20-х роках минулого століття був затверджений план перекладу українською мовою верховинних здобутків світової літератури. Він і досі не виконаний [11: 66–67], бо в сталінські часи більшість перекладачів та ініціаторів цього плану загинула, а пізніше, крім короткого періоду 1960-х, не було сприятливої культурної кон'юнктури. Проте сам факт такої завзято-сміливої ініціативи дуже багато важить. Як прецедент. Коли видно обрій, то є й перспектива, коли ж видноколо затуманене, то рух невпевнений і шарпаний. Саме через це існують тільки спорадичні, неузгоджені, різнотипні за обсягом і способом аналізу й подання матеріалу реалізовані проекти авторських словників. Складається враження, що авторська лексикографія неначе залишилася для вузького кола фахівців, хоч насправді вона мусила б якщо вже й не передувати всім іншим типам словників, то істотно впливати на них.

По-друге, стан авторської лексикографії напряму залежить від теоретичних засад текстології та прикладного застосування її здобутків – едиції текстів художньої літератури. (Передусім на увазі маємо текстологію нової літератури). Хоч як прикро це визнавати, але в українській філологічній традиції тільки на початку ХХІ ст. з'являється змога без купюр лексикографічно описати творчість деяких наших класиків. Власне кажучи, поки що сучасним вимогам відповідає тільки останнє академічне видання творів Т. Шевченка та численні факсимільні видання його спадщини, бо творчість інших видатних майстрів слова ще потребує сучасної едиції.

Текстологію розглядають як літературознавчу дисципліну, що вивчає твори художньої літератури, писемності, фольклору задля перевірки цих текстів для подальшого вивчення й публікації [7]. Проте дуже часто мовознавці нарікають, що в надрукованих текстах знівельовано важливі з погляду історії мови риси, властиві первісним авторським текстам. Текст, випущений у світ, і замислений текст часто не збігаються. І це загальна проблема національної культури, особливо коли взяти до уваги постійне цензурування й самоцензуру, що супроводжували розвиток нашої літератури майже увесь час її розвитку. На перший план виходить питання створення мовознавчої текстології – дисципліни, що бралася б за видання згаданих текстів з максимальною увагою до кожного окремого мовного факту. Можливо, таке формулювання занадто гучно звучить, може, ліпше сказати, що в межах текстології треба розвивати саме мовознавчий напрям. Проте від таких коригувань не зникає зерно цієї ідеї. Певна річ, у сучасних економічних умовах ідея видання текстів художньої літератури в різних редакціях (перша – для широкого загалу й літературознавчих досліджень, друга – для лінгвістичних студій) має фантастичний вигляд. Утім відкидання такої ідеї апріорі означатиме, що наша наука й далі не зможе оперувати правдивими фактами, тобто в кінцевому підсумку не продукуватиме справжніх знань. Скажімо, коли звірити факсиміле творів Т. Шевченка та канонізовані в наш час його тексти, то ми побачимо, що не тільки правописні чи граматичні, а й деякі лексичні особливості Шевченкової мови не закріпилися в сучасному каноні національної літератури. Візьмімо, наприклад, вірш „За байраком байрак” із т. зв. „Малой книжки” (захальної) (1847–1850). З рукописного варіанта однозначно робимо висновок, що Т. Шевченко вживає прикметник *сивий* (Н. в. одн., чол. р.): *За байраком байрак. А там, степ, та могила. На могилі козак Встає сивий похилий* [10: 28]; іменник *християн* (Р. в. мн.): *Як запродав Гетьман Уярмо християн* [10: 28]. У вірші „Мені однаково, чи буду” з тієї самої збірки читаємо: *Та не однаково мені Як Україну злиє люде Присплять гадюки, і в огні Вдову окраденную збудять* [10: 30]. Як знаємо, нинішній канонічний текст подає в цих рядках одиниці *злії* замість *злиє*, *лукавії* замість *гадюки*, *її* замість *вдову* [9: 304–305]. Навіть якщо прийняти позицію, що до сучасного загальноприйнятого тексту потрапив якийсь із пізніших варіантів, надрукованих після редагування П. Куліша, самого Т. Шевченка, інших редакторів, урахування всіх правописних змін та ін., то й тоді з порядку денного не зникає питання, наскільки «Словник мови Шевченка» (1964) адекватно відбиває Шевченкову мову. Звісно, це мала кількість прикладів, але ж їх можна знайти куди більше.

Тут варто порушити проблему розуміння канонічності тексту, адже різні філологічні школи неоднаково підходять до процесу відновлення на підставі наявних редакцій того самого твору. Не вдаючись до детального аналізу всіх текстологічних підходів різних філологічних шкіл – а їх було впродовж півтора століття немало, – зауважимо, що, на нашу думку, тільки повнота аналізу всіх варіантів твору дає змогу уникнути суб'єктивізму у визначенні параметрів ідіостилю письменника.

Чи так уже й нездійснено звучить ідея про паралельне видання текстів для літературознавчих і мовознавчих студій? Навряд чи. В історії нашої гуманітаристики відомий приклад видання акцентованих творів Г. Квітки-Основ'яненка. Таке видання 1887 року здійснив О. О. Потебня, випустивши у світ акцентовані перші два томи із зібрання творів Г. Квітки-Основ'яненка¹. У наш час інформаційних технологій видання канонічного тексту та факсимільних відповідників, бодай на диску або в онлайн-овому вигляді, звучить не так уже й фантастично. Чи уявляємо, скільки роботи треба буде здійснити фахівцям різного профілю, якщо прийняти такий принцип за визначальний? Цілком. Проте колись же треба починати цю важку й складну роботу. У ліпші часи вона таки завершиться серією авторських словників, що відповідатимуть найвищим науковим критеріям.

Багато з наявних авторських словників потребують перевидання не тільки через вище зазначені причини. Коментарі, ремаркування, тлумачення, ілюстрації реєстрових одиниць у цих виданнях не відповідають вимогам сучасності. Наприклад, візьмімо іменник *чернець*, що його «Словник мови Шевченка» фіксує 40 разів. Укладачі тлумачать цю одиницю за допомогою дефініції 'член релігійної громади' [4: 405]. Як бачимо, визначення досить невиразне. Інший приклад – стаття *достойно*. Слово витлумачено як 'належним чином, гідно', а ілюстрація містить такі рядки з поеми „Марія”: „*Достойно пстая! благая! Царице неба і землі! Вонми їх стону і пошли Благий конець, о всеблагая!* [4: 204]. Наведена форма *достойно пстая* (окреме написання, як двох слів) містить риси російської редакції церковнослов'янської мови (вимова є замість *і*). (Ілюстрація зафіксована в Повному зібранні творів у 10 томах (1949–1963), на якому базований «Словник мови Шевченка»). У „Кобзарі” 1876 р. засвідчено форму *достойно-пїтая* (через *і* та через дефіс) [8: 215], у виданні 1986 р. – *достойнопїтая* [9: 508]. Крім того, у другому томі згаданого Словника знаходимо вокабулу *пстий* з такою інформацією: „Слов'янізм. Субстантивоване. Звергання”. І далі вже озвучена ілюстрація з рефлексцією **ѣ** (ятя) як є [4: 65]. Отже, якщо некритично підійти до

¹ Докладніше див.: [2: 20–43]

користування згаданим Словником і сприйняти подану інформацію як достовірну, то можна хибно витлумачити елементи Шевченкової мови.

У зв'язку з виходом у світ нового академічного Повного зібрання творів Т. Шевченка у 12 томах (2001–2014) проблема відповідності джерельної бази згаданого Словника загострюється ще більше. Понад те, в аналізованому лексикографічному виданні у вокабулах ніде немає наголосів, що певною мірою знижує його цінність.

Доки мовознавці не зможуть користуватися повними словниками мови певної генерації національних письменників (ліпше, звичайно, щоб це були конкорданси), доти висновки щодо стану нової української літературної мови якоїсь доби матимуть умовно-узагальнений характер, бо виявлені лінгвальні відмінності, засвідчені в пам'ятках, не завжди можна визнати належними до тієї самої мовної системи без спеціальних застережень [1: 36–37]. Українська лексикографія має багату традицію складання авторських словників, але більшість із них потребують перевидання з докорінною зміною багатьох елементів структури або ілюстраційного матеріалу, або випуску у світ окремих ґрунтовних додатків до вже виданих кодексів, що ми й намагалися показати на прикладі кількох етюдів щодо джерельної бази авторських словників. Певна річ, визначення джерельної бази авторської лексикографії передусім залежить від мети, яку ставлять перед собою укладачі. Якщо мати на увазі створення словників академічного типу, то наші зауваги обов'язково треба врахувати й далі розвинути. Якщо ж не мати перед собою завдання повного охоплення всього ідіостилю будь-якого письменника, спорадично, частково й неплановірно опрацьовувати його спадщину, то ми й надалі лишатимемося в межах спрощеного опису лексики й фразеології авторської мови.

Література

1. Винокур Г. О. Об изучении языка литературных произведений // О языке художественной литературы / Сост.: Т. Г. Винокур. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 32–63.
2. Гальчук І. Наголос у виданні творів Г. Квітки-Основ'яненка за редакцією О. О. Потебні на тлі розвитку української акцентології // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 20–43.
3. Горецький П. Й. Історія української лексикографії. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 242 с.
4. Словник мови Шевченка / Уклад.: М. Ф. Бойко та ін. – К.: Наукова думка, 1964. – Т. 1, 2.

5. Сологуб Н. Словник мови письменників // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Ермоленко / Відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 133–138.
6. Тараненко О. О. Мови письменника словник // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. та ін. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – Вид. 3-є, зі змінами. – С. 372–373.
7. Текстология // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/46890>.
8. Шевченко Т. Кобзар. – Львів, 1876.
9. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Радянська школа, 1986. – 607 с.
10. Шевченко Т. Мала книжка [факсимільне видання]; [підготування, передмова Є. С. Шаблювського]. – К.: Наукова думка, 1989.
11. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. – К.: Смолоскип, 2009. – 342 с.

УДК 811.161.2+81'374

Tetyana TSYMBALYUK-SKOPNENKO

Source base of author's lexicography: theoretical and practical dimensions

The article raised the question of strategy publication of copyright dictionaries of Ukrainian writers. It was noted that some of the available copyright of dictionaries requires a reissue with defined supplements, since many aspects of these codes do not meet the requirements of modern science.

Key words: lexicography, author's dictionary, source base, textology.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ФРАЗЕОЛОГІЯ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА

Марія Шведова

Проект базового словника російської мови

«Базовий словник» має стати коротким універсальним навчальним словником для іноземних студентів, які вивчають російську мову в Україні. Основні словники російської мови (перш за все великі тлумачні словники) значною мірою орієнтовані на класичну літературну мову, стиль їх статей досить консервативний. Це стає значною перешкодою для використання великих словників у практиці викладання російської мови в іноземній аудиторії, де потрібні передусім сучасні базові лексика та граматики.

Навчальна лексикографія шукає більш практичних, прикладних підходів до опису мови, такої форми словника, щоб у ньому було подано лише необхідний матеріал у зручному для роботи вигляді. Навчальний словник має менший обсяг, спеціально відібрану лексику, адаптовані тлумачення і приклади. Він переважно орієнтований на сучасну мову, спирається на сучасні тексти та описує найбільш вживані слова в їх основних значеннях. Так, у першому короткому тлумачному словнику російської мови для іноземців (1978) сказано, що він «орієнтований виключно на сучасну російську мову та охоплює лише найбільш вживані і стилістично нейтральні слова. У ньому відсутні слова застарілі, просторічні, жаргонні, грубі та вузькоспеціальні», відбираючи слова для словника, враховували частотність, актуальність та широту семантичних зв'язків слова [33, 3].

Водночас жанр навчального словника, порівняно невеликого за обсягом, дає можливість експериментувати з описом лексичної системи і ставити собі завдання, які мають не лише навчальний, але й науковий інтерес. Невеликий за обсягом словник простіше редагувати, слідкуючи за змінами у мові, підтримувати на сучасному лексикографічному рівні, змінювати форму викладу матеріалу з огляду на різні цілі. Багато словників нових типів вперше виникли саме як короткі, навчальні посібники для вирішення певного навчального завдання. Такими, наприклад, були посібники з російської мови І. Огієнка, призначені для учнів українських шкіл: «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения» (Київ, 1911), «Словарь неправильных, трудных

и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи» (Київ, 1912). Для школярів був призначений «Краткий словарь синонимов русского языка» (М., 1961) В. М. Ключевої, в якому вперше подається порівняльний опис значення, стилю і сфери вживання синонімів кількесот рядів.

Огляд найпоширеніших навчальних словників російської мови за їхніми типами з аналізом принципів опису лексики у кожному із словників було зроблено нами в окремій статті [18].

Цікавими є останні напрацювання викладачів російської мови для іноземних студентів-нефілологів, які віддають перевагу прагматичному підходу до вивчення мови. Хаянхярваа Цэдэв (Ховд, Монголія) уклав словник російської біологічної термінології для монгольських студентів-біологів, в якому виділив 976 найчастотніших, мотивуючих, «базових» слів (з перекладом на англійську і монгольську мови), навколо яких згрупував 5500 похідних слів; словник організовано за кореневим та тематичним принципами. Автор зауважує, що такий принцип є зручним для студентів, показує словотвірні закономірності і сприяє розвитку мовної інтуїції («языковой догадки»); така методика має успіх у монгольських вузах, де вже розробляються словники такого типу також з хімії та географії [16]. У статті О. О. Долгої (Харків) викладено принципи вивчення природничої термінології в іноземній аудиторії на тлі загальнолітературної мови: вивчення термінів доцільно базувати на загальнономовній лексиці, словотворчих та синтаксичних моделях, які стали основою для номінації спеціальних понять [4]. Авторка особливо підкреслює роль активного словника, який містив би не лише вказівки на характер вживання терміна (значення, типова сполучуваність, граматично-стильова характеристика, тощо), але й «найголовніше – механізм переходу до продукування наукового мовлення» [4: 69].

Частково «прагматичний підхід» може бути використаний і в справі укладання навчального словника російської мови для іноземних студентів філологічних спеціальностей.

«Базовий словник російської мови» є спробою реалізації корпусного підходу в лексикографії.

Відбір лексики для складу словника, тлумачень та прикладів було проведено за критерієм частотності, за словником О. М. Ляшевської та С. О. Шарова «Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка)» [37]. Основою словника стали перші 4000 слів за частотністю. Зазвичай під час укладання навчального словника враховують не лише частотність, а й актуальність того чи іншого слова, методичну доцільність залучення його до словника. Реєстр слів «Базового словника російської мови» було укладено лише за критерієм частотності, за

даними письмових текстів (Національного корпусу російської мови). Через це у словнику переважає абстрактна лексика; до словника не потрапляє чимало актуальних у повсякденному мовленні слів, які є, наприклад, у «Кратком толковом словаре русского языка для иностранцев» [33]: *груша, вишня, пирог, вилка, расчёска, простуда, воспаление, прилавок, пристань*. Але цей принцип має свою перевагу: таким чином реєстр слів «Базового словника» складається з найскладніших у вживанні слів, для яких важливо показати всі відтінки значення, стилістичну забарвленість, особливості сполучуваності. Статті ж для слів із конкретним значенням, де тлумачення буває складнішим за саме слово (яке доцільніше просто перекласти або проілюструвати картинкою), а приклади вживання стандартні, здається, несуть мало користі для студентів, які вивчають російську. Таким чином, реєстр «Базового словника» не може бути повним достатнім списком слів для вивчення російської мови як іноземної навіть на початковому етапі. Він є описом найбільш вживаних слів із найбільш різноманітною і складною сполучуваністю, які виражають у російській мові основні відношення, поняття і концепти.

Лексичний склад словника подано двічі, він систематизований двома шляхами: від значення слова (тезаурус) та від форми слова (за алфавітом). Перша частина словника складається з таблиць, де зібрані слова (іменники, дієслова, прикметники, прислівники), які належать до одного семантичного поля. Кожна таблиця позначена англійським словом із відповідним значенням, щоб користувачі, які тільки починають вчити російську, могли легше зорієнтуватися. Слова в таблицях розподілені за частинами мови, а в межах частин мов – за частотністю (список слів починається з найчастотніших). Кожне слово, вміщене у таблиці, має числову позначку частотності, це число відповідає номеру тисячі, до якої входить слово за частотним словником О. М. Ляшевської та С. О. Шарова. Слова перших двох тисяч додатково виділені жирним шрифтом. Друга частина словника складається зі словникових статей, впорядкованих за алфавітом. Такий двобічний спосіб представлення слів збільшує можливості різноманітної роботи з лексикою, полегшує пошук потрібного слова у словнику, а також наочно показує системну організацію лексики. Приклад таблиці:

[Past]

ИСТОРИЯ (1) ПРОШЛОЕ (2)	ПРОЙТИ (1) ПРОХОДИТЬ (1) УЙТИ (1) УХОДИТЬ (1) МИНОВАТЬ (4)	СТАРЫЙ (1) БЫВШИЙ (1) ПРОШЛЫЙ (1) ПРОШЕДШИЙ (1) ИСТОРИЧЕСКИЙ (1) ПРЕЖНИЙ (2) ПРЕДЫДУЩИЙ (3)	ДАВНО (1) КОГДА-ТО (2) ПОЗАДИ (5) БОГ ЗНАЕТ КОГДА
--	---	--	--

Основною одиницею опису в словнику є слово у його загальному значенні. Опис структури багатозначного слова в більшості випадків було скорочено, значення узагальнено, а особливості значення слова у тому чи іншому контексті прокоментовано в дужках після прикладів.

Традиційне представлення багатозначного слова у тлумачному словнику не дає ясного розуміння того, які з значень є основними, частотними у сучасній мові, а які порівняно рідковживаними (стаття зазвичай починається з історично першого значення), у структурі статті значення мають вигляд «рівноцінних», стилістичні помітки не дають достатньої інформації щодо живаності того чи іншого значення у мові.

Жоден навчальний словник не описує всі значення слова, які дає академічний словник. Цей матеріал має бути скорочений, і виконати це завдання можна по-різному. Класичний навчальний словник російської мови для іноземців [33], як правило, механічно зменшує кількість значень, залишає «найбільш вживані й актуальні» з них. Часто відбувається скорочення опису багатозначного слова до одного конкретного значення, причому не завжди найчастотнішого і не завжди того, яке є першим у великих словниках. Наприклад, *ступень* – сходи́нка, *предлог* – части́на мови, *рынок* – місце, де торгують продуктами сільського господарства [33; 34]. Більш сучасний навчальний словник для іноземців М. М. Анікіної «Русский словарь» дає більше абстрактних значень і значно більше прикладів сполучуваності, але автор відмовляється від такої важливої частини словникової статті як визначення, користується просто англійським перекладом слова [20]. Російський мовознавець І. А. Стернін у статті, присвяченій навчальному словнику, писав навпаки, що «значення містить у собі набагато більше число семантичних компонентів, аніж зафіксовано у словарній дефініції тлумачного словника», і тлумачення у навчальному словнику має бути більш детальним, розгорнутим, включати символічні значення слова, асоціативні норми [14]. Можна погодитись із тим, що ця інформація є важливою для іноземців і має міститись у статті словника, але такий детальний опис слова в дефініції зробив би її надто великою і незручною для сприйняття.

«Базовий словник російської мови» дає коротке і максимально широке, узагальнююче тлумачення слова, яке часто об'єднує кілька метафорично пов'язаних значень. Це узагальнене значення конкретизується прикладами і додатково уточнюється в дужках після прикладів, коли це потрібно. Описувати переносні значення слова, мотивація яких жива і усвідомлюється мовцями, разом із основним значенням, як його реалізовані у мові можливості, здається доцільним і з методичної точки зору. Метафора є універсальним

мовним явищем. Досвід роботи автора в іноземній аудиторії свідчить, що студенти зазвичай дуже добре інтуїтивно розуміють механізм метафори і живу мотивацію переносних значень слів. Шляхом безперервного опису багатозначного слова через приклади його вживання (із поясненнями, які уточнюють значення у тих контекстах, де це необхідно), ми отримуємо зображення, приближене до того, яке знаходиться у свідомості мовця, де різні значення слова не геть відокремлені одне від одного, а знаходяться у взаємодії, становлять певне поле. На початку статті подаємо контексти, де слово вжито у прямому значенні, далі – приклади образного вживання слова, значення яких після першої частини статті є зрозумілим без пояснень або з мінімальними поясненнями, читач розуміє інтуїтивно мотив появи такого значення або такого вживання слова. Це дозволяє скоротити до мінімуму текст тлумачення, який часто буває надто складним для сприйняття читача (іноземця).

За жанром навчального словника, мають бути скорочені рідкісні та вузькоспеціальні значення слів. Під час укладання «Базового словника російської мови» автор загалом дотримувався цього принципу, обираючи основні та найчастотніші значення слів. Але з іншого боку, допускались окремі приклади спеціального (філологічного), поетичного вживання слів, які мають прозорий семантичний зв'язок з основним значенням, – як приклади можливостей розширення семантичної структури і вживання слова. Не маючи спеціально на меті опису лінгвістичної термінології, але з огляду на філологічний фах студентів, вже в перших 500 статтях було між іншим описано такі терміни: *порядок слов* (у статті «Порядок»), *темп речи* («Темп»), *старшая норма* («Старший»), *младшая норма* («Младший»), *устойчивое выражение* («Устойчивый»), *сокращение* («Сократить»), *этимология* («Происхождение»), *прошедшее время, настоящее время, будущее время* («Время»), *единственное число, множественное число* («Число»), *окончание* («Окончание»), *фазовые глаголы* («Фаза»), *бытийные глаголы* («Бытие»), *причастный оборот, деепричастный оборот* («Оборот»).

Обмеження словника колом найуживаніших слів, з одного боку, і вільне розширення ілюстративної частини статті, з іншого, робить словник живим текстом, наближеним до реального мовлення. Стаття, яка низкою прикладів демонструє шлях поступового розвитку значення, підкреслює частотніші вживання більшою кількістю прикладів, більш різноманітною сполучуваністю, – точніше відображає природні мовні процеси, можливості розвитку та реалізації загального значення слова, його конотації, ніж традиційна стаття-реєстр значень. Така стаття завдяки своїй вільній «імпресионістичній» формі є живим нарисом слова; словник В. І. Даля надихав автора у цій роботі.

РОЖДА́ТЬСЯ (*нсв*; *св* родиться), -áюсь, -áешься. Появляться, начинать существовать. *Рождаются люди, животные. Человек рождается, живёт и умирает. В этой семье рождаются только девочки. Профессionalами не рождаются, ими становятся. У меня (в голове) рождаются мысли, идеи, вопросы. У меня (в душе) рождаются чувства, любовь, сомнение, надежда. «В споре рождается истина» (Сократ).*

ВЗРО́СЛЫЙ, -ая, -ое, -ые. Такой, который уже вырос, стал большой, достиг достаточного развития. *Взрослый человек. Взрослое животное, растение. Он уже старик, у него взрослые дети. Мальчик уже достаточно взрослый, чтобы приготовить себе завтрак. Я говорю с тобой, как со взрослым человеком (серьёзно). Ты же взрослый человек, должен это понимать. Мы с вами взрослые люди, договоримся. Дети и взрослые (сущ.). Маленькие дети не должны ходить по улице без взрослых. Это взрослый фильм, взрослая книга (для взрослых; не детский). «...Весна была весной даже и в городе. <...> Веселы были и растения, и птицы, и насекомые, и дети. Но люди – большие, взрослые люди – не переставали обманывать и мучить себя и друг друга» (Л. Толстой).*

СЛЕ́ДУЮЩИЙ, -ая, -ее, -ие. Такой, который идёт сразу после чего-нибудь, ближайший по очереди. *В следующем году, месяце. Следующей весной. На следующей неделе. Он позвонил, и на следующее утро (или на следующий день) она приехала. Ты купил чай? – Забыл, в следующий раз куплю (когда буду в магазине ещё раз). Кто следующий? (Чья очередь?) Не беги за этим троллейбусом, скоро будет следующий! Скажите, где улица Гоголевская? – Следующий поворот направо. Вам нужно сделать следующее (сущ.; то, что я сейчас скажу): взять справку в университете, написать заявление, сделать фотографии...*

РЕА́ЛЬНОСТЬ, -и, *ж*. Действительность, то, что существует. *Объективная реальность. Историческая реальность. Многие технические устройства, о которых раньше только мечтали, сегодня уже реальность (существуют). Вы верите в реальность демократии? (что она существует, может существовать). ♦ Виртуальная реальность – компьютерная модель реальности, искусственная реальность. Виртуальная реальность используется при обучении пилотов самолёта.*

Поділ на значення було збережено, коли різниця у вживанні слова в різних значеннях виявлялася значною, наприклад:

РОСТ, -а, м. 1. Размер человека или животного в высоту. *Какой у вас рост? – Мой рост 185 см. Человек высокого (или среднего, низкого) роста. Внук уже ростом с дедушку* (такого же роста, как дедушка). *Он поднялся со стула и встал во весь рост* (так, что видно рост). *Портрет в полный рост* (изображает всю фигуру человека). *«Рвать цветы легко и просто / Детям маленького роста, / Но тому, кто так высок, / Нелегко сорвать цветок!»* (Маршак). 2. Увеличение чего-то; развитие. *Рост растения. Рост зубов, волос. У ребёнка период активного роста. Рост цен. Рост доходов населения. Рост числа аварий. Рост объёмов производства. Быстрый экономический, производственный рост* (подъём, развитие экономики, производства).

ИСТОРИЯ, -и, ж. 1. Развитие мира от прошлого до настоящего, события прошлого; наука, которая это изучает. *Мировая история. Ход истории. Это событие вошло в историю* (осталось в памяти людей). *История музыки, литературы. Студент занимается, интересуется историей. Учитель истории. Книга по истории. Историю нельзя изменить, но её нужно знать и помнить. Говорят, что история повторяется. «Ты хочешь быть автором: читай историю несчастий рода человеческого»* (Карамзин). *«История ничему не учит, а только наказывает за незнание уроков»* (Ключевский). 2. Рассказ, случай. *Рассказывать смешные истории. История о том, как собака спасла ребёнка. Слушай, какая со мной случилась история!* ♦ **История болезни** – документ о состоянии здоровья пациента, который ведёт врач от начала до конца лечения. || **прил. исторический**, -ая, -ое, -ие, (к 1 знач.). *Историческое событие. Исторический факт. Президент принял историческое решение* (которое войдёт в историю).

Поділ на значення було зроблено також у великих статтях для розділення великого обсягу матеріалу (наприклад, стаття «Время»).

За принципом частотності укладений не лише основний реєстр слів «Базового словника», цей принцип зберігається також у тексті статей словника. Значення слів описано з використанням лише найпростіших граматичних конструкцій і найчастотнішої лексики (тільки слова перших чотирьох тисяч за частотним словником О. М. Ляшевської та С. О. Шарова, які всі мають увійти до повного реєстру «Базового словника»). Приклади укладено також з використанням лише цих чотирьох тисяч слів на базі найчастотніших сполучень слів за Національним корпусом російської мови. Використовували

пошук по сполученнях з 2, 3, 4 та 5 слів із можливістю урахування грама-тичних ознак. Наприклад, в результаті пошуку за біграмами (сполученнями двох слів) прикметника «длинный» з іменником отримуємо найчастотніші сполучення: *длинные волосы* (458 входжень), *длинный ряд* (344), *длинные ноги* (287), *длинный стол* (220), *длинные руки* (185), *длинное письмо* (177), *длинный нос* (163), *длинные тени* (137), *длинный коридор* (129), *длинный путь* (129), *длинный список* (108), тощо. В результаті пошуку сполучення будь-якого іменника з дієсловом «идти» отримуємо: *речь идет* (6040 входжень), *дело идет* (1431), *время идет* (475), *жизнь идет* (247), *дорога идет* (239), *дела идут* (221), *люди идут* (189), *работа идет* (181), *процесс идет* (136), тощо. Через пошук по сполученнях з 2, 3, 4 та 5 слів цікаво побачити й частотні стали вирази, не всі з яких наявні у словниках. Найчастотніші сполучення з 4, 5 слів використовувались для пошуку прецедентних текстів, відомих цитат, з яких часто брались до словника літературні приклади. Наприклад, пошук у корпусі слова «ждать» по 5-грамах (сполученнях з 5 слів) показує 24 входження «жди меня и я вернусь» (четвертий за частотністю результат після «не заставил себя долго ждать», «не заставили себя долго ждать», «не заставила себя долго ждать»). Переглядаючи сполучення з 4, 5 слів, можна помітити, що одне слово часто вживається з іншим не тільки підряд, а й через одно-два слова, і тоді вже шукати конкретно цей вираз. Наприклад, у значній частині 5-грам з «иногда» бачимо слово «кажется», далі можемо шукати окремо «иногда» з «казаться» по 3-грамах і отримати частотні варіанти їх сполучення: *иногда кажется* (найчастотніше), *иногда мне (ему, ей, нам) кажется*, *иногда даже кажется*, тощо. Таким чином, на основі найчастотніших словосполучень було укладено найхарактерніші приклади вживання для кожного слова з використанням лише частотної лексики. Окремі менш частотні слова були допущені у сталих виразах за позначкою ♦ і в літературних прикладах (але не більше 1-2 слів).

Такий принцип укладання словника має очевидні переваги для навчання іноземців: з одного боку, студенту легко користуватися словником, в якому немає рідковживаних слів і складної граматики, з іншого боку, сам словник являє собою орієнтир для оволодіння мовою у вигляді численних і різноманітних моделей використання найпоширенішої лексики у самому тексті словника.

Національний корпус російської мови дає можливість широко використовувати принцип частотності не тільки для вибору лексем та укладання прикладів, але й для визначення найпоширеніших значень слів. На основі частотних словосполучень можна виявити найуживаніше значення слова.

Це добре видно на прикладі дієслів доконаного та недоконаного виду: дуже рідко вдається обійтися однією статтею для пари дієслів, як це традиційно роблять у словниках. В більшості випадків за допомогою корпусу можна побачити якусь різницю у значенні, вживанні дієслова, крім тієї, яка обумовлена видом.

Наприклад, дієслово *осуществляются* подається в сучасному тлумачному словнику російської мови [51] у статті *осуществиться* («здійснитися» – *мечта осуществилась*). За даними Національного корпусу російської мови та частотного словника [37] слово *осуществляются* є значно частотнішим, ніж *осуществиться*, і вживається зазвичай в іншому значенні («провадитися»). Таким чином, воно має бути подано окремою статтею:

ОСУЩЕСТВЛЯТЬСЯ (*нсв*), -яется (1 и 2 л. нет). Делается, производится кем-то. *Осуществляется контроль, управление, финансирование, оценка. Защита гражданских прав осуществляется судом. Выборы президента осуществляются путём тайного голосования. Ремонт дорог осуществляется за счёт города (за деньги города). Строительство осуществляется в соответствии с проектом.*

Граматичні дані подані у словнику спрощено. Слова, які можуть трактуватися як дві різні частини мови, у тих випадках, коли це можливо, описані як одна частина мови. Наприклад, прийменник *накануне* не відокремлюється від прислівника *накануне*, все це описується як одна мовна одиниця:

НАКАНУНЕ. *нареч.* Перед чем-нибудь, обычно в предыдущий день. *Накануне праздника, отъезда, выборов. Накануне вечером, ночью. Он мало спал накануне экзамена (в ночь перед экзаменом). Он проснулся поздно, потому что накануне много работал. Жизнь Европы накануне первой мировой войны (несколько лет перед войной).*

За таким принципом, прислівники типу *весной, зимой, вечером, мигом*, прийменники *во время, на время* та інші подібні описані як іменники (у статтях «Весна», «Зима», «Время», тощо, не виділені окремо). Зазначимо, що і в Національному корпусі російської мови слова типу *весной, мигом*, тощо розмічено як форми орудного відмінку іменників, а не прислівники (через існування словосполучень «ранней весной», «одним мигом», тощо).

Приклади розташовано у статті від граматично найпростіших до більш складних: перші приклади показують сполучуваність слова, найпростіші

зразки вживання, в другій частині статті згруповано приклади образного вживання слова, приклади, які містять лінгвокраїнознавчі відомості, приклади у вигляді цитат з літератури, прецедентних текстів, які розкривають культурно значуще слово як концепт.

ВПЕРЕДІ́, нареч. Перед кем-то на каком-то расстоянии; в будущем; не сзади; не позади. *Впереди дом, дерево, человек. Далеко впереди виден лес. Видишь машину впереди? Едем за ней! Ты иди впереди, а я пойду за тобой. Он идёт впереди нас. Взяти чемодан впереди себя (не за собой). Впереди толпы идут депутаты. Люди впереди остановились* (которые шли впереди). *В машине я всегда сажусь впереди* (рядом с водителем; не сзади). *Впереди зима, экзамен, тяжёлый день, ещё много работы* (предстоит; не позади). *Речь об этом (пойдёт) впереди. Что ждёт нас впереди? Ты молодой, у тебя ещё всё впереди! Вся жизнь впереди! «Идут двенадцать человек. / Винтовок чёрные ремни, / Кругом – огни, огни, огни... <...> Так идут державным шагом, / Позади – голодный пёс, / Впереди – с кровавым флагом <...> Иисус Христос»* (Блок о революции). ♦ **Бежать впереди паровоза** – делать что-то раньше времени, торопиться. *Не надо бежать впереди паровоза. Впереди всех по чему – сильнее, выше, лучше всех в чём-то. Наша сборная впереди всех* (на соревновании). *По производству техники Япония впереди всех. Впереди планеты всей* (разг., шутил.) – сильнее, выше, лучше всех в чём-то (часто в том, что не имеет большой ценности); цитата из песни: *«А также в области балета / Мы впереди, говорю, планеты всей, / Мы впереди планеты всей!»* (Визбор). *«По количеству рекламы на душу населения мы уже далеко впереди планеты всей»* (из газет).

УХОДИ́ТЬ (нсв; св уйти), -о́жү, -о́дишь. Идти из какого-то места; см. уйти. *Гость встал и собрался уходить. Вы уже уходите? Не уходите! – Мне пора уходить! Когда уходит поезд? – В 20:30. Сколько (денег) у вас уходит в месяц на проезд? (Сколько вы тратите?) Сколько времени у вас уходит на дорогу? (Сколько времени вы в пути?) Иногда вся жизнь уходит на то, чтобы понять давно известные вещи. «Многие из старых моих приятелей окружили меня. Как они переменились, как быстро уходит время!»* (Пушкин). ♦ **Уходить (своими) корнями во что-то** – происходить откуда-то (о древнем происхождении). *«История русского языка, как и история любого другого языка, уходит своими корнями в*

древнейшие эпохи существования человеческой речи, а в конечном счёте ведёт нас к эпохе происхождения языка» (Якубинский, Иванов).

ЯНВА́РЬ, -я, м. Первый месяц года, второй месяц зимы. *Январь начался. Конец января. В январе у студентов экзамены, зимняя сессия. 1 января празднуют Новый год, 14 января – Старый новый год. 7 января православные христиане празднуют Рождество, 19 января – Крещение. 25 января, Татьянин день – День студента.* || прил. **январский**, -ая, -ое, -ие. *Январский снег. Январские морозы.*

Фразеологічна зона (за знаком ♦) – це та частина «Базового словника», яка містить найбільше нових одиниць порівняно з класичними тлумачними словниками російської мови. Аналізуючи тексти за корпусним методом, ми бачимо, яка лексика та фразеологія є найчастотнішою. І якщо найчастотніші слова у своїх основних значеннях є в усіх тлумачних словниках російської мови, то склад фразеології в них значно відрізняється від результатів корпусних досліджень. Багато актуальних сталих виразів із високими показниками частотності за корпусом досі не зафіксовані в основних тлумачних словниках, зате там подано багато інших, рідковживаних, часто застарілих зворотів. До «Базового словника» залучено, наприклад, досить частотні сталі вирази, які не увійшли до тлумачного словника [51]: *сидеть и ждать, так дела не делаются, не вернуться откуда-то* («вмерти, загинути там»), *режим реального времени, виртуальная реальность, билет в один конец, билет в оба конца, конец света, (не знать) с какого конца взяться (за дело), начать и кончить, следовало ожидать, время пошло, последняя капля, с верхом* («дуже повний»), *чуда не произошло, прошло мимо меня что-то* («залишилось поза увагою»), *ничего не случится* («не станеться нічого поганого»), *случилось то, что случилось* (вказівка на відомі події), *поезд ушел, живые деньги, не одинок (в чём)*. Під час систематичної роботи з корпусом та словниками дуже добре видно, що фразеологія є найменш стабільною частиною лексико-фразеологічної системи мови. Для іноземців, які починають вчити російську мову, важливо знайомитись із сучасною фразеологією, сучасним слововживанням, і зараз технології аналізу мови за допомогою мовних корпусів дають викладачам широкі можливості студентам у цьому допомогти.

Вважаю актуальним завданням створення подібного ж словника української мови. Значні труднощі виникають у російськомовних українців, коли вони намагаються оволодіти українським слововживанням за допомогою наявних словників академічного типу. Такі словники дають замало прикладів,

недостатньо розмежують частотні та рідковживані одиниці, не дають достатнього уявлення про вживання синонімів, містять мало стилістичних рекомендацій. Існує нагальна потреба системно показати найбільш характерні моделі вживання звичайних, частотних українських слів в одному навчальному словнику, який був би достатньо коротким і водночас зручним посібником, створеним на сучасній лінгвістичній основі. Такі рекомендації з української мови зараз розпорошені по відомих працях з культури слововживання, які значною мірою ґрунтуються на власному смаку авторів, а не на корпусі, який дав би можливість врахувати різні варіанти літературного мовлення.

Література

1. Бархударов С. Г., Новиков А. А. Каким должен быть учебный словарь? // Русский язык за рубежом. – 1971, №3. – С. 46–50.
2. Гак В. Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (Учебная и общая лексикография в историческом аспекте) // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М.: Русский язык, 1977. – С. 11–27.
3. Денисов П. Н., Кузьмина Г. Ф. Лексика русской разговорной речи // Проблемы учебной лексикографии. – М.: Изд-во Моск. университета, 1977. – С. 43–72.
4. Долгая Е. А. К вопросу о специфике работы со специальной лексикой в иностранной аудитории // Русская филология. Вестник Харьковского нац. пед. ун-та им. Г. С. Сковороды. – Х., 2010, № 3-4(43). – С. 67–70.
5. Кочнева Е. М., Морковкин В. В. Учебная лексикография и методика: характер взаимодействия // Русский язык за рубежом. – 2003, №2. – С. 64–69.
6. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Под ред. Е. М. Верещагина, В. Г. Костомарова. – М.: Русский язык, 1979. – 216 с.
7. Лингвострановедческие материалы к теме «Украина» (Для студентов-филологов и стажеров из КНР) / Уклад. А. М. Григораш та ін. – Общество «Знание» Украины, 2001. – 26 с.
8. Маркина Е. И. О соотношении понятий «лексический минимум» и «учебный словарь» в методике преподавания русского языка как иностранного // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Вып. 129. 2011. – С. 247–250.
9. Морковкин В. В., Брандт Б. Базовый учебный словарь русского языка для учащихся определенной национальности: научные основы и способы использования // Русский язык за рубежом. – 1985, №6. – С. 61–68.
10. Проблемы учебной лексикографии. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – 189 с.

11. Проспект активного словаря русского языка / Отв. ред. академ. Ю. Д. Апресян. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 784 с.
12. Розенталь Д. Э. Комплексный учебный словарь русского языка // Русский язык за рубежом. – 1971, №4. – С. 37–39.
13. Савченкова И. Н. Локально ориентированный учебный словарь русского языка для иностранцев / Дисс. ... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2012. – 250 с.
14. Стернин И. А. К разработке словаря лексической компетенции // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. – М.: Русский язык, 1986. – С. 117–125.
15. Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному / Под ред. В. В. Морковкина, Л. Б. Трушиной. – М.: Русский язык, 1986. – 204 с.
16. Цэдэв Х. Базовый и потенциальный словарь при обучении русскому языку монгольских студентов-нефилологов (биологов) // Русский язык за рубежом, 2006, №1. – Режим доступа: <http://www.russia.edu.ru/information/met/rfl/2474/>
17. Шведова М. А. Возможности использования корпуса в учебной лексикографии. – у друці.
18. Шведова М. А. Лексикографические средства обучения русскому языку как иностранному // Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактики. Вип. II. – К., 2015. – С. 133–139.

Словники

19. 4000 наиболее употребительных слов русского языка / Под ред. Н. М. Шанского. – М.: Рус. яз., 1981. – 368 с.
20. Аникина М. Н. Русский словарь. Учебный словарь русского языка для иностранцев. – М.: Рус. яз. – Медиа; Дрофа, 2009. – 974, [2] с.
21. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966 – 608 с.
22. Баранников И. В., Асадуллин А. Ш., Грекул А. И., Кашко В. А. Картинный словарь русского языка. Пособие для начальных классов национальных школ. – СПб.: Просвещение, 1993. – 224 с.
23. Большой толковый словарь русского языка/Автор и проч. С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 1998. – 1536 с.
24. Ванников Ю. В., Шукин А. Н. Картинный словарь русского языка. – М.: Просвещение, 1965. – 444 с.

25. Ванников Ю. В., Щукин А. Н., Муштакова А. П. Картинно-ситуативный словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1988. – 392 с.
26. Водолазская Е. В. Иллюстрированный словарь на немецком и русском языках. – Одесса, 2009. – 320 с.
27. Гэбрэ Т. Г., Ермоленко Н. В. 355 русских глаголов (спряжение и управление). Учебный словарь для студентов-иностранцев подготовительного факультета. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2014. – 372 с.
28. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Под ред. проф. И. А. Бодуэна де Куртенэ. — М.: Цитадель, 1998.
29. Денисов П. Н. и др. Учебный словарь сочетаемости слов русского языка. Около 2500 словарных статей / Под ред. П. Н. Денисова, В. В. Морковкина. – М.: Русский язык, 1978. – 688 с.
30. Живицкая Л. В., Гудзик И. Ф. Словарь русского языка в картинках: Около 1000 слов. – К.: Рад. школа, 1988. – 512 с.
31. Ключева В. Н. Краткий словарь синонимов русского языка. – М.: Учпедгиз, 1961. – 344 с.
32. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках, или Изображение и наименование всех важнейших предметов в мире и действий в жизни / Пер. с лат. Ю. Н. Дрейзина; Под ред. и со вступ. статьей А. А. Красновского. – 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1957. – 351 с., ил.
33. Краткий толковый словарь русского языка (для иностранцев) / Под ред. В. В. Розановой. – М.: Рус. яз., 1978. – 228 с.
34. Краткий толковый словарь русского языка / Под ред. В. В. Розановой. Изд. 7-е. – М.: Рус. яз., 1990. – 256 с.
35. Лексические минимумы современного русского языка / Под ред. В. В. Морковкина. – М.: Рус. яз., 1985. – 608 с.
36. Лингвострановедческий словарь «Россия» / Гос. ин-т русского языка им. А. С. Пушкина. – М. – Режим доступа: <http://ls.pushkin.edu.ru/lsslovar>
37. Ляшевская О. Н., Шаров С. А. Частотный словарь современного русского языка (на материалах Национального корпуса русского языка). – М.: Азбуковник, 2009. – XXII, 1087 с. – Режим доступа: <http://dict.ruslang.ru/freq.php>
38. Москвин В. П. Идеографический словарь сочетаемости. 5000 слов. – К., 1993. – 256 с.
39. Наиболее употребительные глаголы современного русского языка. Практическое пособие для иностранцев, изучающих русский язык / Отв. ред. А. К. Демидова. – М.: Изд. АН СССР, 1963. – 48 с.
40. Огиенко И. И. Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи. – К.: Издание И. И. Самоненко, 1912. – 180 с.

41. Огиенко И. И. Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения. – К.: Издание И. И. Самоненко, 1911. – 175 с.
42. Русский идеографический словарь: Мир человека и человек в окружающем его мире (80 концептов, относящихся к духовной, ментальной и материальной сферам жизни человека) // Отв. ред. акад. РАН Н. Ю. Шведова. – М., 2011. – 1032 с.
43. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / Российская академия наук. Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: «Азбуковник», 1998 – 2007.
44. Саяхова Л. Г., Хасанова Д. М., Морковкин В. В. Тематический словарь русского языка / Под ред. проф. В. В. Морковкина. – М.: Рус. яз., 2000. – 560 с.
45. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
46. Словарь сочетаемости: глаголы, предикативы, прилагательные и причастия: ок. 1200 лексич. единиц / В. И. Красных. – М.: Астрель: АСТ, 2005. – 302 с.
47. Словарь-тезаурус русских прилагательных, распределенных по тематическим группам / Под ред. Л. Г. Бабенко – М.: Проспект, 2011 – 232 с.
48. Словарь-тезаурус синонимов русской речи / Под общ. ред. проф. Л. Г. Бабенко. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА. – 512 с.
49. Татьяначенко Н. Ф., Кудина В. В., Иноземцева Л. Д. Имя существительное в речевых образцах: Учебный словарь / Под ред. Л. А. Кудрявцевой. – К.: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2004. – 327 с.
50. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. – М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов. – 1935–1940. (4 т.)
51. Толковый словарь русского языка с включением сведений о происхождении слов / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 2008. – 956 с.
52. Longman Dictionary of Contemporary English. – 2012. – 2082 p.
53. The Oxford-Duden Pictorial English Dictionary. – Oxford University Press, 1984, с1981. – 825 p.
54. Bildwörterbuch Deutsch und Englisch. – Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1959. – 502 S.

Mariya SHVEDOVA

The project of the Basic Russian dictionary

The Basic Russian dictionary is a description of the most frequent Russian lexical units within their respective semantic and grammatical relationships. The dictionary is intended for foreign students of Russian. In the first part of the dictionary the word

list is represented as a thesaurus, that is, as a set of tables representing each a semantic field of words. Each word is marked by a frequency index. In the second part of the dictionary the same words are given in the alphabetical order accompanied by an extended lexicographical description. In the descriptions only the simplest grammatical constructions and frequent words are used.

Keywords: Dictionary, Russian for foreigners, frequency, corpus.

УДК 811.161.1.'374.2

Етранжизми в сучасній українській мові

Оновлення лексики певної мови відбувається за рахунок внутрішніх процесів – витворення нових слів із вже наявних у мові елементів, і зовнішніх впливів – запозичення іншомовних слів. Внаслідок внутрішніх процесів у мові постають неологізми, а в результаті зовнішніх впливів мова поповнюється іншомовними словами. “Позики з чужих мов раз-у-раз з’являлися і з’являються в українській мові, як і в мові взагалі культурних народів світу” [9: 35]. Основними причинами цього мовного імпорту є мовні контакти, що значно активізувалися із другої половини ХХ ст. внаслідок глобалізаційних процесів в економіці, політиці, науці, культурі та інших сферах суспільної діяльності.

Усі запозичення прийнято розподіляти на *іншомовні слова*, цілком засвоєні мовою [7: 194] та *етранжизми* (або варваризми) – слова, що не адаптувалися до мовної системи і зберігають чужу мовну форму. За такого поділу має значення і фактор часу: іншомовні слова, це ті мовні одиниці, що запозичилися раніше, встигли пристосуватись до мови-одержувача і увійшли до словника цієї мови, наприклад: *футбол, бюджет, технологія*. Етранжизми – це найновіші входження, що перебувають в процесі адаптації до мови-одержувача. Вони можуть як закріпитися у лексиці цієї мови, так і відфільтруватися мовною системою як непотрібні. Такими є, наприклад, слова: *стартап, гаджет, буккросинг*.

Терміни *етранжизм* та *варваризм* є абсолютними синонімами, однак надаємо перевагу першому, оскільки вважаємо його менш емоційно забарвленим. І. В. Качуровський так пояснює етимологію термінів *варваризм* та *етранжизм*: “перший термін – грецького походження (греки всіх чужинців звали варварами – від звуконаслідувального вар-вар, що нібито має імітувати звучання всіх не-еллінських мов), друге – французького” [4: 61]. Термін *етранжизм* не новий для українського мовознавчого дискурсу, крім І. Качуровського ним послуговувався і Ю. Шерех. пишучи, що “...етранжизми, це такі чужі слова, які ще не припасувалися до нашої мови або не цілком припасувалися до неї, і тому мовець відчуває, що вони чужі” [9: 41]. Тож, у статті на позначення усіх чужомовних слів, що не адаптувалися до літературного стандарту вживаємо термін *етранжизм*.

Етранжизми: відкритість чи пуризм?

Різні мови реагують на мовні запозичення у свій спосіб. Одні відкриті до мовних контактів і з легкістю засвоюють нові слова, інші ж навпаки, закриті для чужого впливу і намагаються перекладати запозичення за допомогою власних мовних ресурсів. Останній підхід називають мовним пуризмом (від лат. *purus* – чистий) – крайній вияв турботи про чистоту літературної мови [2: 541], одним з проявів якого є очищення мови від впливу чужомовних запозичень.

Серед слов'янських мов пуристична тенденція помітна у чеській та хорватській мовах. У чеській мові, наприклад, у зв'язку із загрозливим впливом німецької на початку 20 ст. «цілу низку чужих слів, навіть уживаних по всій Європі, заступлено штучними новотворами або відживленими архаїзмами чеського походження, як от: музика – hudba, театр – divadlo, журналіст – novinář» [9: 44].

Із проголошенням Хорватської республіки, пуристичні тенденції у національній мові були досить сильними, особливо впродовж перших років незалежності країни. Велику кількість хорватських слів, які перебували у пасивному лексиконі в той час, як сербсько-хорватська мова була офіційною, було відроджено і уведено в повсякденний ужиток на заміну інтернаціоналізмам [11: 141]. Наприклад, у хорватській мові є питомі відповідники таким інтернаціональним словам як опозиція – *oporba*, комп'ютер – *računalo*, футбол – *nogomet*.

В українській мові пуристичні тенденції ніколи не мали такого впливу. Помірковано пуристична традиція вплинула на термінологічні словники, видані Українською Академією Наук наприкінці 20-х років ХХ ст. [9: 44]. Яскравим прикладом пуризму була праця Олександра Синявського «Зразки простого слова», де автор пропонував заступати інтернаціоналізми питомим українськими словами, наприклад, замість ліквідувати – позбутися, замість енергійно – сильно, жваво, замість автоматичний – саморушний. Нині дослідники констатують відсутність в Україні загального, потужного пуристичного руху за самобутній розвиток української мови у всіх її підсистемах» [1: 4]. Як бачимо з прикладів інших слов'янських мов, такий рух є потрібним на певних етапах розвою мови, особливо за часів активної взаємодії із чужомовними елементами. Такий рух мав би стосуватися як лінгвістичної науки, яка мала б давати фахову оцінку шквалові нових запозичень з погляду потрібності/непотрібності в них, так і суспільства що повинно усвідомлювати свою мовну ідентичність і протистояти «глобалізаційному тиску» на користь власної мови.

Категорія потрібності етранжизмів

У питанні лінгвістичної оцінки етранжизмів однією з основних є категорія потрібності того чи того нового запозичення.

Зараз українська мова перебуває у процесі активного оновлення лексики, зокрема відкрита до іншомовного натиску. Якщо у XX ст. вона багато запозичала з російської, то з початку XXI ст. йдеться про вплив англійської мови, яка нині має статус *lingua franca* у світі. Мовознавці вже певний час констатують, що «англійські слова і звороти останнім часом активніше поповнюють наш лексикон, ніж російські» [6: 159]. Проте, іноді йдеться не про запозичення нових слів та значень, а про витіснення з обігу питомих українських слів, яке фахівці називають «мовною агресією» [6: 160]. Справді, окремі сфери побутування української мови потерпають від засилля чужих слів англійського походження. Йдеться передовсім про сферу технологій, програмування (ІТ), економіки та бізнесу, відпочинку та розваг.

Ю. Шерех пише, що «у випадках однозначности свого слова і чужого загалом перевагу мусить мати своє слово. ... Але чуже слово може лишитися як другорядний синонім, збагачуючи цим словник. Згодом воно може набрати особливого значення, вузкого або ширшого, і тоді воно стане особливо корисне [9: 45]. У статті «Пуризм в українській мові» (1966 року), дослідник радить помірковано ставитись до запозичень (у статті йдеться про запозичення з російської мови), зокрема: «Треба наважитися поставити мовну греблю або бодай фільтр. Треба сказати, що певні слова треба використовувати, а певних слів краще уникати» [8].

К. Городенська констатує, що в українській мові «на відміну від таких мов, як чеська та польська, процеси запозичень зовсім не контрольовані з погляду доцільності/недоцільності в пропонованих нових лексичних одиницях та основах» [1: 4]. На думку дослідниці, українська терміносистема виявилася «беззахисною, безпорадною перед чужомовним тиском», оскільки в українській мові не вироблено безперервної традиції утворювати терміни на національній основі.

В. Радчук, називає наплив чужих слів в українській мові «іншомовною інтервенцією». Дослідник визнає, що з огляду на домінування англійської мови у світі процес запозичень неминучий, однак попереджає, що: «чимало англіцизмів попросту витісняє з обігу питоми українські слова, а це вже мовна агресія», ілюструючи це недоречністю використання запозичень там, де є влучний український відповідник. (наприклад, не “лиха слава зав контори”, а “низький рейтинг менеджера офісу”) [6: 160].

Хорватська дослідниця Vranka Drljača Margić розрізняє потрібні та непотрібні запозичення (англійського походження). На її думку, англіцизм непотрібен тоді, коли “у мові, що [його] запозичує, існує (адекватний) внутрішній відповідник” [10: 54]. Дослідниця пов’язує категорію потрібності лексичного

запозичення із нейтральним стандартом, вказуючи, що семантичне, функціональне і стилістичне розшарування між запозиченням та його перекладним еквівалентом засвідчує розмежування як всередині самого стандарту так і в межах реляційної пари: стандарт – субстандартний варіант [10: 54].

Однією із ключових ознак літературної (стандартної) мови є її нормативність, що консолідує суспільство: “Літературна мова становить культурне надбання нації, виступає важливим чинником єдності національного мовного простору” [3: 319]. Коли ж норму деформують, у нашому випадку вдаючись до вживання невинуватених запозичень, це призводить до втрати мовним стандартом своєї ключової ролі – бути взірцевим загальнозрозумілим зразком, що не викликає надмірних дискусій, на тлі безміру поетичних, соціальних та територіальних діалектів.

Журналісти є активними співтворцями літературної норми, адже: “у сучасній українській літературній мові літературна норма орієнтується не лише на мовно-художню практику, а й на стандарти мови засобів масової інформації” [3: 319]. Однак, засилля нових запозичень у мові друкованих періодичних видань призводить до втрати нею статусу еталонності і зближує її із поетичною мовою.

Я. Мукаржовський відзначає, що слова “нерідко запозичують завдяки їхній новизні і незвичайності, відповідно через потрібність в актуалізації” [5: 334]. *Актуалізація* – це основна функція поетичної мови. “Актуалізація протилежна автоматизації, і, відповідно, є деавтоматизацією будь-якого акту: чим більше автоматизований акт, тим менше його проведення супроводжується свідомістю; чим сильніше він актуалізований, тим повнішим є його усвідомлення” [5: 328]. Проте, чеський лінгвіст зазначає, що і в літературній мові допускається актуалізація і як приклад наводить журналістський стиль, де актуалізована мовна одиниця має в першу чергу привернути увагу читача.

До прикладу наведемо декілька контекстів вживання етранжизму **апгрейд**, дібраних із сучасних українських засобів масової інформації. Як видно з контексту, етранжизми швидше актуалізують, аніж автоматизують зміст, що безумовно привертає увагу, однак супроводжується певними інформаційними втратами:

АПРЕЙД ім. – від англ. “**upgrade** – 1) удосконалена [новітня, змодернізована] версія 2) вдосконалювати // вдосконалити, уновітнювати // уновітнити, модернізувати // модернізувати 3) поліпшувати // поліпшити, покращувати // покращити, підвищувати // підвищити якість 4) збагачувати // збагатити 5) підносити // піднести (статус тощо)” [АУСНМ].

• “**Апгрейд**” із найзапитанішої у світі професії” (назва статті, газета “День”, 15.01.2016)

- “**Апгрейд** Феміди: Посилення позицій президента чи шлях до незалежності судів?” (назва статті, сайт новин “112”, 3.02.2016)
- “У цей час авіакомпанії розпочинають **апгрейд** від економ-класу до «бізнесу», і найкращі місця звільняються” (у статті “13 секретів авіакомпаній, про які вони не розкажуть нам”, “Українська права”, 24.02.2016)

В Україні з’являються ініціативи із пошуку питомих відповідників етранжизмам в інтернеті. Йдеться про сайт Словотвір (<http://slovotvir.org.ua/>), що своєю метою визначає “колективний пошук адекватних перекладів”. Науковий супровід платформи здійснює Іван Ціхоцький, доцент Львівського університету. Користувачі сайту пропонують власні варіанти чужизмам, як от **лайк** – *вподобайка, любчик, уподобання, мені подобається, вподоба* та інші. (на загал 23 переклади). Однак, ресурсу бракує фахової оцінки пропонованих варіантів, а також слів, яким пропонують шукати відповідники. Наприклад, слова *шлагбаум, футбол* та *готель* навряд чи можна віднести до етранжизмів.

Висновки

Одним із важливих джерел збагачення лексики є мовні запозичення, що в умовах нинішніх глобалізаційних процесів значно поживалися. Дослідники констатують, що зараз українська мова найбільше слів запозичує з англійської. Мода на англіцизми, що побутує у засобах масової інформації, на думку деяких дослідників, набуває загрозливого характеру. Констатуємо відсутність поміркованого пуризму в сучасній українській мові, що призводить до хаотичного запозичення англіцизмів.

В оцінці нових запозичень важливою є категорія потреби. Якщо етранжизм можна заступити адекватним питомим відповідником, його слід вважати надлишковим. В першу чергу це стосується зразків літературної мови, як от текстів засобів масової інформації, які покликані бути взірцевими. Актуалізація, як основна функція етранжизмів у журналістських текстах, які були розглянуті для прикладу, вказує на те, що ці мовні елементи покликані радше привернути до себе увагу, аніж інформувати читача.

Крім того, бракує комплексної фахової оцінки етранжизмів, що нині постають в українській мові, та порад щодо заміщення надлишкових нових запозичень питомою лексику. Перспективним вважаємо фаховий лінгвістичний аналіз нових запозичень та розроблення рекомендацій щодо заміщення надлишкових запозичених елементів питомим українськими словами.

Література

1. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. вип. VIII. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 3-9.

2. Єрмоленко С. Я. Пуризм. Українська мова. Енциклопедія. Видання третє, зі змінами і доповненнями. К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 563-564.
3. Єрмоленко С. Я. Літературна мова. Українська мова. Енциклопедія. Видання третє, зі змінами і доповненнями. К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 318-319.
4. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм : (стилістика). Ніжин, 1994. – 136 с.
5. Мукаржовський Я. Мова літературна і мова поетична / Я. Мукаржовський // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – С. 324-342.
6. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи // Філологічні семінари. – Вип. 3. – К., 2000. – С. 153-162.
7. Ткаченко О. Б. Запозичені слова. Українська мова. Енциклопедія. Видання третє, зі змінами і доповненнями. К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 202.
8. Шевельов Ю. В. Пуризм в українській мові / Ю. В. Шевельов // Українські вісті. – Новий Ульм. – Номер від 5. 06.1966.
9. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен: Вид-во “Молоде життя”, 1951. – Ч. 3: Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – 402 с.
10. Margić Branka Drljača. Leksički paralelizam: je li opravdano govoriti o nepotrebnim posudenicama (engleskoga podrijetla)? // FLUMINENSIA: Journal for philological research, Vol.23 No.1. – Rijeka, 2011. – str. 53-66.
11. Muhvić Dimanovski Vesna. New Concepts and New Words – How Do Languages Cope With the Problem of Neology? // Collegium Antropologicum, Vol. 28 – Supplement 1. No. 1. – Zagreb, 2004. – p. 139-146.

Джерела

- АУСНМ** Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови: Фізика та споріднені науки . English-ukrainian-english dictionary of scientific language: Physics and related sciences. – Вінниця: Нова Книга, 2010. – Ч.1: Англійсько-українська / Уклад. О. Кочерга, Е. Мейнарович. – 1390 с.

Olena DIUNDYK

Loanwords in modern Ukrainian language

The article is analyzed new loans in the modern Ukrainian language. Two possible ways of response to new loans are considered: openness of language and tendency to purism. The experience of other Slavic languages is taken into consideration while analyzing purism, in particular Czech and Croatian. On the issue of linguistic evaluation of new loans major category is the necessity of these loans. There is a tendency that the English words and phrases recently actively fill up our lexicon than Russian. Sometimes it is not about borrowing new words and meanings, but about the displacement of Ukrainian words, which experts call “linguistic aggression”.

УДК 811.161.2.373.374.

Позначка «советизм» у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського

Мовну політику в Радянському Союзі визначала псевдонаукова теорія «злиття націй в єдиному комуністичному людстві» [3: 35] і, відповідно, злиття національних мов, яка на практиці зводилася до асиміляції мов та культур народів союзних республік. Засобом їх зближення та уніфікації була російська мова, яка проголошувалася визначальним «чинником формування нової історичної спільноти людей – радянського народу, найважливішим інструментом боротьби Радянського Союзу за мир і прогрес, за світле майбутнє – комунізм» [9: 98]. У радянському мовознавстві пропагувалися тези про розквіт, взаємодію і взаємозбагачення національних мов, що виявлялося, зокрема, у такому «досягненні», як формування спільного лексичного фонду мов народів СРСР; особливо ж підкреслювалося велике значення для загальнономовного прогресу взаємодії тієї чи іншої національної мови з «добровільно обраною» всіма народами Радянського Союзу мовою міжнаціонального спілкування – російською [2: 5].

Наслідком такого «благотворного» взаємовпливу стало позбавлення національних мов можливості вільно розвиватися, нівелювання їхніх самобутніх рис, виправлення їх відповідно до норм і законів «мови Леніна та Сталіна». Тотального збіднення зазнала українська мова, яка через свою спорідненість з російською опинилася в епіцентрі проведення експерименту злиття мов.

З початку 30-х років минулого століття розпочалося цілеспрямоване втручання у внутрішню структуру української мови. Це робилося під гаслом викорінення «національного шкідництва на мовному фронті» та зближення з мовою «братнього російського народу». Деформації зазнали правопис, фонетика, граматики і особливо лексики української мови.

«Збагачення» лексичного складу української мови за радянських часів відбувалося переважно шляхом запозичень з російської та калькування [1: 175; 6: 244; 10: 133, 267]. З ужитку вилучали українські слова, натомість заходами прямого адміністративного тиску вводили або російські, або спільні з російськими форми. Нові терміни впроваджувалися в українську термінологію лише за посередництва російської мови. Словотворення на підставі українських словотворчих моделей вважалося виявом буржуазного націоналізму, а тому позитивно оцінювалися лише ті структурно-граматичні процеси в мові, які відбувалися за російським зразком.

Лексичні «винаходи», примусово накинуті українській мові в радянську добу, знайшли відображення у ґрунтовній лексикографічній праці С. Караванського «Практичний словник синонімів української мови»¹. Крім поширених у мовній практиці термінів та виразів, словник наводить рідковживані лексичні одиниці української мови, а також слова та мовні звороти, успадковані нами від часів російсько-радянської політики лінгвоциду, за якими в словнику закріплюється позначка «*советизм*». Термін «советизм» є своєрідним маркером епохи, коли замість вільного розвитку мові приписували штучний розвиток під наглядом КДБ. Отже, советизми – це невластиві українській мові слова-покручі, що були нав'язані владою відповідно до вимог мовної уніфікації.

Мета пропонованої статті – виявити склад лексичних одиниць, позначених у «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського (далі – ПССУМ-5²) ремаркою «советизм», систематизувати їх та окреслити особливості їхнього функціонування в українській мові.

У «Практичному словнику...» С. Караванського виявлено близько 700 лексичних одиниць із позначкою «советизм». Аналіз відповідного словникового матеріалу дає змогу зробити висновок, що до советизмів автор зараховує прямі запозичення російських форм (лексичні та морфологічні росіянізми), слова та словосполучення, утворені шляхом калькування, запозичення правописних норм, усталених мовною реформою 1933 р., а також запозичення російських моделей наголошення.

Після 1933 р. український правопис став одним із головних інструментів наближення української мови до російської. Замість правопису 1928 р., що базувався на самобутніх рисах української мови, в Україні було запроваджено правописні норми, головне завдання яких полягало у подоланні «штучного відриву української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників та селян» [8: 108], тобто від мови російської.

У перших чотирьох виданнях «Практичного словника синонімів української мови» С. Караванський послуговується правописом 1928 р., позначаючи форми, впроваджені правописом 1933 р., ремаркою «советизм». У п'ятому виданні правопис словника переглянуто: у словах, записаних згідно з чинним правописом, підкреслено літери, які у правописі 1928 р. пишуться

¹ Словник витримав п'ять видань (1-ше вид. – К. : Кобза, 1993; 2-ге вид., доп. і опрац. – К. : Українська книга, 2000; 3-тє вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2008; 4-тє вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2012; 5-тє вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2014).

² Аналіз лексичних одиниць у статті здійснено за п'ятим виданням словника: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 5-тє вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2014. – XIV + 530 с.

інакше (наприклад, *план*, *аґітація*), а також використано позначку x^a («харківським правописом»).

Наведемо приклади правописних форм, вироблених в умовах диктату тоталітарної політичної партії, які у попередніх виданнях «Практичного словника...» С. Караванського позначено як советизми³: *декламатор* (за правописом 1928 р. – *декляматор*) [ПССУМ-4: 504], *еластичний* (*елястичний*) [ПССУМ-4: 105], *шаблон* (*шавльон*) [ПССУМ-4: 507], *арифметика* (*аритметика*) [ПССУМ-4: 8], *дифірамб* (*дитуирамб*) [ПССУМ-4: 87], *міф* (*міт*) [ПССУМ-4: 218], *ієрархія* (*гієрархія*) [ПССУМ-4: 68], *аудієнція* (*авдієнція*) [ПССУМ-4: 2], *пауза* (*навза*) [ПССУМ-4: 288], *фіаско* (*фіяско*) [ПССУМ-4: 482], *Євангелія* (*Евангелія*) [ПССУМ-4: 103], *єпископ* (*епископ*) [ПССУМ-4: 106], *сухопутний* (*сухопутній*) [ПССУМ-4: 442] тощо.

У своїх працях «Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я», «Секрети української мови» та ін. С. Караванський зазначає, що ані правопис 1928 р., ні правопис 1933 р. не можуть задовольнити вимог сучасності. Обидва мають вади, які належить усунути. Але, наголошує дослідник, правопис 1928 р. ближчий до української мовної стихії, а також це «перший демократично вироблений мовознавцями Наддніпрянщини й Галичини соборний український правопис, і реформу сучасного правопису, здійснюваного в умовах певної демократизації, слід було починати, беручи до уваги саме цей правопис» [4: 199].

Перехід на новий правопис у 30-ті рр. минулого століття супроводжувався також спотворенням української системи наголошення слів. Слова *шумний*, *правóписний*, *перипéтія*, *ро́зв'язка*, *перекóнання* та багато інших отримали наголос спільний з російським: *шúмний* [ПССУМ-4: 517], *правóписний* [ПССУМ-4: 345], *перипеті́я* [ПССУМ-4: 305], *ро́зв'язка* [ПССУМ-4: 384], *переконáння* [ПССУМ-4: 481].

Близько половини виявлених у словнику советизмів належить до лексичних росіянізмів. Це слова, які штучно насаджувалися в українській мові, витісняючи питому або давно засвоєну лексику. Русифікатори запроваджували російські лексеми не тільки «на «порожні місця», що звичайно уможлиблюють чужомовні запозики в будь-якій мові, а й у тих випадках, коли російські слова непотрібні» [12: 43]. Багато українських слів у лексикографічних працях маркували позначками «застаріле» чи «місцеве», що архаїзувало їх і давало змогу вилучати з ужитку. Іноді появу росіянізмів аргументували тим, що вони виражали нові відтінки значень, не властиві місцевим лексичним

³ Тут приклади наводимо за четвертим виданням словника: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 4-те вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2012. – 536 с. (далі – ПССУМ-4).

відповідникам, або були зручнішими однослівними виразниками значень, які раніше передавалися сполуками слів (наприклад, *цілинник, дружинник, автопоїлка, крупнопанельний*) [7: 21]. Але зазвичай слова вводили без жодної мотивації та наведення пояснень.

Немає сумнівів у російському походженні таких слів, як *обстановка*, що ним передавали значення «атмосфера взаємин, умови, обставини» [ПССУМ-5: 9], *наставник*, яке потрапило з російської мови в український синонімічний ряд *навчитель, направник, напутник, учитель* [ПССУМ-5: 233], *замисел*, що претендувало заступити українське *здум* [ПССУМ-5: 125], *дрож*, яке ввійшло в українську мову за наявності питомих *дрижаки* і *дриготи* [ПССУМ-5: 103], *умілець*, до якого в словнику С. Караванського дібрано українські відповідники *дойда, дока, мастак, знавець, дотепа, тямуха* [ПССУМ-5: 96], *नावик*, що стало дублетом до слова *навичка* [ПССУМ-5: 232]. Продуктами радянської епохи є лексеми *розхлябаність* (українські відповідники *нехлюйство, недбальство*) [ПССУМ-5: 264], *пропуск* (*перепустка*) [ПССУМ-5: 307], *площадка* (*майданчик*) [ПССУМ-5: 323], *призовник* (*новобранець*) [ПССУМ-5: 267], *осколок* (*відламок, уламок, відломок, вломок*) [ПССУМ-5: 52]. Слово *достойнство* замінило *гідність* та *честь* [ПССУМ-5: 72]. У вжиток було введено слова *порок* замість українських *недолік, хиба, гандж, дефект* [ПССУМ-5: 255], *передишка* за наявності власних *передих, перепочинок* [ПССУМ-5: 302], *пробойна* (*вирва, прірва, провалля, пробій, пролом*) [ПССУМ-5: 363], *пурга*, хоча в нашій мові здавна вироблено велику кількість легких у вимові та милозвучних слів для позначення цього явища природи: *хуртовина, метелиця, завірюха, завія, заметіль, хуга, віхола, сніговиця, сніговійниця, хвища* [ПССУМ-5: 496], які створюють в уяві українського мовця певний образ, на відміну від семантично непрозорого російського відповідника.

У радянській Україні всю термінологічну лексику, створену на власномовній основі, було репресовано. Замість вилучених впроваджувалися терміни, прямо перенесені з російської мови. У словнику С. Караванського зафіксовано такі приклади термінологічних запозичень із галузі хімії: *окислення* (український термін, який було замінено, – *окиснення*) [ПССУМ-5: 282], *латунь* (*мосяж, жовта мідь*) [ПССУМ-5: 226], *миш'як* (*мишак, арсен*) [ПССУМ-5: 220], *ртуть* (*живосрібло*) [ПССУМ-5: 115], *свинець* (*оліво*) [ПССУМ-5: 283], *олово* (*цина*) [ПССУМ-5: 498]; з галузі ботаніки: *лілія* (*лілея, крин*) [ПССУМ-5: 203]; з медичної галузі: *грижа* (*кила, пропуклина*) [ПССУМ-5: 174], *рак* (*ністряк*) [ПССУМ-5: 322].

Росіянізмами є всі військові терміни, адже мовою армії та флоту ССРСР була російська. Словник наводить близько двох десятків таких слів, які й досі

використовуються в українській армії: **відділення** (український відповідник, запропонований автором, – *рій*) [ПССУМ-5: 384], **взвод** (*чота*) [ПССУМ-5: 508], **ротний** (*сотенний, сотник, командир сотні*) [ПССУМ-5: 425], **розси́пний стрій** (*розстріляння*) [ПССУМ-5: 397], **караульний** (*стійкар, стійковий, вартовий*) [ПССУМ-5: 438] та ін. Нині є велика потреба у формуванні власної української термінології, зокрема військової, яка могла б конкурувати з російською. Однак, за переконанням С. Караванського, конкурентоздатними українські терміни стануть лише в тому разі, якщо їх буде утворено з урахуванням традиції, за правилами українського словотвору, від українських коренів, тобто якщо вони спиратимуться на мовні особливості української мови, а не наслідуватимуть російські стандарти [5: 172].

Підміни зазнавали не лише іменники, а й слова інших частин мови. Частото російська лексема накладалася на весь синонімічний ряд. Наприклад, прикметник **жорсткий** в російській мові вживається зі словами *волос, вода, умови, контроль, заходи, конструкція* тощо. Внаслідок «взаємозбагачення мов» цей прикметник і в українській мові почали парувати не лише з іменником *волос* у значенні «товстий, цупкий» (*жорсткий волос*), а й з переліченими вище словами, не беручи до уваги, що правильними українськими формами тут є *тверда вода, важкі умови, суворий контроль, круті заходи, цупка конструкція* [ПССУМ-5: 117]. Такі прикметники, як **учбовий** (український відповідник – *навчальний*) [ПССУМ-5: 233], **неув'ядний** (*нетлінний, вічний, безсмертний, невмирущий, неминучий, непроминальний*) [ПССУМ-5: 263], **немислимий** (*неможливий, нездійсненний, неувялений*) [ПССУМ-5: 258], **загорілий** (*засмаглий*) [ПССУМ-5: 137], **достойний** (*вартий, гідний*) [ПССУМ-5: 72], **погрібальний** (*похоронний, поховальний*) [ПССУМ-5: 347], **ударний** (*передовий (колектив), бойовий, пробивний (загін)*) [ПССУМ-5: 470] та багато інших, мігрували в українську мову неперекладеними. Вони стали широковживаними, витіснивши більш доречні українські означення та нівелювавши в такий спосіб будь-яку потребу добору синонімів при перекладі російських текстів.

Українську мову засмічено й чужорідними дієслівними формами. Якісно гірші з мовного погляду, вони, однак, за частотою вживання значно випереджали українські синоніми. Наприклад: **переживати** (українські *уболівати, тліти серцем, турбуватися, потерпати, тривожитися (чим)*) [ПССУМ-5: 468], **обрадувати** (*урадувати, утішити, втішити, потішити*) [ПССУМ-5: 476], **скрашувати** (*солодити, осолоджувати (гірку хвилину), полегшувати*) [ПССУМ-5: 424], **удостоїтися** (*сподобитися, мати честь, заслужити*) [ПССУМ-5: 430], **томити** (*млоїти, п'янити (серце, душу)*) [ПССУМ-5: 222], **розноситися** (*повівати, ширитися (про запах)*) [ПССУМ-5: 328].

Наведемо також приклади деяких слів західноєвропейського походження, позначених у словнику С. Караванського як советизми. Це запозичення, що увійшли до української лексики за посередництва російської і витіснили раніше засвоєні іншомовні слова, яких не було у мові «старшого брата» або які своєю формою відрізнялися від запозичень, адаптованих у російській мові, а саме: *госпіталь* замість *шпиталь* [ПССУМ-5: 517], *синтаксис* замість *синтакса* [ПССУМ-5: 412], *алмаз* замість *діамант* [ПССУМ-5: 91], *дюдм* замість *цаль* [ПССУМ-5: 496], *клоун* замість *арлекін* [ПССУМ: 8].

Під тиском асиміляційної політики в українській мові поширилися невластиві їй граматичні форми. Адепти злиття мов усіляко обстоювали «активізацію закладених в українській мові словотворчих тенденцій за зразком російських моделей» [10: 270], зокрема, позитивно оцінювали інтенсивне поповнення українського словника активними дієприкметниками теперішнього часу. У словнику С. Караванського виявлено значну кількість лексем з позначкою «советизм», що належать до групи активних дієприкметників: *надихаючий* [ПССУМ-5: 248], *всеохоплюючий* [ПССУМ-5: 64], *блукуючий* [ПССУМ-5: 211], *дозріваючий* [ПССУМ-5: 102] та ін. У праці «Секрети української мови» вчений, наголошуючи, що ці форми (активні дієприкметники) не характерні для української мови, їх не практикував народ і унікали класики, пропонує 19 способів заміни дієприкметникових зворотів природними українськими формами [5: 97–103]. У пригоді тут можуть стати іменники, прикметники, перефразування зворотів з дієприкметниками, ідіоматичні звороти тощо. Словник також подає варіанти заміни цих утворень: *діючий* (українські форми: *чинний, що має силу, в силі*) [ПССУМ-5: 506], *обтяжуючий* (*обтяжливий, який обтяжує*) [ПССУМ-5: 277], *хвилюючий* (*бентежний, тривожний*) [ПССУМ-5: 17], *підростаюче покоління* (*доріст, молодь, молоде покоління*) [ПССУМ-5: 99], *невіруючий* (*безвірник, атеїст, безбожник, недовірок, невіра*) [ПССУМ-5: 14] та ін.

Неписаним правилом української словотворчості була вимога творити нову лексику шляхом копіювання «багатої і високорозвиненої» російської мови. Російські засоби словотвору нашаровувалися на українські корені, породжуючи префіксальні і суфіксальні утворення, які класифікуємо як морфологічні росіянізми.

Прикладами префіксальних росіянізмів, наведених у словнику, є *возз'єднання* (українські форми *злука, об'єднання, злучення*) [ПССУМ-5: 153], *примор'я* (*надмор'я*) [ПССУМ-5: 236], *обеззаражувати* (*зnezаражувати*) [ПССУМ-5: 156], *обманливий* (*оманливий*) [ПССУМ-5: 283]. До суфіксальних належать такі нехарактерні для української мови іменники, як

доставка (достава, доставляння) [ПССУМ-5: 100], *перестановка* (перестанова, переставляння) [ПССУМ-5: 308], *закладка* (закладина, закладання) [ПССУМ-5: 127], та прикметники *зловіщий* (зловісний) [ПССУМ-5: 152], *смолянистий* (смоляний, смольний (дух)) [ПССУМ-5: 428].

Правопис 1933 р. вилучив з ужитку віддієслівні іменники на *-овання*, які виражали наслідок дії, оголосивши їх неправильними. Натомість для передачі цього поняття були запроваджені ті самі слова, що й для поняття дії, – іменники на *-ування*. Ці форми у перших виданнях «Практичного словника...» зафіксовані як советизми: *розташування* (розташовання) [ПССУМ-4: 329], *мотивування* (мотивовання) [ПССУМ-4: 223], *нашарування* (нашаровання) [ПССУМ-4: 237], *формулювання* (формульовання) [ПССУМ-4: 483]. Зразками штучного копіювання російських способів словотвору є прикметники зі складником *-подібний*: *серцеподібний* [ПССУМ-5: 410], *сіткоподібний* [ПССУМ-5: 414], *клиноподібний* [ПССУМ-5: 177] тощо, які заступили українські прикметники з суфіксами *-уват(ий)*, *-юват(ий)*: *серцюватий*, *сіткуватий*, *клинуватий*. Такими заходами українську мову позбавляли продуктивних словотворчих моделей, а фактично її творчих можливостей, що вело до гальмування її природного розвитку.

Лексичні одиниці, утворені шляхом калькування, становлять другу за кількістю групу советизмів у словнику С. Караванського. В радянському мовознавстві калькування російських слів та висловів, тобто копіювання їх шляхом буквального перекладу кожної частини оригіналу, вважалося способом збагачення словника української літературної мови [10: 268]. До калькованих слів, які поширилися в Україні, належать: *взаємовідносини* [ПССУМ-5: 183], *військовослужбовець* [ПССУМ-5: 8], *головоломний* [ПССУМ-5: 171], *дорогоцінний* [ПССУМ-5: 17], *різноколірний* [ПССУМ-5: 180], *призупиняти* [ПССУМ-5: 314], *наштовхуватися* [ПССУМ-5: 331] та ін., творці яких брали за основу російські лексеми і добирали до них або до їхніх структурних елементів українські відповідники. Але на відсутність потреби в такому копіюванні вказує низка синонімів до кожного з цих слів, які відомі українській мові, а саме: *стосунки*, *взаємини*, *зносини*; *армієць*, *солдат*, *вояк*, *військовик*; *карколомний*, *головокрутний*, *складний*, *каверзний*; *безцінний*, *коштовний*, *дорогий*; *барвистий*, *веселковий*, *ряснобарвний*, *різнобарвний*, *стобарвний*, *строкатий*; *відкладати*, *призатримувати*; *подибувати*, *виявляти*, *натрапляти*, *натикатися*.

Семантична структура калькованих лексем часто була непрозорою, і лише знання російських відповідників допомагало з'ясувати їхнє значення. Наприклад, лексему *переддвер'я* [ПССУМ-5: 302] можна зрозуміти лише

шляхом зворотного поморфемного перекладу російською, де слово *преддверие* означає «час перед якоюсь подією» [11]. В українській мові для вираження цього поняття існує традиційне слово *переддень*. Тобто для розуміння слів, які потрапляли до українських словників, а згодом з'являлися на сторінках преси та літературних творів, мовець потребував посередництва російської, що лише підсилювало тезу про безперспективність, другорядність та меншовартість української мови.

Практиці «перелицювання» завдячуємо появу напівкальок, утворених за зразком російських лексем з українських та калькованих елементів. Наприклад: **відзвук** (українські відповідники – *відгук, луна, відгомін, відголос*) [ПССУМ-5: 50], **перегин** (*надужиття, надуживання, зловживання*) [ПССУМ-5: 236], **посадова особа** (*урядовець, службовець, посадовець*) [ПССУМ-5: 477], **без зупинки** (*без упину, без угаву, без спини*) [ПССУМ-5: 15], **обоюдогострий** (*двогострий, двосічний*) [ПССУМ-5: 86], **відсебятина** (*вільність, відсебеньки*) [ПССУМ-5: 57], **двократно** (*двічі, дворазово*) [ПССУМ-5: 85].

На деякі корінні українські слова накладалися значення з російської мови. Зразками семантичних кальок є прикметники **стрімкий** [ПССУМ-5: 379] і **знаменитий** [ПССУМ-5: 154]. Прикметник *стрімкий* раніше вживали в українській мові як синонім до слів *високий, тонкий, крутий, прямовисний*, і лише в радянські часи він набув значення, спільного з російською лексемою *стремительный* (визначальну роль у цьому відіграла звукова подібність слів). У цьому новому значенні він витіснив питомі слова *рвучкий, поривчастий, шпаркий, різкий, прудкий, розгонистий, навальний, нестримний*. Так само прикметник *знаменитий*, набувши російського значення «відомий, славнозвісний», заступив слова *знаний, славетний, ушлюблений, знакомитий* і водночас втратив своє первісне значення – «чудовий, надзвичайний».

Шляхом калькування в українську мову потрапляли й російські словосполучки та мовні звороти. Так, послівними перекладами є вислови **на перших порах** [ПССУМ-5: 339], **вивергати прокльони** [ПССУМ-5: 404], **викупляти вину** [ПССУМ-5: 336], **осіняти хрестом** [ПССУМ-5: 495], **як би не так!** [ПССУМ-5: 10]. Чужі за своєю сутністю, формою і звучанням вони були нав'язані українській мові без урахування того, що вона вже оперує лексемами та сталими висловами з аналогічним значенням: *попервах, спочатку; гнівно розмовляти, садити чортами; покутувати, нести покуту; хрестити, класти хрест на; аякже*.

Отже, проаналізований лексичний матеріал «Практичного словника синонімів української мови» С. Караванського є наочним свідченням

деструктивної радянської мовної політики та її антиукраїнського характеру: вона перешкоджала вільному розвитку української мови, сприяла необмеженому впливу на неї російської, прищеплювала невластиві їй риси. Це вело до спотворення української лексики, викорінення питомих форм, перекручення наголосів, накидання чужого правопису, а зрештою, до знищення самотності української мови.

Література

1. Дешериев Ю.Д. Развитие языков народов СССР в советскую эпоху / Ю.Д. Дешериев, И.Ф. Протченко. – М. : Просвещение, 1968. – 312 с.
2. Їжакевич Г.П. Характеристика спільного лексичного фонду мов народів СРСР / Г.П. Їжакевич // Мовознавство. – 1973. – № 6 (42). – С. 3–14.
3. Каммари М.Д. Строительство коммунизма и дальнейшее сближение наций в СССР / М.Д. Каммари // Вопросы философии. – 1961. – № 9. – С. 29–43.
4. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. – К. : Академія, 2001. – 240 с.
5. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – 2-ге розширене вид. – Л. : БАК, 2009. – 344 с.
6. Коломієць В.Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / В.Т. Коломієць. – К. : Наукова думка, 1973. – 304 с.
7. Коломієць В.Т. Спільні тенденції розвитку лексики слов'янських мов у післявоєнний період : Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славистів : (Прага, серпень 1968 р.) / В.Т. Коломієць. – К. : Наукова думка, 1968. – 30 с.
8. Постанова Народного Комісара Освіти УСРР від 5-го вересня 1933 р. про «Український правопис» // Українська мова у XX сторіччі : історія лінгвоциду : документи і матеріали / за ред. Л. Масенко ; упоряд. Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Киево-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
9. Русский язык – язык межнационального общения и единения народов СССР / под. ред. И.К. Белодеда. – К., 1976. – 254 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
11. Толковый словарь Ожегова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/178642>
12. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-их рр. / В. Чапленко. – Чикаго : Український публіцистично-науковий інститут, 1974. – 195 с.

Джерела

- ПССУМ-4** Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 4-те вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2012. – 536 с.
- ПССУМ-5** Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 5-те вид., опрац. і доп. – Л. : БаК, 2014. – XIV + 530 с.

Inna RENCHKA

The mark «sovietism» in the «Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language» by S. Karavanskyi

This article systematizes and analyzes the lexical units marked as «sovietisms» in the «Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language» by S. Karavanskyi. It has been found that the scientist classifies the sovietisms to be the lexical and morphological russianisms, words and expressions formed by calquing, orthographic norms and word stress patterns, borrowed from the Russian language. The peculiarities of functioning of the sovietisms in the Ukrainian language are examined. The conclusion about the negative effects of the Russification policies of the Soviet Union on the development of the Ukrainian language is made.

УДК 811.161.2'373.421

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Лариса Мовчун

Матеріали до «Словника римового гнізда лексики Україна»

Сучасна лексикографія за об'єктом і методами опису мовного матеріалу відійшла від своїх класичних канонів і стала спільним річищем для численних відгалужень. Окремий підрозділ лексикографії – римографія – зосереджує увагу на фіксації й систематизації слів, що утворюють рими. Українська мова завдяки своїй флективній природі має фактично невичерпний римотворчий потенціал, що ускладнює роботу римографів, змушуючи їх шукати нові диференційовані підходи до опрацювання матеріалу. Гнізда римоздатних слів подаються в загальномовних словниках рим; як правило, корпус таких римаріїв складають потенційні точні рими. Реальні поетичні рими містяться в словниках авторських рим, проте корпус цього різновиду римаріїв обмежений римовою лексикою одного поетичного твору або сукупності творів одного автора.

Гніздо реальних поетичних рим і гніздо потенційних рим із загальномовного словника різняться. Значної частини живих рим немає в загальномовному словнику, також чимало нормативних рим так і не стають елементом поетичної мови, адже рима набуває сенсу тільки в певному тексті; іноді вона змушує автора шукати позасистемний елемент (рима з неологізмом, макаронічна рима). Буває, що римокомпонент формально не виражений або заміщений, як-от у випадку рими-умовчання: *Повернення – куди? Кому і з ким вертати? / Але коли йще раз програна війна, / Глухе коріння рве холонуча лопата... / Йще не вмерла... ця... ну, як її... Вона* (Федюк-2008-161).

Відчутна різниця між пропонованим мовою (точніше, загальномовним римарієм) фондом рим і реальним римовим репертуаром українських поетів спонукала лексикографів-романтиків 30 – 60-х рр. минулого століття братися до суцільної інвентаризації поетичної рими [2: 77 – 78; 3: 154 – 159]. Деякі проекти не були завершені, деякі – частково реалізовані, але втрачені, від інших відмовилися самі укладачі. Таким чином, лексикографування поетичної рими й досі залишається **актуальним**, але навіть попри те, що нині існують електронні текстові бази, цей проект складно втілити в життя, у першу чергу,

через грандіозний об'єм римового матеріалу. Ідею створення зведеного словника поетичних рим можна втілити в життя поетапно, трансформували її в набагато реальніший проект фронтального цілеспрямованого (спрямованого на одне римове гніздо) польового дослідження української рими – у цьому й полягає **новизна** такого словника-римарію. Центром гнізда пропонується обирати слова за ознакою художньої виразності й високої частотності в римовій позиції.

Гніздове лексикографування української поетичної рими ми розпочали з лексеми *Україна*. Проектований Словник фіксує реальні римопари та римові ланцюги, що містять усі граматичні форми цієї лексеми. При доборі матеріалу ми не обмежувалися кінцевою позицією слів у рядку, адже, на думку В. М. Жирмунського, «ширше визначення – з теоретичної й історико-порівняльної точки зору – єдино правильне, повинно віднести до поняття рими всякий звуковий повтор, що виконує організуючу функцію в метричній композиції вірша» [1: 9]. Рима – це фонетичне зближення слів, «яке виявляється в гармонійному співзвуччі їх фонем і фонемосполучень у наголошених і суміжних складах» [4: 217]. Таким чином, пари й ланцюги нашого Словника представляють різні види рим за рядковою позицією: кінцеві, початкові, внутрішні та їх комбінації, напр.: *Чия ганьба, чия **провина**, / Що **Україна**, як **мара*** (Павличко-1-225) – кінцево-внутрішня рима; ***Калина** стоїть, мов **дівча** у **вінку**. / **Моя Україна** – **красуня** з **красунь*** (Левченко-513) – початково-внутрішня рима.

Джерелом матеріалу стали понад 260 збірок поетичних творів та журнальних публікацій, що репрезентують літературну поетичну мову XIX – поч. XXI ст. Реєстр Словника формують одиниці (слова у вихідній формі і сполучення слів), що вступають у римові відношення з лексемою *Україна*. Кожен член зафіксованих римопар (крім самої лексеми *Україна*) уміщений на своєму алфавітному місці реєстру. У правій частині словникової статті подаються паспортизовані римопари і римові ланцюги, що містять реєстрове слово. Їхнє місце визначене абетковою послідовністю (при цьому службові слова не враховуються). Цифрою в дужках зазначено місце лексеми *Україна* в парі (ланцюзі).

Адресатом опублікованих і рукописних словників поетичної рими є в першу чергу літературознавці. Наш Словник призначений для лінгвістичного вивчення української рими, його завдання – фіксація лексичного складу римового гнізда з опорним компонентом *Україна*, тобто виявлення реальної римовалентності цієї лексеми. Словник може бути використаний для різноаспектних синхронних і діахронних мовознавчих досліджень української

рими: фонологічних, граматичних, лексичних, семантичних, стилістичних, кількісних тощо.

арлекін 2: арлекіни – піни - УКРАЇНИ (3) *Павличко-4-392*; з арлекіна – з поліна – УКРАЇНА (3) *Павличко-2-328*

аршин: в .. синій – нині – ліній – синім – машині – аршинів – хвилині – на УКРАЇНІ – половини – єдиній – тині – в .. самотині (8) *Плужник-194 – 195*

Афіни: Афіни – УКРАЇНИ – нетлінна – УКРАЇНА (2, 4) *Бортняк-2008-20*

бадилина: бадилину – картоплину – в коліно – УКРАЇНА (4) *Перепустка (А. Горбівненко)-124*

барвінок: барвінок – УКРАЇНО (2) *Вагилевич-249*; УКРАЇНИ – із барвінком (2) *М. Осадчий-119*

Батьківщина (батьківщина): Батьківщина – зорина – УКРАЇНА (3) *Гужва-1985-72*; Батьківщина – УКРАЇНУ (2) *Левченко-138*; батьківщини – УКРАЇНИ (2) *УПА-322*; батьківщино – УКРАЇНО (2) *УПА-111*; за .. Батьківщину – за .. УКРАЇНУ (2) *Бажан-274*; на батьківщину – на УКРАЇНУ (2) *Сосюра-4-37*; ВКРАЇНА – Батьківщина (1) *Рильський-2-198*; єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРАЇНА – зміна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) *Бажан-219 – 220*; до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; пустинна – батьківщина – УКРАЇНА (3) *Цушко-2-35*; сину (д. в.) – до УКРАЇНИ – до .. Батьківщини (2) *Гужва-1985-92*; УКРАЇНА – батьківщина – материзна (1) *Куліш-1989-1-395*; УКРАЇНА – винна – батьківщина (1) *Гужва-2010-92*; УКРАЇНИ – батьківщини (1) *УПА (Т. Вільшинко)-142*; по УКРАЇНІ – по .. Батьківщині (1) *Сингаївський-1974-34*; УКРАЇНО – батьківщино – УКРАЇНО (1, 3) *УПА-46*; на УКРАЇНУ – Батьківщині (1) *Гужва-1977-98*; за УКРАЇНУ – батьківщину (1) *УПА-196*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*; при .. хатині – по УКРАЇНІ – на .. шкапині – по .. Батьківщині – в родині – героїні (2) *Тичина-3-104*; чину – на .. УКРАЇНУ – на батьківщину (2) *Славутич-2-142*

безгомінний: безгомінні – ВКРАЇНІ *Павличко-4-348*

- безгоміння:** в .. безгомінні – у .. УКРАЇНИ (2) *Перебийніс-114*
- бездієслівний:** УКРАЇНИ – бездієслівних (1) *Вагилевич-262*
- безневинно:** безневинно – УКРАЇНО (2) *Сингаївський-1996-13*
- безпричинно:** безпричинно – УКРАЇНО (2) *Сингаївський-1966-105*
- безупинно:** безупинно – УКРАЇНО (2) *Білоус-762*; УКРАЇНИ – безупинно (1) *Цушко-2-259*; УКРАЇНО – безупинно – воєдино (1) *Славутич-2-54*; щохвилино – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по коліно – УКРАЇНО – невпинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – дни-на – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*
- бензин:** з бензином – УКРАЇНУ (2) *Левченко-148*
- берестина:** берестина – в УКРАЇНІ *Страшенко-12*
- Берлін:** з Берліна – УКРАЇНУ – солов'їну – з Берліна (2) *Тичина-2-296*; Берліне – УКРАЇНИ (2) *Павличко-2015-4*; в Берліні – на УКРАЇНІ (2) *Тичина-2-414*; у .. Берліні – по .. ВКРАЇНІ (2) *Доріченко-16*; у Берліні – УКРАЇНІ (2) *УПА-369*
- билина** (*рослина*): билина – УКРАЇНА (2) *Щербак-99*; билину – на ВКРАЇНУ (2) *Метлинський-146*; за билину – через ВКРАЇНУ (2) *В. Коломісць-80*; УКРАЇНА – билина (1) *Первомайський-80*; на .. УКРАЇНІ – билині (1) *Аф.-Чужб.-302*
- билинний:** ВКРАЇНИ – билинний (1) *Ставицький-14*
- біганина:** біганина – УКРАЇНУ - невпинно (2) *Сосюра-1-263*
- білостінний:** УКРАЇНО – білостінні (1) *Сингаївський-1975-73*
- білотінний:** білотінні – стіни – Інна – Інна – єдина – лебедина – революційна – УКРАЇНА (8) *Калинець-1-23*
- благостиня:** єдине – хвилини – благостиня – УКРАЇНА (4) *Стус-2-117*
- благочинно:** благочинно – очима – на УКРАЇНУ (3) *Струцюк-1982-18*
- богиня:** на ВКРАЇНІ – богині (1) *Малишко-5-34*
- богорівний:** рідні – УКРАЇНА – єдина – богорівна (2) *Гужва-123*
- будучина:** Русь-УКРАЇНУ – в будучину (1) *Федькович-240*
- Буковина:** з Буковини – ВКРАЇНИ (2) *УПА-126*; в Буковині – УКРАЇНИ (2) *Олесь-1-545*
- Валентина:** Валентина – УКРАЇНА (2) *Забаштанський-1999-76*
- вдовиний:** вдовина – провина – УКРАЇНА (3) *Павличко-1-225*
- верховина:** верховини – ВКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-261*; біля верховини – ВКРАЇНИ (2) *Олійник-1-538*; на верховини – про УКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-304*; годину – верховину – УКРАЇНУ (3) *Вінграновський-1-90*; УКРАЇНИ – через верховини – солов'їний - не згине (1) *Рильський-3-321*; від УКРАЇНИ – на верховини (1) *Рильський-4-19*

Верховина: Верховина – УКРАЇНА (2) *УПА-78*; орлина – УКРАЇНА – хмарина – УКРАЇНА – долина – УКРАЇНА – на Верховину – УКРАЇНУ – лавина – УКРАЇНА – краплина – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8, 10, 12) *Капустін-101*

вершина: вершина – раїнних – УКРАЇНИ (3) *Дергач-110*; вершини – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-312*; вершини – УКРАЇНИ – долини – УКРАЇНИ – плине – УКРАЇНИ (2, 4, 6) *Олесь-1-95 – 96*; до вершини – УКРАЇНИ (2) *Кулиш-1989-1-164*; із вершини – УКРАЇНИ (2) *Дергач-73*; на вершині – УКРАЇНИ (2) *Павличко-2-169*; ВКРАЇНИ – вершини (1) *Драч-1-59*; сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНИ – вершину (1) *Титар-8*; УКРАЇНО – на вершини (1) *УПА-65*

в'єдино: по ВКРАЇНІ – в'єдино (1) *Малшко-4-207*

взаміну: взаміну – кремінну – УКРАЇНУ (3) *Павличко-4-353*

видний: з УКРАЇНИ – видні (1) *Морачевський-532*

видно: ВКРАЇНА – не винна – видно (1) *Гужва-2010-102*

винен: не винен – на .. УКРАЇНУ (2) *Пахльовська-152*

винести: виніс – УКРАЇНА (2) *Левченко-356*

винний: винна – УКРАЇНА (2) *Гужва-82*; ВКРАЇНА – не винна – видно (1) *Гужва-2010-102*; до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНА – винна – батьківщина (1) *Гужва-2010-92*; УКРАЇНИ – винним (1) *Павлюк-2005-116*; у .. УКРАЇНІ – винні – невинні (1) *Левченко-393*

вино: УКРАЇНА – по .. винах (1) *Павлюк-2005-1-176*

висіння: для висіння – в насінні – в УКРАЇНІ (3) *Андрухович-18*

відміна: відміни – із УКРАЇНИ (2) *Левченко-344*

відмінний: відмінні – УКРАЇНА (2) *Левченко-317*

віднині: віднині – УКРАЇНА (2) *Левченко-491*; віднині – УКРАЇНИ (2) *Левченко-476, Левченко-476, Левченко-479*; на ВКРАЇНІ – віднині (1) *Олесь-1-870*; УКРАЇНА – віднині (1) *Гордон-124*

відпочинути: відпочине – на УКРАЇНІ (2) *Рильський-2-242*

відринуті: відринув – ВКРАЇНУ (2) *Забужко-136*

вільний: вільний – суспільні – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-110*; вільною – УКРАЇНОЮ – полинною – УКРАЇНОЮ – калиною – УКРАЇНОЮ – райною – УКРАЇНОЮ (2, 4, 6, 8) *Забаштанський-1999-10 - 11*; УКРАЇНУ – вільних (1) *Доріченко-153*; чільно – в УКРАЇНІ – вільній (2) *Листопад-9*

він: він – НЕУКРАЇН (2) *Базилевський-2011-213*

віно: віно – УКРАЇНІ (2) *Базилевський-2011-160*; у віно – УКРАЇНІ (2) *Калинець-2-78*; віно – УКРАЇНО – УКРАЇНО (2, 3) *Луній-35*; на .. руїнах – УКРАЇНА – пір'їна – на коліна – поліна – до віна (2) *Драч-1-318 – 319*; УКРАЇНО – віно (1) *Маковей-167*, *Перли (В. Пачовський)-321 – 322*, *Павличко-3-28*, *Качкан-89*; УКРАЇНО – сіно – солов'їно – у віно (1) *Павличко-1-149*

вірменин: у вірменина – УКРАЇНА (2) *Рильський-3-279*

вірний: вірний – ВКРАЇНІ (2) *Осьмачка-151*

вітаміна: по УКРАЇНІ – на .. вітаміні – промінні – пір'їні (1) *Славутич-1-399*

вітрильник: спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – сине – УКРАЇНІ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНІ – єдині – УКРАЇНО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левченко-317 – 318*

вітрина: в .. вітринах – ВКРАЇНА (2) *Баранов-2014-44*; по .. вітринах – на ВКРАЇНУ (2) *Доріченко-89*; УКРАЇНА – на вітринах (1) *Сосюра-3-32*

вітрів нам: вітрів нам – УКРАЇНА (2) *Левченко-215*

вітровілля: УКРАЇНА – вітровілля (1) *Стус-1-2-87*

воєдино: воєдино – до УКРАЇНІ (2) *Левченко-166*; УКРАЇНО – безупинно – воєдино (1) *Славутич-2-54*; УКРАЇНО – воєдино (1) *Тичина-3-163*

Волинь: на ВКРАЇНІ – у скрині – у господині – по Волині (1) *Куліш-1989-1-585*; на ВКРАЇНУ – на Волині (1) *Костомаров-225*; по Волині – по ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1994-2-384*; з Волині – по УКРАЇНІ (2) *В. Осадчий-144*

вощина: вощину – в .. УКРАЇНУ (2) *Чепурко-1-4*

впін: впину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1994-2-409*; годину – дружину – без впину – за ВКРАЇНУ (4) *Франко-2-201*; заміниш – УКРАЇНУ – впину (р. в.) – Максима (2) *Тичина-3-314*; УКРАЇНУ – впину (р. в.) (1) *Тичина-3-314*

вполовину: копійчину – УКРАЇНІ – лю-ди-на – УКРАЇНІ – повинні – УКРАЇНІ – сесійна – УКРАЇНІ – вполовину – УКРАЇНІ – мамам-героїням – УКРАЇНІ – про людину – УКРАЇНІ – країну – УКРАЇНІ – у домовину – УКРАЇНІ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*

вуглина: домовини – УКРАЇНІ – вуглини (2) *Павличко-3-100*

гаївня: з УКРАЇНИ – гаївні (1) *Гризун-10*

гай: УКРАЇН – гаї (1) *Павлюк-1995-64*

Гдиня: до Гдині – УКРАЇНА (2) Олійник-8

героїн: героїну – УКРАЇНА (2) *Вольвач-2010-35*

героїня: героїні – на УКРАЇНІ (2) *Куліш-1994-2-491*; героїні – по .. УКРАЇНІ – зміїні (2) *Славутич-2-156*; копійчину – УКРАЇНИ – лю-ди-на – УКРАЇНИ – повинні – УКРАЇНИ – сесійна – УКРАЇНИ – вполовину – УКРАЇНИ – мамам-героїням – УКРАЇНИ – про людину – УКРАЇНИ – країну – УКРАЇНИ – у домовину – УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*; при .. хатині – по УКРАЇНІ – на .. шкапині – по .. Батьківщині – в родині – героїні (2) *Тичина-3-104*

гетьманщина: УКРАЇНИ – гетьманщині (1) *Морачевський-538*

гинути: гине – УКРАЇНА (2) *Жиленко-330*; не гине – УКРАЇНІ (2) *Мазуренко-1973-23*; гину – за .. ВКРАЇНУ (2) *УПА-324*; гину – УКРАЇНУ (2) *Тичина-2-233*; гину – за УКРАЇНУ (2) *УПА-75*; гинуть – УКРАЇНА (2) *Левченко-416*, *Левченко-416*; гинуть – в УКРАЇНІ (2) *Шевченко-2-30*; година – УКРАЇНО – орлина – лине – гине – єдина (2) *Сосюра-3-368*; в УКРАЇНІ – гине (1) *Мазуренко-1971-67*; на УКРАЇНІ – гинуть - гинуть (1) *Шевченко-2-120*; по УКРАЇНІ – гине – гине (1) *Шевченко-1-160*; по УКРАЇНІ – гинуть (3 ос.) (1) *Шевченко-1-165*, *Шевченко-2-30*; УКРАЇНО – гинеш (1) *Шевченко-1-252*; УКРАЇНУ – гине (1) *Шевченко-2-45*; на УКРАЇНУ – гину (1) *Шевченко-1-186*; УКРАЇНУ – гинуть (1) *Левченко-438*; за УКРАЇНУ – гинуть (3 ос.) (1) *Руданський-465*

гідний: гідний – УКРАЇНИ (2) *Мордатенко-25*

гільйотина: гільйотина – УКРАЇНА (2) *Левченко-157*; гільйотини – УКРАЇНИ *Драч-2007-669*

гімн: димної – з гімнами – ВКРАЇНИ (3) *Павлюк-1999-72*

гіркнути: калини – УКРАЇНИ – гіркну – піна – коліна – нетлінне – УКРАЇНО (2, 8) *Мордатенко-39*

глибина: глибини – УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1963-20*

глибинний: глибинна – УКРАЇНА (2) *Цушко-2-36*; глибинне – УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1966-36*

глина: ВКРАЇНИ – із глини (1) *Доріченко-240*; глина – УКРАЇНА (2) *Тичина-2-214*; глини – з УКРАЇНИ (2) *Стус-3-1-149 – 150*; з глини – УКРАЇНИ (2) *Франко-2-373*, *Тичина-3-164*; в глину – ВКРАЇНУ (2) *Герасим'юк-2014-32*; глину – УКРАЇНУ (2) *Гайворон-2003-50*; людина – з глини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – людини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ (3, 4, 6, 7) *Тичина-1-169*; УКРАЇНОЮ – дитиною – УКРАЇНОЮ – глиною – УКРАЇНОЮ – журавли-

ною – УКРАЇНОЮ – домовинами – УКРАЇНОЮ – першопричиною (1, 3, 5, 7, 9) *Курташ-Карп-76*; УКРАЇНУ – глину (1) *Павличко-3-29*; частина – піна – долина – глина – спина – УКРАЇНА (6) *Тичина-2-416*

говорить їм: говорить їм – УКРАЇН (2) *Павлюк-2005-132*

година: ВКРАЇНА – година (1) *Куліш-1989-1-120*; ВКРАЇНИ – години (р. в.) (1) *Аф.-Чужб.-343*; на ВКРАЇНІ – при .. годині (1) *Куліш-1989-1-488*, *Куліш-1989-2-315*; на ВКРАЇНІ – в Московщині – при годині (1) *Куліш-1989-1-40*; у .. ВКРАЇНІ – при .. годині (1) *Мих. Петренко-433*; ВКРАЇНО – годину (1) *Алчевська-194*; за ВКРАЇНУ – годину (1) *Руданський-464*; на ВКРАЇНУ – в годину (1) *Сосюра-3-307*; година – ВКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-80*; година – на ВКРАЇНУ – хвилину – ВКРАЇНУ (2, 4) *Рильський-3-324*; година – не загину – полину – УКРАЇНУ (4) *Шевченко-1-405*; година – калина – ялина – УКРАЇНА (4) *Олійник-2005-90*; година – Русь-УКРАЇНА (2) *Куліш-1994-2-478*; година – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-41*, *Вороний-170*, *Олесь-2-187*, *Перли (Б. Лепкий)-531*, *Рильський-3-36*, *Сосюра-3-77*, *Сосюра-3-81*, *Павличко-2015-9*, *Лучук-1979-11*, *Баранов-62*, *Римарук-2008-231*, *Гризун-2014-26*; година – УКРАЇНА – дитина – година – людина – сина (2) *Куліш-1989-1-169*; година – УКРАЇНА – лавина – соколина – за сина (2) *Рильський-3-164*; година – УКРАЇНИ (2) *Шевченко-1-354*, *Сосюра-3-310*; година – УКРАЇНО – орлина – лине – гине - єдина (2) *Сосюра-3-368*; година – в УКРАЇНУ – в спину (2) *Левченко-358*; година – *хвилино¹ – УКРАЇНА – *людино (2) *Куліш-1989-1-252*; години – ВКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-162*, *УПА-293*; години – ВКРАЇНО (2) *Сосюра-3-56*; в години – УКРАЇНА (2) *Сосюра-2-340*; години – УКРАЇНИ (2) *УПА (О. Бабій)-1*, *Сосюра-3-291*; години – до УКРАЇНИ (2) *Забаштанський-1994-11*; години – з УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-64*; за години – в УКРАЇНІ (2) *Левченко-466*; години – УКРАЇНО – єдина (2) *Левченко-359*; о .. годині – на ВКРАЇНІ (2) *Малишко-8-340*; в годині – УКРАЇНИ (2) *Гребінка-262*; о .. годині – УКРАЇНИ (2) *Стус-3-2-5 – 6*; годиною – над УКРАЇНОЮ (2) *Казка-162*; годину – верховину – УКРАЇНУ (3) *Вінграновський-1-90*; в .. годину – на ВКРАЇНУ (1) *Куліш-1989-1-154*; на .. годину – на ВКРАЇНУ (2) *Кирпа-105*; на годину – на ВКРАЇНУ – одпочину (2) *Шевченко-2-70*; у годину – на ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-329*; через годину – на ВКРАЇНУ (2) *Малишко-8-341*; годину – дружину – без впину – за ВКРАЇНУ (4) *Франко-2-201*; годину – світ-УКРАЇНУ – людину (2) *Куліш-1989-1-251*; годину – по УКРАЇНІ (2) *Шевченко-2-186*; годину – УКРАЇНО (2) *УПА (В. Бобинський)-94*; годину – за УКРАЇНУ – за УКРАЇНУ (2, 3) *Малишко-8-217*; в годину – спину – за УКРАЇНУ (3) *Павличко-4-210*; в .. годину – УКРАЇНІ – лебедину (2) *Дергач-171*;

¹ Зірочкою позначасмо тінюву риму.

в годину - УКРАЇНО (2) *Рильський-4-86*; в .. годину – УКРАЇНО (2) *Левченко-473*; годину – УКРАЇНУ *Аф.-Чужб.-1972-40*; в годину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-53*, *Олесь-1-783*; в .. годину – УКРАЇНУ (2) *Поклад-2011-12*; в годину – за УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-215*, *Павличко-4-201*; годину – на .. УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-181*; на годину – УКРАЇНУ (2) *Забашта-118*; у .. годину – УКРАЇНУ (2) *Левченко-403*; дитино – година – родина – долину – торбину – УКРАЇНУ (6) *Жиленко-189*; у домовині – на чужині – по ВКРАЇНІ – родині – при .. годині (3) *Куліш-1989-1-522*; до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинів – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; зміїні – в УКРАЇНІ – години – УКРАЇНИ (2, 4) *Щербак-114*; людині – в .. годині – на УКРАЇНІ – на УКРАЇНІ (3, 4) *Тичина-2-236*; прозоріння – сinya – УКРАЇНА – холодина – година (3) *Стус-3-2-166*; пташино – година – хвилини – УКРАЇНИ (4) *Левченко-371*; УКРАЇНА – година (1) *Костомаров-225*; УКРАЇНА – в .. годину (1) *Левченко-496*; УКРАЇНА – країна – година – на ВКРАЇНІ – для ВКРАЇНИ (1, 4, 5) *Самійленко-95*; УКРАЇНА – в Московщині – година – в Московщині – година – сина (1) *Руданський-466*; УКРАЇНИ – години (р. в.) (1) *Українка-61*; з УКРАЇНИ – при .. годині (1) *Куліш-1989-1-344*, *Куліш-1989-1-451*; УКРАЇНІ – при .. годині (1) *Українка-292*; УКРАЇНО – година (1) *Сосюра-3-206*; УКРАЇНО – у годину (1) *Рильський-4-283*; на .. УКРАЇНУ – годину (1) *Куліш-1989-1-148*; УКРАЇНУ – в годину – у годину – УКРАЇНУ – УКРАЇНУ – солов'їну (1, 4, 5) *Сосюра-3-92*; УКРАЇНУ – годину – хвилину (1) *Капустін-114*; на УКРАЇНУ – кину – годину (1) *Куліш-1989-1-213*; на хвилину – в .. годину – полину – полину – в .. УКРАЇНУ – на .. руїну (5) *Перли (Б. Лепкий)-514*; на чуприну – із Чигирину – УКРАЇНУ – в .. годину (3) *Вагилевич-260*; яр-година – УКРАЇНА (2) *В. Коломіць-127*

годинник: годинник – УКРАЇНА (2) *Левченко-303*

голінний: повинні – голінні – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-111*

голосіння: голосіння – УКРАЇНО (2) *Яворська-17*; УКРАЇНИ – в .. голо-
сінні (1) *Стус-1-1-187*; в УКРАЇНІ – в .. голосінні (1) *Руденко-2004-423*

голубиний: голубине – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-97*; на УКРАЇНІ – голу-
бині (1) *Лучук-1986-11*; голубині – на ВКРАЇНІ – на ВКРАЇНІ (2, 3) *Сосюра-3-366*; тихе-голубине – по ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-171*

голубино: голубіно – УКРАЇНО (2) *Тичина-2-308*, *Сингаївський-1982-1-36*

гординя: гордині – родині – УКРАЇНІ (3) *Щоголів-1961-153*; за гривню –
УКРАЇНУ – гордині (2) *Олійник-1-535*

горобиний: горобині – ВКРАЇНИ (2) *О. Соловей-147*; горобині – людині – в .. УКРАЇНИ (3) *Первомайський-2-180*; горобині – на УКРАЇНИ (2) *Сенатович-10*; горобині – УКРАЇНО (2) *Олійник-2005-21*; горобину – на УКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-247*; орлина – ВКРАЇНА – єдина – ВКРАЇНА – горобині – на ВКРАЇНИ – сині – на ВКРАЇНИ (2, 4, 6, 8) *Сосюра-3-160 – 161*; сині – по УКРАЇНИ – горобині (2) *Первомайський-2-181*

горобино: УКРАЇНО – УКРАЇНО – горобино (1, 2) *Тичина-2-221*

господиня: на ВКРАЇНИ – господині (1) *Рильський-2-230*; на ВКРАЇНИ – у скрині – у господині – по Волині (1) *Куліш-1989-1-585*

гостина: гостина – слов'їна – УКРАЇНА (3) *Сингаївський-1982-1-46*; в гостині - на ВКРАЇНИ (2) *Рильський-2-100*; в гостину – на УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-77*; на гостину – про УКРАЇНУ (2) *Сингаївський-2002-77*; УКРАЇНИ – чайний – руїні – гостини (1) *Славутич-1-393*; в .. УКРАЇНИ – у .. гостині (1) *Тичина-3-37*

гостинний: гостинний – ВКРАЇНИ (2) *Рильський-4-33*

гостинність: за гостинність – в УКРАЇНУ (2) *Левченко-201*

грива: за УКРАЇНУ – гриву (1) *Мордатенко-29*

гривня: за гривню – УКРАЇНУ – гордині (2) *Олійник-1-535*

громадянин: УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*

грузин: ВКРАЇНИ – грузини (1) *Сосюра-3-310*; до грузина – УКРАЇНА (2) *Рильський-2-368*; грузини – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-163*; грузину – караїму – УКРАЇНУ (3) *Головащенко-13*

давнина: давнина – УКРАЇНА (2) *Українка-76*

данина: на .. данину – за Русь-УКРАЇНУ (2) *Славутич-1-46*; за .. УКРАЇНУ – данину (1) *Куліш-1994-2-557*

дарина: дарини – торбини – на ВКРАЇНИ (3) *Самійленко-110*

деревина: на Україні – на Україні – скрині – на .. деревині (1, 2) *Тичина-2-235*

дзвін: УКРАЇН - дзвін (1) *Павличко-3-213, Павличко-2015-3*; з УКРАЇН – з колін – дзвін (1) *Павличко-2-267*

диволодина: сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з

УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20)
Драч-1-431 – 432

димний: димної – з гімнами – ВКРАЇНИ (3) *Павлюк-1999-72*

дисципліна: ВКРАЇНУ – дисципліну (1) *Олесь-1-852*

дитина: по ВКРАЇНІ – по дитині (1) *Куліш-1989-1-53*; за ВКРАЇНУ – дитину (1) *Куліш-1989-1-81*; година – УКРАЇНА – дитина – година – людина – сина (2) *Куліш-1989-1-169*; дитина – доне-УКРАЇНА (2) *Драч-1-415*; дитина – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-178*, *Руданський-121*, *Сосюра-3-62*; дитина – без УКРАЇНИ – долини – до УКРАЇНИ (2, 4) *Позаяк-45*; дитина – по УКРАЇНІ (2) *Шевченко-1-187*; дитина – на УКРАЇНУ (2) *Шевченко-2-120*; дитина – за хвилину – УКРАЇНО – людина - УКРАЇНО (3, 5) *Сосюра-1-82 – 83*; дитини – ВКРАЇНИ (2) *Рильський-4-184*; дитини – УКРАЇНИ (2) *Рильський-3-324*, *Сингаївський-1996-26*; в дитині – на ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-197*; дитини – по УКРАЇНІ (2) *Забашта-140*; дитини – УКРАЇНО (2) *Левченко-411*; дитині – УКРАЇНІ (2) *Олесь-1-623*; дитино – година – родина – долину – торбину – УКРАЇНУ (6) *Жиленко-189*; дитино – зорино – УКРАЇНА (3) *Малишко-4-40*; дитино – УКРАЇНА (2) *Стріла (Леонід Полтава)-882*; дитино – по УКРАЇНІ (2) *Шевченко-2-142*; дитино – УКРАЇНУ (2) *УПА-151*; дитино – за УКРАЇНУ – чину (2) *Павличко-2-140*; дитину – УКРАЇНУ (2) *Рильський-4-11*, *Сингаївський-1996-25*; дитину – в УКРАЇНУ (2) *Шевченко-1-134*; дитину – на УКРАЇНУ (2) *Павличко-2-71*; до .. днини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – з оружини – з оружини – по долині – по долині – солов'їні – без дитини – на чужині (2, 3) *Первомайський-2-458 – 459*; жемчужина – дитина – УКРАЇНУ (3) *Перли (В. Пачовський)-326*; людина – дитина – з УКРАЇНИ (3) *Скирда-1994-35*; од .. Ніни – дитини – до ВКРАЇНИ (3) *Вороний-196*; пуповина – дитина – із УКРАЇНОЮ (3) *Павличко-1-378*; на .. руїни – з УКРАЇНИ – щоднини – з УКРАЇНИ – жарини – з УКРАЇНИ – у дитини – з УКРАЇНИ – з цямрини – з УКРАЇНИ – Тичини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 13) *Сингаївський-1988-77 – 78*; сина – дитину – ВКРАЇНИ (3) *Шевченко-1-284*; сину – дитино – на УКРАЇНІ (3) *Шевченко-1-258*; сину – загину – згину – дитина – сину – єдиний – на УКРАЇНІ – сину – очима (7) *Шевченко-2-235*; УКРАЇНА – дитина (1) *Руданський-465*, *Павличко-4-479*, *Горик-2004-44*; УКРАЇНИ – дитини (1) *Гужва-2010-56*; для УКРАЇНИ – дитини (1) *Сосюра-2-268*; із УКРАЇНИ – дитини (1) *Куліш-1989-1-487*; в УКРАЇНІ – до дитини (1) *Гребінка-273*; УКРАЇНІ – при дитині (1) *Баранов-9*; в УКРАЇНІ – дитині (1) *Мазуренко-1973-147*; по .. УКРАЇНІ – дитині (1) *УПА-197*; на УКРАЇНІ – дитино (1) *Шевченко-2-224*; по УКРАЇНІ – дитино (1) *Малишко-4-58*; УКРАЇНО – ВКРАЇНО – дитина – людина – ВКРАЇНО – ВКРАЇНО (1, 2, 5, 6)

Тичина-1-271; УКРАЇНО – дитину (1) *Шевченко-1-126*; УКРАЇНОЮ – дитиною – УКРАЇНОЮ – глиною – УКРАЇНОЮ – журавлиною – УКРАЇНОЮ – домовинами – УКРАЇНОЮ – першопричиною (1, 3, 5, 7, 9) *Курташ-Карп-76*; про УКРАЇНУ – дитина (1) *Доріченко-395*

дитинний: дитинна – ВКРАЇНО (2) *Павлюк-2005-1-120*; дитинні – на УКРАЇНІ (2) *Кацнельсон-241*

дитинно: калина – УКРАЇНО – солов'їно – калино – полинно – УКРАЇНО – дитинно – уклінно – калино – УКРАЇНО (2, 6, 10) *Білоус-765 – 766*; УКРАЇНО – дитинно (1) *Сингаївський-1963-6*

дівчина: ВКРАЇНИ – дівчини (1) *Самійленко-62*; на ВКРАЇНІ – дівчини (1) *Мих. Петренко-424*; на ВКРАЇНУ – дівчину (1) *Руданський-30*; дівчина – УКРАЇНА – дівчина (2) *Руданський-505*; до дівчини – до дівчини – з УКРАЇНИ (3) *Руданський-505*; до .. дівчини – УКРАЇНИ (2) *УПА-152*; дівчиною – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-155*, *Сосюра-2-299*; дівчиною – за УКРАЇНУ (2) *УПА-252*; по дівчину – на ВКРАЇНУ (2) *Мих. Петренко-440*; УКРАЇНА – дівчина (1) *Костомаров-1-189*, *Алчевська-190*, *УПА-148*; з УКРАЇНИ – до дівчини (1) *Шашкевич-366*; в УКРАЇНІ – дівчині (1) *Руданський-505*; на УКРАЇНІ – дівчині (н. в. дв.) (1) *Куліш-1989-1-53*; по УКРАЇНІ – дівчині (1) *Куліш-1989-1-74 – 75*; на УКРАЇНІ – днини – дівчини (1) *УПА-227*; УКРАЇНУ – дівчину (1) *Українка-453*; УКРАЇНУ – дівчину – згину (1) *УПА-148*

Дін: УКРАЇН – по Дін (1) *Клен-160*

днина: днина – УКРАЇНА (2) *Сингаївський-1972-222*, *УПА-100*, *Славутич-1-428*, *Горик-2008-150*; днини – УКРАЇНИ (2) *Щербак-72*, *Вінграновський-5*; днини (р. в.) – УКРАЇНИ (2) *Білоус-582*; до .. днини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – з оружини – з оружини – по долині – по долині – солов'їні – без дитини – на чужині (2, 3) *Первомайський-2-458 – 459*; дниною – над УКРАЇНОЮ (2) *Горик-88*; днину – УКРАЇНИ (2) *М. Осадчий-47*; днину – УКРАЇНУ (2) *Цушко-2-267*; днину – УКРАЇНУ – спину – УКРАЇНУ – за кпини – до ВКРАЇНИ (2, 4, 6) *Забаштанський-1999-48*; днину – на УКРАЇНУ (2) *Герасим'юк-2003-215*; в днину – УКРАЇНУ (2) *Цушко-1-18*; в днину – на УКРАЇНУ (2) *Герасим'юк-2003-215*; калина – днина – УКРАЇНА (3) *Стус-3-2-77*; новина – днина – ВКРАЇНА (3) *УПА-378*; поривно – УКРАЇНА – днина (2) *Щербак-34*; спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – сине – УКРАЇНИ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНІ – єдині – УКРАЇНО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левченко-317 – 318*; УКРАЇНА – днина (1) *Сингаївський-1963-92*; на УКРАЇНІ – днини – дівчини (1) *УПА-227*; на .. УКРАЇНУ – днина (2) *Маланюк-413-4*; щохвилинно – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по

коліно – УКРАЇНО – невпинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – дни-на – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*

доктрина: УКРАЇНИ – доктрину (1) *Мазуренко-1973-54*; для .. УКРАЇНИ – доктрини (1) *Куліш-1989-1-466*

долина: вершини – УКРАЇНИ – долини – УКРАЇНИ – плине – УКРАЇНИ (2, 4, 6) *Олень-1-95 – 96*; ВКРАЇНИ – над .. долини (1) *Рильський-4-360*; дитина – без УКРАЇНИ – долини – до УКРАЇНИ (2, 4) *Позаяк-45*; дитино – година – родина – долину – торбину – УКРАЇНУ (6) *Жиленко-189*; до .. днини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ – з оружини – з оружини – по долині – по долині – солов'їні – без дитини – на чужині (2, 3) *Первомайський-2-458 – 459*; долина – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-460*, *Стус-3-1-152*; у долинах – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-73*; по долинах – УКРАЇНО (2) *В. Коломієць-61*; за долини – на ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-159*; долини – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-297*, *Стріла (Ю. Липа)-449*, *Щербак-70*, *Сингаївський-2002-59*, *Талалай-1969-6*; в .. долини – УКРАЇНИ (2) *Тичина-1-354*; в .. долини – з УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1982-1-66*; із долини – УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-2002-62*, *Вінграновський-57*; край долини – з УКРАЇНИ (2) *Руданський-30*; долини – УКРАЇНИ – солов'їний – орлиний (2) *Рильський-3-332*; долини – УКРАЇНО (2) *Сосюра-145*, *Стус-3-2-265*, *Гужва-1972-9*; долини – в .. хвилини – УКРАЇНИ (3) *Тичина-2-429*; при долині – на ВКРАЇНІ (2) *Сингаївський-1982-1-10*; по долині – УКРАЇНИ (2) *Шевченко-1-148*; в долині – по УКРАЇНІ (2) *Тичина-2-224*; в .. долині – УКРАЇНІ (2) *Малишко-3-182*; на .. долині – УКРАЇНІ (2) *Первомайський-1-278*; по долині – по УКРАЇНІ (2) *Мих. Петренко-425*; при долині – на УКРАЇНІ (2) *Шевченко-2-185*, *Шевченко-2-234*, *Первомайський-1-421*; при долині – по .. УКРАЇНІ (2) *Сингаївський-1996-77*; у долині – в УКРАЇНІ (1) *Щербак-108*; над долиною – УКРАЇНОЮ (2) *Мозолєвський-1991-79*; на долину – на ВКРАЇНУ (2) *Чередниченко-457*; в долину – УКРАЇНИ (2) *О. Соловей-47*; в долину – на УКРАЇНУ (2) *Тичина-2-354*; на долину - УКРАЇНУ (2) *Чередниченко-363*; орлина – УКРАЇНА – хмарина – УКРАЇНА – долина – УКРАЇНА - на Верховину – УКРАЇНА – лавина – УКРАЇНА – краплина – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8, 10, 12) *Капустін-101*; родини – долини – УКРАЇНИ (3) *Щоголів-1961-129*; УКРАЇНИ – долина (1) *Йовенко-1978-23*; УКРАЇНИ – долини (1) *Аф.-Чужб.-301*, *Сосюра-2-216 - 217*; УКРАЇНІ – в долині (1) *Щербак-52*; УКРАЇНІ – нині – УКРАЇНІ – при долині – УКРАЇНІ – в зернині – УКРАЇНІ – солов'їні – УКРАЇНІ – у .. краплині (1, 3, 5, 7, 9) *Сингаївський-1982-85*; по УКРАЇНІ – по долині (1) *Сингаївський-1974-33*; з

УКРАЇНОЮ – долиною (1) *Тичина-2-237*; частина – піна – долина – глина – спина – УКРАЇНА (6) *Тичина-2-416*

домовина: на ВКРАЇНІ – в степах-домовинах (1) *Осьмачка-48*; на ВКРАЇНУ – в домовину (1) *Метлинський-147*; домовина – сину – си-и-ну – провінно – карміну – УКРАЇНІ – УКРАЇНІ (6, 7) *Базилевський-2004-92*; домовина – УКРАЇНА (2) *Шевченко-1-328*, *Самійленко-79*; домовина – УКРАЇНУ (2) *Криловець-9*; домовини – УКРАЇНІ – вуглини (2) *Павличко-3-100*; домовини – до УКРАЇНІ (2) *В. Коломієць-205*; з домовини – ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-168*; з домовини – УКРАЇНІ (2) *Аф.-Чужб.-303*, *Куліш-1989-1-182*; замість домовини – замість УКРАЇНІ (2) *Павлюк-1993-17*; в домовині – на ВКРАЇНІ (2) *Українка-60*; в домовині – єдине – ВКРАЇНО (3) *Олійник-1-274*; у домовині – по .. УКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-174 – 175*; у домовині – на чужині – по ВКРАЇНІ – родині – при .. годині (3) *Куліш-1989-1-522*; домовину – на УКРАЇНІ (2) *Шевченко-1-328*; в .. домовину – на ВКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-167*; під домовину – УКРАЇНУ – до загину *Павличко-4-402*; у домовину – в УКРАЇНУ (2) *Кацнельсон-299*; єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРАЇНА – зміїна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) *Бажан-219 – 220*; копійчину – УКРАЇНІ – лю-ди-на – УКРАЇНІ – повинні – УКРАЇНІ – сесійна – УКРАЇНІ – впововину – УКРАЇНІ – маматгероїням – УКРАЇНІ – про людину – УКРАЇНІ – країну – УКРАЇНІ – у домовину – УКРАЇНІ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*; на Русі-УКРАЇНІ – у домовині (1) *Куліш-1989-2-453*; УКРАЇНІ – домовини (1) *УПА-141*; УКРАЇНІ – домовину (1) *Сосюра-3-12*; УКРАЇНІ – єдиний – домовина (1) *Федькович-199*; УКРАЇНІ – на чужині – домовини (1) *Шевченко-1-236*; УКРАЇНОЮ – дитиною – УКРАЇНОЮ – глиною – УКРАЇНОЮ – журавлиною – УКРАЇНОЮ – домовинами – УКРАЇНОЮ – першопричиною (1, 3, 5, 7, 9) *Курташ-Карп-76*; УКРАЇНУ – в Чигрині – у домовині – по УКРАЇНІ (1, 4) *Шевченко-1-148*; на .. УКРАЇНУ – на .. УКРАЇНУ – єдину – домовину – кинув (1, 2) *Стус-1-2-133*; про УКРАЇНУ – домовину (1) *Корсун-521*; про УКРАЇНУ – у домовину (1) *Чередниченко-413*; хвилини – в домовині – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-11*

донині: донині – по ВКРАЇНІ (2) *Рильський-3-151*; донині – УКРАЇНІ (2) *Левченко-335*; донині – щогодини – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-110*

дружина (військ.): дружини – за УКРАЇНУ (2) *Щербак-51*; дружину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1994-2-600*; єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРА-

ІНА – зміїна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15)
Бажан-219 – 220

дружина (*жінка*): про .. годину – за .. дружину – без впину – за УКРАЇНУ (4) *Франко-2-201*; дружина – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-82*; дружини – УКРАЇНИ (2) *Стус-3-2-24*; дружини – на УКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-32*; дружини – УКРАЇНО (2) *Сосюра-3-83*; дружини – в УКРАЇНУ (2) *Левченко-200*; дружину – ВКРАЇНУ (2) *Шевченко-2-47*; дружину – з УКРАЇНИ (2) *Стус-1-2-110*; дружину – в чужину – в .. УКРАЇНУ (3) *Первомайський-2-178*; калину – дружину – УКРАЇНУ (3) *Струцюк-1993-157*; лине – Тичини – орлино – УКРАЇНИ – дружині – на УКРАЇНІ – однині (4, 6) *Сосюра-3-367*; сіно – до сіна – дружина – УКРАЇНА (4) *Вінграновський-67*; на .. УКРАЇНУ – дружину (1) *Куліш-1989-1-90*

дрючина: дрючину – на .. спину – ВКРАЇНУ (3) *Куліш-1989-1-119*

єдиний: білотінні – стіни – Інна – Інна – єдина – лебедина – революційна – УКРАЇНА (8) *Калинець-1-23*; ВКРАЇНА – єдина (1) *Куліш-1989-1-120*; ВКРАЇНИ – єдиний (1) *Рильський-4-63*, *Рильський-4-275*; по ВКРАЇНІ – єдині (1) *Сосюра-3-311*; година – УКРАЇНО – орлина – лине – гине – єдина (2) *Сосюра-3-368*; години – УКРАЇНО – єдина (2) *Левченко-359*; в домовині – єдине – ВКРАЇНО (3) *Олійник-1-274*; єдина – ВКРАЇНА (2) *УПА (Т. Вільшинко)-50*, *УПА (Т. Вільшинко)-50*, *УПА (Т. Вільшинко)-50*; єдина – до ВКРАЇНИ (2) *Горик-2004-52*; єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРАЇНА – зміїна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) *Бажан-219 – 220*; єдина – УКРАЇНА (2) *Куліш-1989-1-394*, *Рильський-3-163*, *Рильський-4-103*, *Рильський-4-272*, *Тичина-3-144*, *Малишко-1-169*, *Первомайський-45*; єдина – УКРАЇНА – згинув (2) *Левченко-383*; єдина – УКРАЇНИ (2) *Малишко-5-145*, *Чубач-1996-168*; єдина – УКРАЇНО – калини – УКРАЇНО (2, 4) *Йовенко-1979-23*; єдине – УКРАЇНИ (2) *Рильський-4-19*; єдине – з УКРАЇНИ (2) *Малишко-6-155*; про єдине – до УКРАЇНИ (2) *Олійник-1-254*; про єдине – до УКРАЇНИ – з половини (2) *Олійник-2005-332*; єдине – УКРАЇНО (2) *Гірник-40*; єдине – хвилини – благодистія – УКРАЇНА (4) *Стус-2-117*; єдиний – ВКРАЇНИ (2) *УПА-372*; єдиний – на ВКРАЇНІ (2) *Куліш-1989-1-83*; єдиний – крізь стіни – УКРАЇНИ (3) *Сосюра-3-149*; єдиний – УКРАЇНА (2) *Левченко-169*; єдиний – УКРАЇНИ (2) *Куліш-1994-2-560*, *Рильський-3-60 – 61*, *Стус-2-21*, *Левченко-519*; єдиний – УКРАЇНИ – згине (2) *Олесь-1-865*; єдиний – з УКРАЇНИ (2) *Шевченко-2-190*, *Рильський-4-173*; єдиний – на УКРАЇНІ (2) *Шевченко-2-24*; єдиний – за УКРАЇНУ (2) *Шевченко-1-346*; єдині – ВКРАЇНУ (2) *УПА-191*; єдині – УКРАЇНА (2) *Малишко-1-170*; єдині – УКРАЇНИ

(2) *Малишко-1-118*; єдині – із УКРАЇНИ (2) *Левченко-310*; у .. єдинім – ка-
лині – УКРАЇНІ (3) *Дергач-79*; єдину – в УКРАЇНІ (2) *Олійник-1-268*; єди-
ну – УКРАЇНУ (2) *Вороний-197*, *Малишко-8-349*; єдину – за УКРАЇНУ (2)
Куліш-1994-2-471, *Павличко-3-273*; єдину – про УКРАЇНУ *Куліш-1989-1-471*;
кончини – УКРАЇНА – в корінні – єдині (2) *Олійник-1-541 – 542*; країни –
з країни – в країну – УКРАЇНА – єдина (4) *Стріла (Леонід Полтава)-881*;
лине – УКРАЇНИ – єдина (2) *Сосюра-2-12*; одне-єдине – неодмінно – пови-
нно – УКРАЇНУ (4) *Левченко-402*; одну-єдину – УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-215*;
орлина – ВКРАЇНА – єдина – ВКРАЇНА – горобині – на ВКРАЇНІ – сині – на
ВКРАЇНІ (2, 4, 6, 8) *Сосюра-3-160 – 161*; орлина – УКРАЇНО – УКРАЇНА –
щогодини – УКРАЇНА – жоржини – УКРАЇНО – УКРАЇНА – єдина – УКРА-
ЇНО – УКРАЇНА – лине – УКРАЇНА – УКРАЇНА (2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14)
Сосюра-3-102; перед очима – УКРАЇНУ – єдину (2) *Лучук-1984-12*; рідні –
УКРАЇНА – єдина – богорівна (2) *Гужва-123*; за .. руїни – УКРАЇНО – єдина
(2) *УПА (І. Багрянний)-418*; в .. сині – нині – ліній – синім – машині – арши-
нів – хвилині – на УКРАЇНІ – половини – єдиній – тіні – в .. самотині (8)
Плужник-194 – 195; сину – загину – згину – дитина – сину – єдиний – на
УКРАЇНІ – сину – очима (7) *Шевченко-2-235*; солов'їна – руїна – Україна –
єдина (3) *Рильський-2-363*; спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – сине –
УКРАЇНИ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНІ – єдині – УКРАЇ-
НО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левчен-
ко-317 – 318*; УКРАЇНА – єдина (1) *Куліш-1989-1-54*, *Куліш-1989-1-134*, *Риль-
ський-4-41*, *Тичина-2-315*, *Тичина-2-497*, *Тичина-3-104*, *Сосюра-4-278 – 279*,
Капустін-52; УКРАЇНА – одну-єдину (1) *Павличко-1-402*; УКРАЇНИ – єди-
ний (1) *Олесь-1-674*; УКРАЇНИ – єдиний – домовина (1) *Федькович-199*;
УКРАЇНИ – єдині (1) *Старицький-47*; в .. УКРАЇНІ – єдині (1) *Тичина-2-497*;
на .. УКРАЇНІ – єдині (1) *Рильський-4-18*, *Сингаївський-2002-58*; на УКРА-
ЇНІ – єдиній (1) *Симоненко-1962-9*; УКРАЇНО – УКРАЇНО – єдиним (1, 2)
Сосюра-3-116; за .. УКРАЇНУ – єдина (1) *Левченко-240*; на УКРАЇНУ – роди-
ну – єдину (1) *Куліш-1989-1-73*; на .. УКРАЇНУ – на .. УКРАЇНУ – єдину – до-
мовину – кинув (1, 2) *Стус-1-2-133*; хмарина – єдина – перлина – УКРАЇНА
(4) *Сингаївський-1982-1-8 – 9*

жарина: жарина – УКРАЇНА (2) *Стус-3-2-21*; жарини – УКРАЇНИ (2)
Сингаївський-1982-1-22; на .. руїни – з УКРАЇНИ – щоднини – з УКРА-
ЇНИ – жарини – з УКРАЇНИ – у дитини – з УКРАЇНИ – з цямрини – з
України – Тичини – з УКРАЇНИ – з УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 13) *Син-
гаївський-1988-77 – 78*; УКРАЇНА – жарина – Україна – руїна (1, 3) *Риль-
ський-2-230*; УКРАЇНА – пір'їну – жарина – країна (1) *Забужко-134*

жемчужина: жемчужина – дитина – УКРАЇНУ (3) *Перли (В. Пачовський)-326*

жила: у жили – УКРАЇНИ (2) *Гайворон-2005-10*

жовнір: жовніре – ВКРАЇНИ (2) *Осьмачка-53*

жовто-синій див. синій

жоржина: жоржини – УКРАЇНИ (2) *Лучук-1984-109*; орлина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – щогодини – УКРАЇНА – жоржини – УКРАЇНО – УКРАЇНА – єдина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – лине – УКРАЇНА – УКРАЇНА (2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14) *Сосюра-3-102*

журавлиний: журавлина – УКРАЇНО (2) *Сосюра-3-61*; журавлині – на УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-65*; калина – УКРАЇНА – УКРАЇНА – тополина – УКРАЇНА – журавлина (2, 3, 5) *Первомайський-1-210 – 211*; провина – журавлина – одпочине – солов'їна – лине – соколина – пір'їна – УКРАЇНО (8) *Цушко-2-10*; УКРАЇНА – пір'їна – руїна – журавлина (1) *Федюк-117*; УКРАЇНОЮ – дитиною – УКРАЇНОЮ – глиною – УКРАЇНОЮ – журавлиною – УКРАЇНОЮ – домовинами – УКРАЇНОЮ – першопричиною (1, 3, 5, 7, 9) *Курташ-Карп-76*

журавлино: журавлино – УКРАЇНО (2) *Тичина-2-307*

загин (загигель): за ВКРАЇНУ – до загину (1) *Грінченко-93*; на ВКРАЇНУ – до загину (1) *Куліш-1989-1-95*; впину – до загину – УКРАЇНИ (3) *Франко-3-157*; під домовину – УКРАЇНУ – до загину *Павличко-4-402*; загином – ВКРАЇНА (2) *Мозолецький-1991-43*; від загину – за ВКРАЇНУ (2) *Олесь-1-531*; до загину – ВКРАЇНУ – хвилину – ВКРАЇНУ (2, 4) *Сосюра-3-93*; до загину – на ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-2-40*; до загину – калина – УКРАЇНА (3) *Сосюра-1-264-265*; до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинів – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНИ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНИ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; до загину – УКРАЇНА (2) *Олійник-1-268*; до загину – до УКРАЇНИ (2) *Сосюра-2-334*; загину – УКРАЇНО (2) *Сосюра-3-217*; загину – УКРАЇНУ (2) *Павличко-2015-8*; загину – за УКРАЇНУ (2) *Левченко-314*; до загину - УКРАЇНУ (2) *Олесь-1-829*, *Плужник-269*, *Щербак-166*, *Забаштанський-1999-17*, *Гентош-96*, *Головащенко-38*; до загину – за УКРАЇНУ (2) *Сосюра-1-315*, *Сосюра-2-15*, *Горик-2008-127*; до загину – на УКРАЇНУ (2) *Осадчук-2006-27*; до загину – хвилини – з УКРАЇНИ (3) *Сосюра-1-264*; УКРАЇНА – до загину (1) *Княжич-25*, *Шумляківська-2*; УКРАЇНИ – до загину (1) *Сосюра-2-118*; УКРАЇНО – до загину (1) *Сосюра-1-234*; УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ – Батьківщина – УКРАЇНУ – на сина – УКРАЇНУ – повинен – УКРАЇНУ – не

спинить – УКРАЇНУ – родина – УКРАЇНУ – до загину – УКРАЇНУ – чужинець – УКРАЇНУ – Людина – УКРАЇНУ – неодмінно – УКРАЇНУ – громадянином – УКРАЇНУ (1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 14, 17, 19, 21, 23) *Левченко-150 – 152*; УКРАЇНУ – загину (1) *Рильський-4-319*; в УКРАЇНУ – загину (1) *Доріченко-390*; УКРАЇНУ – до загину (1) *Куліш-1989-2-398*, *Олесь-1-550*, *УПА-85*, *Гужва-1969-32*; в УКРАЇНУ – до загину (1) *Вінграновський-33*, *Ряст-17*; за УКРАЇНУ – за УКРАЇНУ – до загину – за УКРАЇНУ (1, 2, 4) *Г. Олійник-6 – 7*; про УКРАЇНУ – до загину (1) *Славутич-1-366*

загинути: на ВКРАЇНУ – не загине (1) *Куліш-1989-1-86*; ВКРАЇНУ – загину (2) *Вороний-161*; на .. ВКРАЇНУ – загинув (1) *Куліш-1989-1-526*; година – не загино – полино – УКРАЇНУ (4) *Шевченко-1-405*; не загине – полине – проплине - УКРАЇНИ (4) *Рильський-3-37*; не загине – УКРАЇНИ (2) *Шевченко-1-120*; не загине – УКРАЇНУ (2) *УПА-321*; загино – до ВКРАЇНИ (2) *Малишко-8-254*; не загино – УКРАЇНИ (2) *УПА-322*; загино – УКРАЇНУ (2) *Кацнельсон-20*; загинуть – загинуть – в УКРАЇНИ (3) *Стріла (Леонід Полтава)-672*; зустріно – загинув – в УКРАЇНУ (3) *Первомайський-2-178*; в могилі – на УКРАЇНИ – не загине (2) *Українка-292*; на могилу – на ВКРАЇНУ – загино (2) *Куліш-1989-1-57*; сину – загино – згину – дитина – сину – єдиний – на УКРАЇНИ – сину – очима (7) *Шевченко-2-235*; спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – синє – УКРАЇНИ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНИ – єдині – УКРАЇНО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левченко-317 – 318*; з УКРАЇНИ – загинем (1) *Шевченко-1-234*; в УКРАЇНИ – не загине (2) *Шевченко-1-145*; УКРАЇНО – загинув (1) *УПА-190*; за .. УКРАЇНУ – загино (2) *Тичина-2-225*; УКРАЇНУ – загино – спину (1) *Сосюра-3-305*; УКРАЇНУ – загинув (1) *Куліш-1989-2-382*, *Сосюра-3-147*; за .. УКРАЇНУ – загинуть (1) *Перепустка (П. Красюк)-222*; в УКРАЇНУ – в УКРАЇНУ – попідтинню – загино (1, 2) *Шевченко-1-126*

загородити: загородили – УКРАЇНИ – Тернопіли (2) *УПА (В. Янів)-120*

займанщина: на ВКРАЇНИ – займанщини (1) *Куліш-1989-1-92*

заміна: заміно – УКРАЇНУ (2) *Осадчук-2006-21*

замінити: заміниш – УКРАЇНУ – впину – Максима (2) *Тичина-3-314*

зарівно: зарівно – ВКРАЇНО (2) *Франко-1-83*

зарінок: на зарінок – УКРАЇНО (2) *К. Вагілевич-219*

згин (загибель): на ВКРАЇНУ – до згину (1) *Забаштанський-1999-34*

згинути: ВКРАЇНУ – згину (1) *Осьмачка-46*; єдина – УКРАЇНА – згинув (2) *Левченко-383*; не згинув – в УКРАЇНУ (2) *Франко-2-373*; сину – загино – згину – дитина – сину – єдиний – на УКРАЇНИ – сину – очима (7) *Шевченко-2-235*; УКРАЇНИ – через верховини – солов'їний – не згине (1)

Рильський-3-321; УКРАЇНИ – згине – УКРАЇНИ – полине – УКРАЇНИ – провина – УКРАЇНИ – Сина – УКРАЇНИ (1, 3, 5, 7, 9) *Шумляківська-5*; УКРАЇНО – згину (1) *УПА-148*; УКРАЇНО – в .. руїні – згинув (1) *Куліш-1989-1-181*; УКРАЇНУ – дівчину – згину (1) *УПА-148*; УКРАЇНУ – згинем (1) *УПА-85*; УКРАЇНУ – згину (1) *Стус-3-2-25*

здоїння: здоїння – УКРАЇНА (2) *Мордатенко-23*

зернина: зернина – УКРАЇНА (2) *Куліш-1994-2-556*, *Драч-1-60*, *Сингаївський-1977-48*, *Сингаївський-1996-64*; зернина – УКРАЇНИ (2) *Стус-3-2-276*; до зернини – УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1966-56*; зернини (мн.) – УКРАЇНИ (2) *Шевело-186*; зернину – УКРАЇНО (2) *Сингаївський-1977-75*; людино – УКРАЇНО – тополино – УКРАЇНО – зернино – УКРАЇНО (2, 4, 6) *Сингаївський-1996-12*; сороковини – диволюдини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*

злочинний: злочинний – злочинний – УКРАЇНИ (3) *Левченко-334*; злочинну – УКРАЇНУ (2) *Левченко-234*; УКРАЇНА – злочинна (1) *Левченко-184*; у .. УКРАЇНИ – злочинний (1) *Левченко-142*

злочинно: злочинно – УКРАЇНА (2) *Левченко-437*; злочинно – УКРАЇНУ (2) *Мовчун-16*

зміїний: на ВКРАЇНУ – на .. зміїну (1) *Перли (В. Пачовський)-369*; героїні – по .. УКРАЇНИ – зміїні (2) *Славутич-2-156*; єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРАЇНА – зміїна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) *Бажан-219 – 220*; зміїна – ВКРАЇНА (2) *Гризун-2014-43*; зміїна – УКРАЇНА (2) *Сосюра-3-306*; зміїна – до УКРАЇНИ (2) *Костенко-1999-116*; зміїна – УКРАЇНО – з руїни (2) *Сосюра-3-109*; зміїне – ВКРАЇНИ (2) *Павличко-1-256*; зміїні – УКРАЇНИ (2) *Павличко-2015-4*; зміїні – в УКРАЇНИ – години – УКРАЇНИ (2, 4) *Щербак-114*; зміїні – на ВКРАЇНИ (2) *Павличко-1-188*; зміїною – УКРАЇНУ (2) *Кузьмич-48*; солов'їна – УКРАЇНА – чайні – УКРАЇНА – руїни – УКРАЇНА – зміїні – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8) *Чередниченко-348*; УКРАЇНА – зміїна (1) *Павличко-3-267*; до УКРАЇНИ – на зміїне (1) *Перли (В. Пачовський)-372*; в УКРАЇНИ – зміїні (1) *Щербак-176*

зміїно: УКРАЇНО – зміїно (1) *Рильський-3-327*; *Павличко-3-30*

зміїна: зміїна – УКРАЇНА (2) *Франко-1-135*, *Павличко-2-93*, *Лучук-1979-11*, *Цушко-1-15*; зміїні – УКРАЇНИ (2) *Маковей-160*, *Драч-1-387*, *Драч-2007-768*, *Драч-2007-828*, *Славутич-1-104*, *Славутич-1-167*, *Вольвач-2010-38*;

зміни – з УКРАЇНИ (2) *Тичина-3-154*; за зміною – над ВКРАЇНОЮ (2) *Гайворон-2003-101*; зміну – за УКРАЇНУ (2) *Маковей-220*; на .. зміну – УКРАЇНА (2) *Сосюра-4-337*; на зміну – УКРАЇНУ (2) *Осадчук-2002-118*; на зміну – в УКРАЇНУ (2) *Осадчук-2002-5*, *Осадчук-2006-14*; на зміну – в .. УКРАЇНУ (2) *Малишко-2-231*; машини (н. в.) – УКРАЇНИ – зміни (р. в.) – калини – ожини – солов'їним (2) *Сосюра-3-368*; для УКРАЇНИ – карабіни – у зміни (1) *Павличко-3-98*; УКРАЇНУ – зміну (1) *Алчевська-18*; УКРАЇНУ – на зміну (1) *Гайворон-2003-100*

змінити: з УКРАЇНИ – змінить (1) *Карманський-1-332*

змінний: змінна – УКРАЇНА (2) *Вагилевич-139*; УКРАЇНА – незрадливо-змінна – калина (1) *Славутич-2-73*

золотопінний: на УКРАЇНІ – золотопінні (1) *Драч-1974-54*

зорина (зірка): Батьківщина – зорина – УКРАЇНА (3) *Гужва-1985-72*; ди-тино – зорино – УКРАЇНА (3) *Малишко-4-40*

зорина (рослина): зорина – УКРАЇНА (2) *Павлюк-2005-1-192*

зринути: зрине – УКРАЇНИ (2) *Доріченко-133*

зрозуміти: по .. УКРАЇНІ – зрозуміло (1) *Куліш-1989-1-114*

зупинити: до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпари-ни – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*; зупинить – УКРАЇ-НА (2) *Теліга-11*; не зупиниш – УКРАЇНА (2) *Левченко-337*

зустрінути: зустріне – УКРАЇНА (2) *Сосюра-3-310*; зустріну - УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-395*; лину – зустріну – УКРАЇНУ (3) *Тичина-2-239*; на УКРА-ЇНУ – не зустріну (1) *Павличко-1-165*; УКРАЇНУ – тліну – зустріну – Руїну (1) *Павличко-3-92*

Іванина: УКРАЇНА – Іванина (1) *Сингаївський-1982-53*

іменини: іменини – свині – на ВКРАЇНІ (3) *Самійленко-110 – 111*

іній: УКРАЇНОЮ – в інеї (1) *Драч-1962-114 - 115*

Інна: білотінні – стіни – Інна – Інна – єдина – лебедина – революційна – УКРАЇНА (8) *Калинець-1-23*

Ірина: Ірино – УКРАЇНО (2) *Славутич-1-288*

іскрина: іскрина – УКРАЇНА – нетлінна (2) *Павличко-2-82*; УКРАЇНУ – іскрину – в .. хуртовину (1) *Славутич-2-82*

кабіна: з .. кабіни – УКРАЇНИ – пір'їни (2) *Славутич-2-119*; з УКРАЇНИ – у кабіни (1) *Павличко-3-175*

кабмін: кабміну – Україна (2) *Вольвач-2011-58*

калина: вдово-каліно – УКРАЇНО (2) *Сингаївський-1972-237*; вільною – УКРАЇНОЮ – полинною – УКРАЇНОЮ – каліною – УКРАЇНОЮ – райною – УКРАЇНОЮ (2, 4, 6, 8) *Забаштанський-1999-10 – 11*; ВКРАЇНА – каліна (1) *Гризун-2014-133*; до ВКРАЇНИ – каліни (1) *Капустін-51*; година – каліна – яліна – УКРАЇНА (4) *Олійник-2005-90*; єдина – УКРАЇНО – каліни – УКРАЇНО (2, 4) *Йовенко-1979-23*; у .. єдинім – каліні – УКРАЇНИ (3) *Дергач-79*; до загину – каліна – УКРАЇНА (3) *Сосюра-1-264 – 265*; каліна – днина – УКРАЇНА (3) *Стус-3-2-77*; каліна – УКРАЇНА (2) *УПА-252, Стус-1-1-187, Стус-3-2-80, Левченко-513*; каліна – УКРАЇНА – УКРАЇНА – тополина – УКРАЇНА – журавліна (2, 3, 5) *Первомайський-1-210 - 211*; каліна - УКРАЇНО (2) *Забашта-186*; каліна – УКРАЇНО – солов'їно – каліно – полинно – УКРАЇНО – дитинно – уклінно – каліно – УКРАЇНО (2, 6, 10) *Білоус-765 – 766*; каліна – УКРАЇНО – УКРАЇНО (2, 3) *Малишко-2-293*; каліни – ВКРАЇНИ – до полтини – кинє (2) *Олійник-2005-418*; каліни – УКРАЇНА (2) *Жилєнко-197*; у каліни – УКРАЇНА (2) *Левченко-271*; каліни – УКРАЇНИ (2) *Засєнко-2006-95*; каліни – з УКРАЇНИ (2) *Щєрбак-111*; каліни – УКРАЇНИ – гіркну – піна – коліна – нетлінне – УКРАЇНО (2, 8) *Мордатєнко-39*; каліни – УКРАЇНИ – каліни – УКРАЇНИ (2, 4) *Стус-3-2-64*; каліни – УКРАЇНИ (2) *Капустін-104*; каліни – УКРАЇНУ (2) *Левченко-82*; на каліні – на ВКРАЇНИ (2) *Талалай-1983-38*; в каліні – на .. УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-1996-15*; на каліні – в УКРАЇНИ (2) *Шєвченко-2-42*; каліно – УКРАЇНИ (2) *Васілашко-53*; каліно – УКРАЇНО (2) *Сингаївський-1996-65*; каліною - з УКРАЇНОЮ (2) *Сосюра-3-64*; з каліною – з УКРАЇНОЮ (2) *Малишко-8-308*; під каліною – над .. УКРАЇНОЮ (2) *Сингаївський-1996-70*; на каліну – з ВКРАЇНИ (2) *УПА-234*; каліну – ВКРАЇНУ (2) *Доріченко-280*; каліну – дружину – УКРАЇНУ (3) *Струцюк-1993-157*; каліну – УКРАЇНУ (2) *Павличко-4-385*; каліну – на УКРАЇНУ (2) *Засєнко-1986-63, Стус-1-2-34*; за каліну – за УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-105*; країна – УКРАЇНА – каліна (2) *Тичина-2-296*; машини – УКРАЇНИ – зміни – каліни – ожини – солов'їним (2) *Сосюра-3-368*; муєдзини – каліни – ВКРАЇНИ (3) *Олійник-2005-417*; УКРАЇНА – каліна (1) *Гайворон 2003-96*; УКРАЇНА – каліна – коліна (1) *Княжич-89*; УКРАЇНА – каліна – руїна (1) *Цушко-2-229*; УКРАЇНА – каліну (1) *Левченко-116*; УКРАЇНА – незрадливо-змінна – каліна (1) *Славутич-2-73*; УКРАЇНА – солов'їна – каліна (1) *Сосюра-3-249*; УКРАЇНИ – каліни (1) *Стус-1-1-163*; з УКРАЇНИ – каліни (1) *Калінець-2-135*; УКРАЇНО – каліни (1) *Криловець-18*; УКРАЇНО – каліни – на коліна (1) *Щєрбак-42*; УКРАЇНО – каліно (1) *Тичина-2-239*; УКРАЇНУ – каліна (1) *Олійник-2005-75*; цвіт-каліно – УКРАЇНО (2) *Рильський-4-320*

калинний: калинний – для ВКРАЇНИ – неспинна (2) *Дергач-77*

калиновий: руїна – міни – калинові – УКРАЇНИ (4) *Василашко-53*

камінний: камінні – УКРАЇНИ (2) *Павличко-4-279*; УКРАЇНИ – камінний (1) *Сосюра-1-314*

каміння: УКРАЇНА – камінням (1) *Вагилевич-323*

кампесино: УКРАЇНО – кампесино (1) *Павличко-1-195*

карабін: єдина – єдина – ВКРАЇНА – з карабіна – ВКРАЇНА – дружина – ВКРАЇНА – сина – ВКРАЇНА – домовина – ВКРАЇНА – зміїна – ВКРАЇНА – Батьківщина – ВКРАЇНА (3, 5, 7, 9, 11, 13, 15) *Бажан-219 – 220*; карабіна – УКРАЇНА (2) *Павличко-4-214*; УКРАЇНА – біля карабіна (1) *Павличко-4-6*; для УКРАЇНИ – карабіни – у зміни (1) *Павличко-3-98*

караїм: грузину – караїму – УКРАЇНУ (3) *Головащенко-13*; караїми – УКРАЇНИ (2) *Вольвач-1998-91*

кармін: домовина – сину – си-и-ну – провинно – карміну – УКРАЇНИ – УКРАЇНИ (6, 7) *Базилевський-2004-92*; карміну – в УКРАЇНУ (2) *Руденко-2004-477*

кармінний: кармінні – з УКРАЇНИ (2) *Перебийніс-77*

картина: картини – УКРАЇНИ (2) *Рильський-1-374*; УКРАЇНА – картина на (1) *Куліш-1989-1-239*; УКРАЇНА – на .. картинах (1) *Доріченко-152*; для УКРАЇНИ – картини (1) *Доріченко-390*; на .. УКРАЇНУ – картину (1) *Куліш-1989-1-511*

картоплина: бадилину – картоплину – в коліно – УКРАЇНА (4) *Перепустка (А. Горбівненко)-124*

Катерина: ВКРАЇНУ – на Катерину (1) *Куліш-1989-1-395*; Катерині – на ВКРАЇНИ (2) *Куліш-1989-1-196*; Катерино – ВКРАЇНИ (2) *Вирган-41*

кинути: за ВКРАЇНУ – не кину (1) *Павліха-20*; калини – ВКРАЇНИ – до полтини – кине (2) *Олійник-2005-418*; кину – на ВКРАЇНУ – на .. отчину (2) *Чупринка-86*; кину – УКРАЇНУ (2) *Самійленко-48, Павличко-4-109*; не кину – на ВКРАЇНУ – надіну (2) *Куліш-1989-1-511*; кинув – в УКРАЇНИ (2) *Левченко-312*; спину – УКРАЇНО – осине – вітрильник – синє – УКРАЇНИ – не загинув – УКРАЇНО – кинув – в УКРАЇНИ – єдині – УКРАЇНО – цінність – УКРАЇНО – днини – УКРАЇНО (2, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Левченко-317 – 318*; УКРАЇНА – кине (1) *Левченко-325*; УКРАЇНИ – кине (1) *Олесь-1-431*; УКРАЇНИ – не кине (1) *Доріченко-410*; в УКРАЇНИ – кинув (1) *Шевченко-1-90*; на УКРАЇНУ – кину – годину (1) *Куліш-1989-1-213*; на .. УКРАЇНУ – на .. УКРАЇНУ – єдину – домовину – кинув (1, 2) *Стус-1-2-133*

кмин: кмину – УКРАЇНУ (2) *Павличко-1-123*; кмину – за УКРАЇНУ (2) *Павличко-3-216*

княгиня: на УКРАЇНІ – княгиня (1) *Шевченко-2-25*

кожушина: кожушину – на .. УКРАЇНУ (2) *Забаштанський-1994-65*

кокаїн: УКРАЇН – кокаїн (1) *Вольвач-2009-10*

коліно: бадилину – картоплину – в коліно – УКРАЇНА (4) *Перепустка (А. Горбівненко)-124*; по УКРАЇНІ – при коліні (1) *Драч-1-459*; калини – УКРАЇНИ – гіркну – піна – коліна – нетлінне – УКРАЇНО (2, 8) *Мордатенко-39*; колін – УКРАЇН (2) *Чепурко-8-9*; на коліна – УКРАЇНА (2) *Павличко-4-34, Гужва-2011-181*; по коліна – УКРАЇНА (2) *Драч-1-443, Драч-1972-221*; на коліна – УКРАЇНО (2) *Поклад-1990-115*; на коліна – за УКРАЇНУ (2) *Руденко-2004-514*; на коліна – мати-УКРАЇНА (2) *Гентош-96*; коліна – Раїна – УКРАЇНА (3) *Славутич-2-114*; на коліна – до сина – УКРАЇНА (3) *Славутич-2-52*; коліна – УКРАЇНА (2) *Славутич-2-25, Павличко-1-123, Струцюк-1991-21*; на коліна – УКРАЇНА (2) *Олесь-1-136, Олесь-1-246, Олесь-1-250, Олесь-1-466, Олесь-1-505, Олесь-1-665, Олесь-1-803, Костенко-1999-38, Павличко-2-74, Павличко-2-157, Павличко-2-400, Павличко-3-301, Павличко-3-307, Павличко-4-40, Павличко-4-148, Павличко-4-203, Павличко-4-384, Руденко-2004-424, Драч-1976-57, Струцюк-1991-52, Струцюк-1993-42, Щербак-125, Левченко-497*; на .. коліна – УКРАЇНА (2) *Тичина-3-365*; по коліна – УКРАЇНИ (2) *Клічак-89, Левченко-127*; на коліна – УКРАЇНО (2) *Клен-156*; коліна – за УКРАЇНУ (2) *Руденко-2004-173*; коліна – хвилина – УКРАЇНА (3) *Самійленко-235*; на колінах – невинних – спина – УКРАЇНУ (4) *Олійник-2005-419*; на колінах – УКРАЇНА (2) *Олесь-1-870, В. Коломісць-145, Струцюк-1991-9, Кіс-10, Левченко-432*; на .. колінах – УКРАЇНА (2) *Йовенко-1977-23*; на колінах – УКРАЇНУ (2) *Мазуренко-1973-97*; в коліні – на УКРАЇНІ (2) *Костенко 1979-127*; на .. руїнах – УКРАЇНА – пір'їна – на коліна – поліна – до віна (2) *Драч-1-318 – 319*; руїно – коліно – за руїну – УКРАЇНУ (4) *Перли (Б. Лепкий)-517*; з УКРАЇН – з колін – дзвін (1) *Павличко-2-267*; УКРАЇНА – калина – коліна (1) *Княжич-89*; УКРАЇНА – до коліна (1) *Гайворон-2001-19*; УКРАЇНА – на коліна (1) *Олесь-1-459, Базилевський-2011-61, Капустін-132*; УКРАЇНА – на колінах (1) *Гайворон-2001-43, Левченко-335*; УКРАЇНА – на колінах – в УКРАЇНІ – нині (1, 3) *Степовичка-82*; УКРАЇНА – рубіни – коліна – Батьківщину (1) *Сосюра-4-258*; УКРАЇНА – в .. руїнах – на коліна (1) *УПА-73*; уздовж УКРАЇНИ – по коліно (1) *Федюк-2008-187*; УКРАЇНО – калини – на коліна (1) *Щербак-42*; УКРАЇНО – на коліна (1) *Загул-167, Левченко-510*; УКРАЇНО – на колінах – невинно (1) *Дубиківська-15*; УКРАЇНО – на коліно (1) *Павличко-1-268*; шохвилинно – УКРАЇНО – безупинно – УКРАЇНО – уклінно – УКРАЇНО – по коліно – УКРАЇНО – невинно – УКРАЇНО – незмінно – УКРАЇНО – днина – УКРАЇНО – нетлінно – УКРАЇНО (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16) *Первомайський-72 – 74*

коломбіна: УКРАЇНИ – коломбіни (мн.) (1) *Федюк-2008-193*

контина: по контині – УКРАЇНІ (2) *Федькович-48*

кончина: кончини – УКРАЇНА – в корінні – єдині (2) *Олійник-1-541 – 542*;
по кончині – УКРАЇНИ – в хвилину – чину – торбину (2) *Олійник-1-523 - 524*

копійчина: копійчину – УКРАЇНИ – лю-ди-на – УКРАЇНИ – повинні – УКРАЇНИ – сесійна – УКРАЇНИ – впововину – УКРАЇНИ – мамам-героїням – УКРАЇНИ – про людину – УКРАЇНИ – країну – УКРАЇНИ – у домовину – УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*

коріння: кончини – УКРАЇНА – в корінні – єдині (2) *Олійник-1-541 – 542*;
в корінні – УКРАЇНІ (2) *Струцюк-1993-35*; у корінні - на УКРАЇНІ (2) *Павличко-3-231*; до коріння – УКРАЇНА (2) *В. Соловей-54*; коріння – з УКРАЇНИ (2) *Бортняк 1979-54*; нині – коріння – святині – УКРАЇНИ (4) *Олійник-1-539*;
УКРАЇНА – на .. корінні (1) *Дергач-104*

Корсунщина: з Корсунщини – УКРАЇНИ (2) *Куліш-1989-1-136*; на .. Корсунщину – на .. УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-442*

Костянтинов: до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*

кпини: ВКРАЇНИ – кпини – ВКРАЇНИ (1, 3) *Тичина-1-287*; днину – УКРАЇНУ – спину – УКРАЇНУ – за кпини – до ВКРАЇНИ (2, 4, 6) *Забаштанський-1999-48*; кпини – ВКРАЇНИ (2) *Драч-1-320*; кпини – для ВКРАЇНИ (2) *Забаштанський-1999-34*; кпини – спину – УКРАЇНУ (3) *Цушко-1-15*; кпини – УКРАЇНА (2) *Павлюк-1993-27*; кпини – УКРАЇНИ (2) *Стус-1-2-57*;
сороковини – диволодини – сороковини – хуртовини – сороковини – зернини – сороковини – винний – сороковини – пуповини – сороковин – винні – сороковини – роковини – сороковини – у нуртовини – сороковини – Марини – сороковини – з УКРАЇНИ – людини – вершини – кпини – сороковини – сороковини (20) *Драч-1-431 – 432*; УКРАЇНА – кпини (1) *Стус-1-1-149*

країна (Країна): на ВКРАЇНУ – на країну (1) *Українка-53*; копійчину – УКРАЇНИ – лю-ди-на – УКРАЇНИ – повинні – УКРАЇНИ – сесійна – УКРАЇНИ – впововину – УКРАЇНИ – мамам-героїням – УКРАЇНИ – про людину – УКРАЇНИ – країну – УКРАЇНИ – у домовину – УКРАЇНИ (2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18) *Левченко-55 – 56*; до загину – країні – винних – невинних – країні – в .. шпарини – країна – Костянтинов – країні – в .. годину – країні – УКРАЇНА – країні – УКРАЇНІ – країні – осине – країні – не зупинить – країні – повинні – країні – Батьківщини – УКРАЇНІ (12, 14, 23) *Левченко-282 – 284*;
країна – країні – УКРАЇНИ (2) *УПА-109*; країна – УКРАЇНА (2) *Казка-75*,

Базилевський-1988-188, Чубач-2003-182; країна – УКРАЇНА – калина (2) Тичина-2-296; країна – УКРАЇНИ (2) Левченко-414; країнам – УКРАЇНУ (2) Лупій-49; країни – з країни – в країну – УКРАЇНА – єдина (4) Стріла (Леонід Полтава)-881; країни – УКРАЇНИ (2) Тичина-1-251, Василяшко-67; в країни – УКРАЇНИ (2) Алчевська-78; до .. країни – УКРАЇНИ – тині (2) Перли (В. Пачовський)-378; у .. країни – УКРАЇНИ (2) Поклад-1996-81; в країні – в УКРАЇНИ (2) Базилевський-2011-45, Василяшко-33, Ряст-2009-119; у країні – у .. УКРАЇНИ – серцево-судинних (2) Герасим'юк-2006-90; Країно – УКРАЇНО – раїнно (2) Білоус-809; на країну – ВКРАЇНА (2) Гужва-35; на країну – руїни – УКРАЇНУ (3) Маланюк-423; країну – до УКРАЇНИ (2) Левченко-116; країну – в .. УКРАЇНУ (2) Карманський-1-342; погодили – УКРАЇНИ – долини – країну (2) Чередниченко-57; УКРАЇНА – країна (1) Йовенко-1989-25; УКРАЇНА – країна – година – на ВКРАЇНИ – для ВКРАЇНИ (1, 4, 5) Самійленко-95; УКРАЇНА – пір'їну – жарина – країна (1) Забужко-134; УКРАЇНИ – країни (1) Алчевська-40, Перли (П. Карманський)-148; УКРАЇНУ – країну (1) Базилевський-2004-15, Гризун-2014-10; за УКРАЇНУ – країну (1) Тичина-3-23; на УКРАЇНУ – на .. країну (1) Маковей-245; на УКРАЇНУ – руїну – країну (1) Тичина-2-435

край: без країв – УКРАЇН (2) *Вольвач-2009-94*

крапельина: перлино – УКРАЇНИ – плине – крапельина – тополина (2) *Йовенко-1984-10*

краплина: краплина – УКРАЇНА (2) *Сингаївський-1962-23, Скирда-1965-61; до краплини – УКРАЇНА (2) Левченко-83; краплини – УКРАЇНИ (2) Левченко-11; по .. краплині – УКРАЇНИ (2) Сингаївський-1975-48; краплину – на УКРАЇНУ – на УКРАЇНУ (2, 3) Сингаївський-1966-112; орлина – УКРАЇНА – хмарина - УКРАЇНА – долина – УКРАЇНА – на Верховину – УКРАЇНУ – лавина – УКРАЇНА – краплина – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8, 10, 12) Капустін-101; по .. УКРАЇНИ – по краплині (1) Сингаївський-1972-191; УКРАЇНИ – нині – УКРАЇНИ – при долині – УКРАЇНИ – в зернині – УКРАЇНИ – солов'їні – УКРАЇНИ – у .. краплині (1, 3, 5, 7, 9) Сингаївський-1982-85; в УКРАЇНИ – сине – краплини (1) Левченко-376*

кремінний: взаміну – кремінну - УКРАЇНУ (3) *Павличко-4-353; кремінні – УКРАЇНИ Павличко-4-385; кремінну – на УКРАЇНУ (2) Славутич-1-374*

кретин: за ВКРАЇНУ – кретини (1) *Доріченко-379*

крижина: під крижину – УКРАЇНИ (2) *Забаштанський-1994-74*

крило: крила – УКРАЇНА (2) *Стус-1-2-58; крила – в УКРАЇНИ (2) Чубач-2003-163*

крилоорлиний: крилоорлина – УКРАЇНА (2) *Тичина-2-220*

кровина: у кровини – з УКРАЇНИ (3) *Перебийніс-77*

купити: УКРАЇНИ – неспалим-купині – купили (1) *Олійник-2005-361*

кураїна: кураїна – УКРАЇНА (2) *Вольвач-2002-62*; УКРАЇНИ – махини – чайний – кураїни (1) *Славутич-1-363*

Курівщина: Курівщину – УКРАЇНУ (2) *Руданський-470*

лавина: година – УКРАЇНА – лавина – соколина – за сина (2) *Рильський-3-164*; лавина – ВКРАЇНА (2) *Перли (П. Карманський)-94*; лавина – промінням – УКРАЇНА (3) *Вагилевич-163*; мати-УКРАЇНА – лавина (1) *Щербак-65 – 66*; орлина – УКРАЇНА – хмарина – УКРАЇНА – долина – УКРАЇНА – на Верховину – УКРАЇНУ – лавина – УКРАЇНА – краплина – УКРАЇНА (2, 4, 6, 8, 10, 12) *Капустін-101*

ластів'иний: ластів'ині – УКРАЇНИ (2) *Драч-1-197*

лебединий: в .. годину – УКРАЇНИ – лебедину (2) *Дергач-171*; лебедину – ВКРАЇНА (2) *Кирпа-73*; лебедину – у .. УКРАЇНУ (2) *Сингаївський-2002-170*

левиний: ВКРАЇНИ – левиний (1) *Рильський-2-238*

Лемківщина: на УКРАЇНИ – від .. Лемківщини (1) *УПА-374*

линуги: ВКРАЇНИ – лине (1) *Рильський-4-183, Доріченко-238, Доріченко-249*; ВКРАЇНУ – лине (1) *Доріченко-182*; година – УКРАЇНО – орлина – лине – гине – єдина (2) *Сосюра-3-368*; лине – ВКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-66, Доріченко-275*; лине – ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-2-344, Позняк-38*; лине – про ВКРАЇНУ (2) *Сосюра-3-35, Доріченко-48*; лине – лине – УКРАЇНИ (3) *Мозолевський-1991-41*; лине – солов'їна – УКРАЇНО (3) *Сосюра-3-122 – 123*; лине – Тичини – орлино – УКРАЇНИ – дружині – на УКРАЇНИ – одинні (4, 6) *Сосюра-3-367*; лине – УКРАЇНА (2) *Сосюра-2-32, Сосюра-3-155, Сосюра-3-223, Сосюра-3-33, Сосюра-3-80, Стус-3-2-114, В. Коломіць-58, Цушко-2-188, Доріченко-290*; лине – УКРАЇНА – полине – ВКРАЇНА (2, 4) *Сосюра-3-20*; лине – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-4-95, Сосюра-4-101, Сосюра-4-207*; лине – з УКРАЇНИ (2) *Сосюра-1-321, Сосюра-3-226*; лине – УКРАЇНИ (2) *Клен-166, Сосюра-2-334, Сосюра-2-72, Сосюра-3-118, Сосюра-3-162, Сосюра-3-223 – 224, Сосюра-3-364*; лине – з УКРАЇНИ (2) *Сингаївський-2002-97*; лине – УКРАЇНИ – єдина (2) *Сосюра-2-12*; лине – УКРАЇНИ (2) *Сосюра-3-224*; не лине – в УКРАЇНИ (2) *Левченко-313*; лине – УКРАЇНО (2) *Сосюра-3-290*; лине – УКРАЇНУ (2) *Сосюра-2-341, Левченко-154*; лине – за УКРАЇНУ (2) *Сосюра-2-100*; лине – на УКРАЇНУ (2) *Сосюра-2-239, Сосюра-3-306*; лину – з-стріну – УКРАЇНУ (3) *Тичина-2-239*; лину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-1-341, Сосюра-1-239*; одпочинуть – лину – на УКРАЇНУ (3) *Шевченко-2-35*; орлина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – щогодини – УКРАЇНА – жоржини – УКРАЇНО – УКРАЇНА – єдина – УКРАЇНО – УКРАЇНА – лине – УКРАЇНА – УКРАЇНА

(2, 3, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14) *Сосюра-3-102*; провина – журавлина – одпочине – солов’їна – лине – соколина – пір’їна – УКРАЇНО (8) *Цушко-2-10*; соколина – УКРАЇНА – солов’їна – УКРАЇНА – лине – УКРАЇНА (2, 4, 6) *Сосюра-2-93*; УКРАЇНА – лине (1) *Сосюра-2-241*, *Забашта-143*; УКРАЇНА – лине – турбіни (1) *Сосюра-1-262*; УКРАЇНИ – лине (1) *Бажан-229*, *Сосюра-3-31*, УКРАЇНИ – лину (1) *Йовенко-1979-208*; УКРАЇНИ – лину (1) *Павлюк-2005-116*
личина: личину – УКРАЇНУ (2) *Куліш-1989-2-326*; личину – на УКРАЇНУ (2) *Гребінка-279*; нььки-УКРАЇНИ – личини – святині (1) *Олійник-1-541*; за УКРАЇНУ – личину (1) *Головащенко-40*

Ліна: УКРАЇНА – Марину – Ліна (1) *Базилевський-2004-1-208*

Література

1. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. М. Жирмунский. – Петербург : Academia, 1923. – 339 с.
2. Мовчун Л. В. Невідомий словник рим, укладений В. В. Лутковським / Л. В. Мовчун // Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. праць. – Вип. 23. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2014. – С. 76 – 99.
3. Стехин Ю. К. О словаре русских рифм / Ю. К. Стехин // Применение новых методов в изучении языка: вопросы прикладной лингвистики. – Вип. 1. – Днепропетровск, 1969. – С. 150 – 162.
4. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. – К. : Рад. школа, 1962. – 495 с.

Larysa MOVCHUN

The Material for the Rhyming Dictionary of the Lexeme “Ukraine” Nest

The Dictionary contains rhyme pairs and rhyme chains selected out of the Ukrainian poetic texts. It addresses to the linguists, its purpose is to fix the lexical composition of rhyme nest with the main component “Ukraine”. The dictionary may be used for the phonological, grammatical, lexical, semantic, stylistic and quantitative study of the Ukrainian rhyme.

Keywords: rhyme, rhyme nest, rhyme pair, rhyme chain, rhyming dictionary.

УДК 811.161.2:801.66(03)

ПЕРСОНАЛІЇ

Лідія Тименко

До 90-річчя Андрія Андрійовича Бурячка

24 серпня 2015 року виповнилося б 90 років з дня народження знаного українського мовознавця Андрія Бурячка – колишнього працівника відділу лексикології та лексикографії Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, з 1991 року – провідного наукового співробітника Інституту української мови НАН України.

Андрій Бурячок народився 24 серпня 1925 року в селі Ошеві Грубешівського повіту Люблінського воєводства (Польща).

Нелегким було дитинство малого Андрія, сина незаможних селян. Але Андрій Бурячок понад усе хотів учитися. 1939 року він закінчив польську народну школу (6 класів) у селі Долобичеві. Незважаючи на те, що Андрій Бурячок успішно склав іспити до Сокальської гімназії, його не зарахували на курс. Після численних труднощів у жовтні 1941 року йому вдалося вступити до Сокальської гімназії, 7 класів якої закінчив до дня визволення цих земель з-під німецької окупації (1944 рік).

Восени 1944 року вступив до ліцею в місті Белзі, 2-й клас якого закінчив навесні 1945 року. Але атестату зрілості так і не отримав у зв'язку з переїздом разом з батьками на Волинь, а саме в село Башова Рожищенського району. Проте він часто згадував свою Холмщину, з любов'ю розповідав про неї, присвячував їй статті.

Того ж року вступив на підготовчі курси при Львівському університеті ім. І. Я. Франка, а пізніше був зарахований студентом філологічного факультету (українське відділення). Під час навчання в університеті виконував різні громадські доручення, виступав з науковими доповідями на студентських конференціях, брав участь у діалектологічних наукових експедиціях тощо. 1951 року закінчивши навчання, Андрій Андрійович рекомендований ученою радою університету для вступу до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, після закінчення якої 1954 року успішно захистив кандидатську дисертацію, присвячену назвам спорідненості і свояцтва в українській мові у 1955 році. У 1961 році вийшла друком монографія «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові», де повною мірою виявилась широта кругозору молодого науковця, послідовність і виваженість

у висуванні гіпотез, уміння інтерпретувати найскладніші теорії. Ця праця сприяла розвитку нового напрямку в українському мовознавстві. Пропрацювавши старшим викладачем у Київському педагогічному інституті, Андрій Бурячок у 1957 році переходить працювати до Інституту мовознавства у відділ лексикології та лексикографії, який на той час мав назву відділ словників. З того часу вся подальша робота А. Бурячка пов'язана з цим відділом, який у 1991 році став структурним підрозділом Інституту української мови НАН України. Домінантами наукової творчості стали теорія мови, діалектологія, словники, етимологічні дослідження, переклади. І це не дивно, оскільки Андрій Бурячок досконало володів польською, англійською, болгарською, українською, російською, білоруською мовами та чеською зі словником.

Навчаючись в аспірантурі, він публікувався у наукових журналах і газетах, зокрема у «Діалектологічному бюлетені» – стаття «Програма для збирання назв спорідненості і свояцтва в діалектах української мови» (1955, вип. У); стаття «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові» – у «Лексикографічному бюлетені» (1955, вип. У); стаття «Синоніми на позначення поняття «батько» в українській мові» – у «Наукових записках КДПІ» (1956, т. XX); «Із спостережень над лексикою української мови» – у «Мовознавстві» (1959, т. XV) та ін.

Більшість мовних порад та рекомендацій щодо чистоти й культури української мови опублікована у тогочасних засобах масової інформації. А в 1961 році виходить у співавторстві «Довідник з українського правопису», який перевидавався ще двічі (2-ге видання – 1973 року, а 3-тє – 1984 року). Праця складається з двох частин: орфографічні правила, що стосуються до застосування окремих літер, чергування голосних і приголосних, відмінків, закінчень, написання слів разом та окремо, з великої та малої літер і т. д. Другу частину його складають правила пунктуації.

Андрій Бурячок завжди цікавився новинками наукового життя. І як правило, знайомство з науковими працями виливалось у рецензії: на «Русско-украинский технический словарь» (1961); на працю Москаленка А. А. «Нарис історії української лексикографії» (1963), на працю Жовтобрюха М. А. «Мова української преси» (1964); Худаши М. Л. «Лексика українських ділових документів кінця ХІУ–початку ХУІІ ст.» (1965); на Пінчук С., Регушевського Є. «Словник літературознавчих термінів І. Франка» (1967); на «Ръководство на съставяне на многотомен речник на български език» (1968); на підручник «Українська мова» (ч. І) (1969); на книгу У. В. Аніченка «Беларуска-українскія пісьмова-моуныя сувязи» (1971); «М. Рильський. Ясна

зброя» (1971); на працю Русанівського В. М. «Чи правильно це написано?» (1973); на «Словарь русского языка XI–XVII вв.» (1979) та ін.

Маючи досвід роботи на педагогічній ниві, виходять «Збірник вправ і завдань з порівняльної граматики східнослов'янських мов» (1961), у якому відповідно до програм подано вправи і завдання для проведення практичних занять із курсу порівняльної граматики російської, української та білоруської мов та «Довідник з української орфографії та пунктуації» у співавторстві (1964).

Вперше в українському мовознавстві у праці «Оцінна лексика в українській літературній мові» (1967) Андрій Бурячок розглядає особливості вживання оцінної лексики в усному літературному мовленні.

Все своє свідоме життя науковець досліджував мову творів І. П. Котляревського – це було його захопленням. Ці розвідки були опубліковані: «Інструкція для укладання Словника мови І. П. Котляревського» (1961), «Семантико-синтаксичні функції прийменників у творах І. П. Котляревського і Т. Г. Шевченка» (1964), «Дослідження мови творів І. П. Котляревського» (1969), «І. П. Котляревський в історії української літературної мови» (1969), «Мовознавчі дослідження художніх творів І. П. Котляревського» (1969), «Із спостережень над фразеологією драматичних творів І. П. Котляревського» (1972), «Лексика п'єс та од І. Котляревського» (у співавторстві) (1974), «Творчість І. П. Котляревського в контексті сучасної філології» (1990).

У складі колективу лексикографів Інституту української мови НАН України Андрій Бурячок працював над створенням 11-томного Словника української мови як один із перших його укладачів, співредактор І, ІУ та Х томів і член його редколегії.

Але відомо, що робота над словником почалася в повоєнні роки. В обговоренні матеріалів словника Андрій Бурячок не стояв осторонь. Так вийшли його статті «Зразки розробки окремих слів для Тлумачного словника української мови» (Лексикографічний бюлетень, 1960); «Про склад реєстру й критерії добору реєстрових слів до Словника української мови» (Лексикографія та лексикологія, 1966); «Магістралі мовного океану (про добір та опрацювання слів у Словнику української мови)» (1972).

У 1982 році в Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР було проведено наукову конференцію з участю широкої громадськості за підсумками понад двадцятирічної роботи словників Інституту над цією науковою працею. Учасники конференції дали високу оцінку цій праці. А згодом – у 1983 році – групі вчених (серед них і А. А. Бурячкові) за її створення було присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР.

Виходять й інші лексикографічні праці, над якими працював Андрій Бурячок, а саме: «Російсько-український словник гірничих термінів» (1959) (редактор-лексикограф), «Словник українських рим» (1979) (у співавторстві), «Орфографічний словник для початкових класів середніх шкіл» (1983).

Активно велась робота над монографією «Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов» (1983), яка завершилась захистом докторської дисертації (1984).

У 1995 році вийшов «Орфографічний словник української мови» (3-є видання), який налічував 36 000 слів. У 2002 році вийшло доповнене 4-є видання цього словника.

Багато зроблено для перекладу військових наказів українською. Перший крок – невеличкий додаток до підручника, потім – низка статей про муштрову термінологію. У 1995 побачив світ «Російсько-український словник для військовиків», який охоплює 32 тис. історичних та сучасних термінів, де разом з М. Демським і Б. Якимичем співавтором та співредактором-лексикографом був А. Бурячок.

Андрій Бурячок працював над проблемами, які присвячені українізації Збройних сил України. Яскравим свідченням цього є його стаття «Повернімо українській армії українську військову термінологію» (1997), у якій автор пропонує запровадити у Збройних силах України національні військові звання, уніфікувавши їх зі званнями українського козацтва.

А робота над лексикографічними працями плідно тривала. Так виходять «Правописний словник імен і найпоширеніших прізвиськ» (1996); «Словник синонімів української мови» (1999-2000), де Андрій Бурячок був співавтором та співредактором; «Універсальний російсько-український словник» (2000); «Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвиськ» (2001) та «Словник української мови» (2012) (співавтор, співредактор).

Перу Андрія Бурячка належать 26 статей видання «Українська мова: Енциклопедія» (2000; 2-е вид. – 2004; 3-тє вид. – 2007).

Вагомий внесок ученого у мовну політику. 1990 року він пише статтю «Про державну програму розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 року та завдання Товариства української мови імені Т. Шевченка», розмірковує про мовну ситуацію, бере участь в обговоренні Закону УРСР про мову 1991 р.

На початку 90-х років було створено правописну комісію, до складу якої увійшов і Андрій Андрійович. Науковець видав низку статей та брошур з обґрунтуванням концепції нової редакції правопису, роз'ясненням змін,

зокрема «Що змінилося в «Українському правописі»? (1997); «Про роботу Української національної комісії з питань правопису при Кабінеті Міністрів України» та ін.

Також Андрій Андрійович Бурячок займав активну громадську позицію. Він був членом Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка, членом Національної ради Демократичної партії України.

Андрій Бурячок – один з ініціаторів заснування Всеукраїнського товариства Івана Огієнка та організатор ряду наукових конференцій, присвячених вивченню та популяризації його творчості. У 1996 році нагороджений премією імені Івана Огієнка в галузі науки.

Андрій Андрійович активно пропагував українську мову, його невтомність була взірцем для молодих науковців.

14 вересня 2008 року Андрій Андрійович Бурячок помер, похований у Києві.

Література

1. Українська мова. Енциклопедія. – К.: „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2000.
2. Архівні матеріали Інституту української мови НАН України.

Lydia TYMENKO

On the 90th anniversary of Andriy Burachok

Служіння слову

Життєвий і професійний шлях лексикографа й фразеолога В. М. Білоноженко

Рівень розвитку народу вимірюють за допомогою різних параметрів, серед яких навряд чи словникарство посідає перші позиції. Проте нині вже можна вважати доконаним фактом твердження, що без лексикографії сучасна нація існувати не може: уміння впорядковувати інформаційні потоки, структурувати традицію, захистити мовну систему від несприятливого тиску сильніших ідіомів – це реалізація на словникових сторінках правильних реакцій на виклики цивілізації. Саме через це до лексикографічних кодексів часто прикута значно більша увага, ніж до інших філологічних праць. Більшість словників мають властивість «губити» по дорозі до користувача не тільки докладні відомості про своїх укладачів, а часто навіть і їхні прізвища. Доводиться скрушно констатувати, що для широкого загалу особистість словникаря розчиняється в напівтемряві лабіринтів історії. Для того щоб хоч якось завадити цій практиці, потрібно «персоніфікувати» знакові словники, пов'язати їхні образи з конкретними авторами, їхньою долею, професійною діяльністю, адже немає безликої історії, тобто кожен лексикографічний кодекс – це не тільки відбиток свого часу, а й віддзеркалення особистостей лексикографів.

В історії вітчизняної лексикографії серед інших академічних праць стали знаковими «Словник української мови» в 11-ти томах (1970 – 1980) (далі – СУМ), «Фразеологічний словник української мови» (1993) (ФСУМ), «Словник фразеологізмів української мови» (2003) (СФУМ). Ці кодекси постали завдяки злагоженості колективів укладачів, до складу яких увійшли фахівці найвищої кваліфікації. До створення згаданих вище словників долучилася й Віра Максимівна Білоноженко – відомий лексикограф, фразеограф і фразеолог, яка своїм доробком незмірно збагатила вітчизняну фразеологію та словникарство, доклавши багато щирої праці, гострого розуму й ретельності до найпомітніших здобутків вітчизняної філологічної школи.

Народилася Віра Максимівна Білоноженко 6 липня 1935 р. в м. Києві в родині Максима Гнатовича та Олени Іванівни Білоноженків (обоє 1905 р. н.).

Батьки походили із с. Великі Дмитровичі Обухівського району Київської області.

М. Г. Білоноженко перед Другою світовою війною працював у пожежній команді м. Києва на керівній посаді, хоч і не був членом Комуністичної партії. У ті часи безпартійні керівники були досить рідкісним явищем. Коли почалася німецько-радянська війна, то родини пожежників евакуювали в останню чергу. Олена Іванівна з малими дітьми (Надією та Вірою) намагалася самостійно виїхати з Києва, проте їх не пустили до вагона. Батька Віри Максимівни взяли до війська в останню хвилю мобілізації, коли німці вже відчиняли міську браму. Хаос відступу, дезорганізація армії – тисячі радянських солдатів опинилися в полоні, утратили зв'язок зі своїми підрозділами, незваними стежками крадькома йшли до рідної домівки. Максим Гнатович повернувся додому, коли фронт відкотився на схід. Родина опинилася на окупованій території, пережила щонічні бомбардування Дарниці, батькові довелося повернутися до роботи в Дарницькій пожежній частині, у приміщенні якої й стали мешкати Білоноженки. У пам'яті Віри Максимівни назавжди закарбувався момент, коли нацисти 1943 р. вигнали їхню сім'ю зі свого помешкання, бо на Солом'янці, де жили Білоноженки, проходила третя лінія фронту й з навколишніх будинків усіх виселяли. Мала Віра була свідком, як палала Дарниця, як німців вигнали з міста, як її мама разом з іншими киянками відбудовувала вщент зруйнований Хрещатик. Під час міських боїв семирічну Віру контузило, довелося пережити глухоту, страшні болі у вухах.

Після війни родині Білоноженків жилося складно – далось взнаки тавро перебування на окупованій території. Олена Іванівна змогла знайти роботу прибиральниці на заводі «Арсенал», а Максим Гнатович став працювати теслею (з цією професією була пов'язана його трудова діяльність аж до виходу на пенсію).

1944 р. Віра пішла до середньої школи № 6, що функціонувала на Михайлівській площі (у той час родині надали квартиру на Печерську), у 2-му класі дівчинка перейшла до 109-ої школи, яку й закінчила 1953 р. З усіх шкільних предметів найбільше любила українську мову й фізику. Мріяла вступити на радіофізичний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка, проте на заводі стало згадане тавро перебування на окупованій території.

Того самого року Віра Максимівна Білоноженко вступила на українське відділення філологічного факультету Київського університету ім. Т. Шевченка, її вчителями в цьому славетному навчальному закладі стали відомі мовознавці І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, І. К. Кучеренко, В. П. Моренець, П. Д. Тимошенко, Н. І. Тоцька. З перших курсів стала відвідувати

науковий студентський гурток, яким керувала Л. О. Кадомцева, що згодом і порадила В. М. Білоноженко скуштувати лаборантського хліба в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН Української РСР (нині Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України). У цій установі В. М. Білоноженко й почала працювати з 1958 р. без зарахування до штату. Документи для влаштування на роботу В. М. Білоноженко подала вченому секретареві Інституту Т. Б. Лукинової, що пізніше стала доктором філологічних наук, відомим славістом та етимологом. Згодом, цього ж року, В. М. Білоноженко зарахували до штату. У цей час юній лаборантці випало працювати над верстками чергової редакції «Українського правопису», який побачив світ 1960 р. У співавторстві з В. Ю. Франчук, яка пізніше стала доктором філологічних наук, професором, уклала покажчик до цього кодексу. Удячним словом Віра Максимівна згадує В. С. Ільїна, П. Й. Горецького, С. П. Левченка, Т. В. Зайцеву – лексикографів, у яких було чого навчитися. Доля дала їй змогу працювати над версткою й гранками «Російсько-українського технічного словника» (1961).

Найосновнішою працею свого життя В. М. Білоноженко вважає «Словник української мови» в 11-ти томах (1970 – 1980), укладання якого стало справжньою лексикографічною школою для лінгвіста, основою становлення як словникаря. У першому томі Словника була помічником редактора Г. М. Гнатюк та А. А. Бурячка (пізніше вони стали докторами філологічних наук, професорами). З 1961 р. як молодший науковий співробітник В. М. Білоноженко поринула в роботу над цією капітальною працею. Уклала матеріали третього тому (діапазон *заодно – запасливий*), п'ятого (*невролог – ненажера*), восьмого (*притаєний – прицмокувати; регламент – розв'ючуватися*), одинадцятого (*химера – холмогорський*). Віра Максимівна уклала близько 100 аркушів цього словника. На думку лінгвіста, найбільше їй прислужилися поради Л. А. Юрчук, яка охоче ділилася своїм досвідом, була для неї зразком лексикографа, граматиста, справжньої людини.

У 1984 р. В. М. Білоноженко захистила кандидатську дисертацію «Фразеологічне значення та способи його опрацювання в словнику» (науковий керівник – доктор філологічних наук Л. С. Паламарчук), у якій порівнює лексичне та фразеологічне значення, що дало змогу виявити спільні та відмінні риси кожного з них і виробити основні правила тлумачення фразеологічних одиниць у словнику. Як відомо, специфіку тлумачення фразеологічного значення вважають найскладнішою не лише у фразеології, а й у мовознавстві загалом. Усі ці погляди знайшли своє відображення у спільній з І. С. Гнатюк монографії «Функціонування та лексикографічна розробка українських

фразеологізмів» (1989), у якій перу В. М. Білоноженко належать розділи «Фразеологічне значення та способи його розробки в словнику» та «Способи тлумачення фразеологічного значення» (стор. 12 – 82). 1990 р. В. М. Білоноженко присвоєно звання старшого наукового співробітника.

Дослідниця поділяє думку тих науковців, які розглядають фразеологію у вузькому розумінні терміна. І наводить для цього досить поважні аргументи. Такий підхід до проблеми став панівним у вітчизняній науці, набув популярності й серед університетських фахівців, хоч, треба визнати, останнім часом його позиції активно атакують речники широкого розуміння фразеології, що належать і до старшої, і до молодшої генерації дослідників. Проте, на нашу думку, дискусію щодо обсягу фразеології ще не можна вважати вичерпаною. Це виразно видно тим, хто укладає фразеологічні словники, адже принципи тлумачення власне фразеологізмів і паремій кардинально різняться між собою. Як зазначає В. М. Білоноженко, у СУМі фразеологія подана без дотримання системності, до неї залучали деякі прислів'я й приказки, зараховували словосполучення, оскільки на час укладання праці у вітчизняній науці ще не були розроблені теоретичні засади фразеології. Це завдання пізніше здійснила Л. А. Юрчук.

Нині Віру Максимівну дуже тривожить надмірне захоплення комп'ютерними технологіями, формалізм під час опису мовного матеріалу. Лінгвіст уважає, що традиційні методи лексикографічного й фразеографічного опрацювання відповідних одиниць, вироблені впродовж багатьох десятиліть, повинні бути наріжним каменем сучасних фразеологічних і фразеографічних студій.

Науковець редагувала й рецензувала термінологічні галузеві словники, монографії, брала участь у підготованні радіопередач з культури мови, розробляла теоретичні й методичні питання викладання української мови в школі, неодноразово була опонентом під час захисту кандидатських дисертацій. Офіційно роботою аспірантів не керувала, але радо консультувала багатьох молодих дослідників, які були їй вдячні за висловлені слушні зауваження, настанови та побажання.

В. М. Білоноженко опублікувала понад 30 статей, присвячених питанням культури мови, граматики, фразеології. Проте найбільшу втіху їй принесла колективна праця над академічними лексикографічними та фразеографічними кодексами: «Словником української мови» (1970 – 1980), «Фразеологічним словником української мови» (1993), «Словником фразеологізмів української мови» (2003), «Словником української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2012). Уже на пенсії (упродовж 2002 – 2014 рр.) науковець

працювала над укладанням фразеологічних матеріалів до перших п'яти томів «Словника української мови» у 20-ти томах, видання якого розпочав Український мовно-інформаційний фонд НАН України. Щойно згаданий проект забрав у неї багато сили й здоров'я.

Найголовніші лексикографічні та фразеографічні кодекси, у створенні яких брала участь Віра Максимівна Білоноженко, увійшли до національної наукової скарбниці, без них не можна нині уявити ні академічної науки, ні вишівських підручників.

Tetyana TSYMBALYUK-SKOPNENKO

To serve the word. Life and professional path of the lexicographer and phraseologist V. M. Bilonozhenko

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ГНАТЮК Ірина Святославівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ДЮНДИК Олена Андріївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
КАРПІЛОВСЬКА Євгенія Анатоліївна	доктор філологічних наук, професор, Інститут української мови НАН України (Київ)
КОЗИРСЬКА Зінаїда Георгіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
КОЧЕРГА Ольга Дмитрівна	кандидат фізико-математичних наук, Інститут теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України (Київ)
МОВЧУН Лариса Вікторівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
РЕНЧКА Інна Євгеніївна	Національний університет «Києво-Могилянська академія»
САМОЙЛОВА Ірина Анатоліївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
СКАБ Марія Василівна	доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича (Чернівці)
СНІЖКО Наталія Володимирівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ТИМЕНКО Лідія Олексіївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)

ТИЩЕНКО Оксана Миколаївна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ЦИМБАЛЮК-СКОПНЕНКО Тетяна Василівна	кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України (Київ)
ШВЕДОВА Марія Олексіївна	кандидат філологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ)

Шановні колеги!

Відділ лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ запрошує Вас до участі у збірнику наукових праць “**Лексикографічний бюлетень**”, де є такі рубрики:

- 1. Лексикографія, лексикологія, фразеологія: теорія та практика.**
- 2. Словникові матеріали. 3. Персоналії. 4. Рецензії, анотації. 5. Хроніки.**

Збірник висвітлює питання, пов'язані з історією лексикографії, методикою й технологією укладання словників різних типів, аналізом українського та іноземного словникарства, лексикологією, фразеологією, а також із проблемами структурного, семасіологічного, комунікативного та ін. аналізу мовного матеріалу як передумови його кодифікації й параметризації.

Вимоги до оформлення матеріалів:

- поля: праве – 1,5 см; ліве, верхнє та нижнє – по 2,5 см;
- гарнітура Times New Roman; розмір 14; інтервал звичайний;
- абзацний відступ 0,5 см, міжрядковий інтервал 1,5;
- ініціали в межах статті подавати **уніфіковано** через знак “нерозривний проміжок” (Ctrl+Shift+проміжок): М. П. Лісовий;
- назву друкувати по центру з великої літери;
- ім'я та прізвище автора та **УДК** розміщувати над назвою:

Ольга Петренко
УДК 161.2.81'374.46

Один з аспектів лексикографічної фіксації термінів

і також на окремому аркуші, зазначивши **науковий ступінь, місце роботи, електронну адресу й контактний телефон**;

- після статті обов'язкові ім'я, прізвище автора, назва статті, резюме англійською мовою (7–10 рядків);
- список використаної літератури подавати **нумеровано** в кінці статті **за алфавітом**, посилання в тексті оформляти у **квадратних дужках**, напр.: [21: 107; 22: 15; 23], [СУМ, XI: 56].

Література

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова. – Х.: Вища шк., 1977. – 114 с.
2. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии. – Л.: Наука, 1990. – 240 с.

– список джерел, скорочень подавати в алфавітному порядку, після списку літератури, причому **між скороченням і повною назвою джерела** – знак **табуляції**, напр.:

Джерела

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови: в 7-ти т. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
- Св. Л.** Люборадскі. Семейна хроника А. Патриченка Свидницького // Зоря. – 1886. – № 1–22.
- Св. Л. 1** Свидницький Анатоль. Люборацькі. – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 3. – № 3663. – ч.1 – 373 с.

– посилання на джерела ілюстративних матеріалів робити у квадратних дужках, напр.:

*.../Далі йду тим шляхом до мети /**І несучи покути свій тягар** [Забашта: 45].*

– назву, абзаци, відомості про автора та інше **не формувати** спеціальними стилями;

– матеріали подавати як файл у форматі Word 97 (або пізніша версія) та в друкованому варіанті (у двох примірниках);

– **спеціальні шрифти** (у разі їх використання) надсилати разом із файлом статті або прикріплювати до тексту (Сервіс–Параметри–Збереження–Приєднати шрифти TrueType); для наголосу використовувати символ Юнікод F009; розрізняти дефіс і тире;

– для авторів без наукового ступеня – **дві рецензії від фахівців з науковим ступенем** (хоча б одна з них – від філолога), одна з яких має бути з іншої організації. Питання, які обов’язково треба висвітлити у рецензії на статтю: 1) опис об’єкта дослідження; 2) актуальність роботи; 3) наукова новизна; 4) значення одержаних результатів дослідження; 5) недоліки роботи; 6) рекомендації.

Бюлетень є **фаховим виданням** за спеціальністю 10.02.01 – українська мова (див. “Бюлетень Вищої атестаційної комісії України”, 2005, вип. 9: 21).

Лілія Дідун,

відділ лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики, Інститут української мови НАНУ,
вул. М. Грушевського, 4,
м. Київ, 01001, Україна
тел.: 066-183-86-16;
e-mail: didun-lilia@yandex.ua

Наукове видання

Лексикографічний бюлетень

Л 43 Лексикографічний бюлетень: Зб. наук. праць / Відпов. ред. к. філол. н.
І. С. Гнатюк. – К., 2015. – Вип. 24. – 160 с.

ISBN 966-02-3450-3 (серія)

ISBN 978-966-489-433-0 (вип. 24)

Оригінал-макет: О. Л. Мумінова

Підписано до друку 14.03.2015 р.

Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 8,74. Ум.-друк. арк. 9,3. Наклад 300 прим. Зам. № 1782.

Видавничий дім Дмитра Бураго
ФОП «Бураго Дмитро Сергійович»
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
ДК № 4558 від 05.06.2013 р.
04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48;
e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua